

88 220

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ ARAP DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI

ŞEMSEDDİN MUHAMMED B.HAMZA FENÂRÎ'NİN
HAYATI VE ESERLERİ

(Yüksek lisans tezi)

SITKI GÜLLE

(NO:2706) — 8429

YÖNETEN
PROF.DR.AHMED SUBHİ FURAT

İSTANBUL-1990

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ.....	III-IV
BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR.....	V-VII
Diğer kısaltmalar.....	VIII
Transkripsiyon Alfabesi.....	IX
GİRİŞ:Şemseddîn Fenârî'nin yaşadığı devrin kültürel du- rumu.....	X- XI

ŞEMSEDDİN FENÂRÎ'NİN HAYATI

Ailesi, doğum yeri ve tam adı.....	1-2
Tahsîl hayatı ve hocaları.....	2-4
İlmî şahsiyeti.....	4
Tasavvufî ilişkisi.....	5
Seyahatları.....	6
Mâlî durumu.....	7
Çocukları ve ölümü.....	7-8

ŞEMSEDDİN FENÂRÎ'NİN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDAKİ ÇALIŞMALARI

Te'lîf faâliyetleri.....	9-10
Tedris faâliyetleri ve meşhûr öğrencileri.....	10-11
Kâdılığî ve Şeyhülislamlığı.....	11

E S E R L E R İ

Eserlerine genel bakış ve üslûbu.....	12-13
---------------------------------------	-------

I) ELİMİZDEKİ ESERLERİ:

A. Müstakil metni bulunan eserleri:

-Avişât el-efkâr fi'htibâr uli'l-ebşâr.....	15-17
-Ayn el- a'yân.....	18-24

II

-el-Fevā'id el-Fenāriye.....	25-32
-Fuşûl el-bedā'i' fî uşûl eş-şerā'i'.....	33-42
-Mısbâh el-uns beyn el-ma'kûl ve'l-meşhûd fî şerh Mif-tâh gayb el-cem' ve'l-vucûd.....	43-46
-Şerh mukaddimet Mesnevî.....	47-48
-Şerh es-Sirâciye.....	49-54
-Şerh Telhîs el-Câmi' el-kebir.....	55-57
-Tahkik hakā'ik el-eşyâ' ve dekā'ik el-'ulûm ve'l-ārâ'.....	58-59
-Ta'likā' alâ evā'il el-Keşşâf.....	60-61

B. Metinleri şerhleriyle birlikte bulunan eserleri:

-Esâs et-taşrif.....	63-66
-İşrûn kıt'a fî işrîn'ılm.....	67-71

II) FENÂRÎ'YE İSNÂD EDİLEN ESERLER:

a) İsnâdı kesin olanlar:

-Enmûzec el-'ulûm.....	73-74
-Hâşiye 'alâ Şerh el-Miftâh li's-Seyyid.....	75-76
-Hâşiye 'ale 'z-Zav'.....	77-78
-Mukaddimet eş-şalât.....	79-80

b) Kütüphane fişlerinde isnâd kayıtlarına rastlanıl-

mayanlar.....	82
---------------	----

III) ARAŞTIRMA SIRASINDA TESBİT EDİLEN ESERLERİ.....84

İNDEKSLER:

a) Şahıs isimleri indeksi.....	87-93
b) Kitap isimleri indeksi.....	94-99
c) Kütüphane isimleri indeksi.....	100-102
d) Ülke, şehir ve medrese isimleri indeksi.....	103-104

Ö N S Ö Z

Tezimizde Osmanlı Devleti'nin ilk Şeyhülislâmı meşhûr âlim,fakîh ve filolog Şemseddîn Fenârî(751/1350)'nin hayatı ve eserleri ele alınmıştır.

Fenârî'nin yaşadığı h.751-834(m.1350-1431)târihleri arasındaki zaman kesiti,Osmanlı Devleti'nin çok karmaşık bir dönemini yansıtır. Çünkü bu devletin kuruluş aşamasının tamamlanması,Ankara savaşının yapılması,fetret döneminin yaşanması ve ardından yeniden birliğin sağlanması gibi,milleti derinden etkileyen büyük çapta müsbet ve menfi hâdiseler birbirini takiben bu yıllarda gerçekleşmiştir.

Siyâset alanındaki bu girift olaylara rağmen,işâret edilen târihlerde ilim adamları himâye edilmiş,ilmî ve kültürel sâhalarda dikkat çekici çalışmalar yapılmış,başta Bursa ve İznik'tekiler olmak üzere yurdun değişik yörelerinde açılan medreselerde ülkenin ihtiyâcını karşılamak gâyesiyle dînî ve lisânî ilimlerin tedrîsine özel itinâ gösterilmiştir.

Bu târihlerdeki Osmanlı ilim dünyâsının en dikkat çekici simâsı kuşkusuz Molla Fenârî'dir.O,kaleme aldığı eserleri,şerh ve talîka tarzındaki çalışmaları yanında,yetiştirdiği öğrencileriyle de dönemine damgasını vurmuştur.Fenârî ile ilgili olarak kaynaklarda biyoğrafik nitelikte tanıtımlar yapılmışsa da onu,bütün cepheleri ve tüm eserleriyle ayrıntılı bir şekilde ele alan müstakil bir eser yazılmamış ve bu büyük âlim,işâret edilen ehemmiyetine rağmen henüz gereği kadar tanıtılamamıştır.Nitekim Osmanlı Müelliflerinde hayatı ve eserlerine

genel hatlarıyla temâs edilen müellifimizle alâkalı olarak Geschichte der arabischen Literatur, Mu'cem el-mu'ellifîn ve el-A'lâm'daki bilgiler ansiklopedik mâhiyyetten öteye geçmezken, Milli Eğitim Bakanlığının yayınladığı İslâm Ansiklopedisinde de ismine yer verilmemiştir.

Osmanlı Devleti'nin gelişip büyümesi ve genişlemesinde büyük hizmetleri geçen âlimleri çeşitli yönleriyle ele alarak akademik çalışmalarla tanıtmayı gâye edinen ve bu hususta biz öğrencilerine telkîn ve tavsiyelerde bulunan muhterem hocamız Prof.Dr.Ahmed Subhi Furat, beni Fenârî'nin hayatını ve eserlerini incelemekle görevlendirdiğinde heyecanlanmış, ilk Osmanlı Şeyhülislâmının hayatını bütün yönleriyle inceleme vazifesinin uhdeme tevdiini büyük bir şeref telakki etmiştim.

Bu duygularla başlattığımız araştırmamızda, bibliyoğrafya kısmında isimleri yazılan eserler incelenmiş ve başta Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere İstanbul'da mevcut diğer kütüphaneler de taranmıştır. Toplanan malzemeler ayıklanıp değerlendirildikten sonra çalışmalar üç ana gruba ayrılmıştır. Buna göre, birinci grupta Fenârî'nin âilesi ve hayatı(s.1-8), ikinci grupta onun Arap Dili ve Edebiyatı alanındaki çalışmaları(s.9-11), üçüncü grupta da eserleri(s.12-84) işlenmiştir.

Bu vesile ile, tesbît edip derlediğimiz bilgi ve belgelerin gerek değerlendirilmesi gerekse terkîp edilmesinde himmet ve yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Prof.Dr.Ahmed Subhi Furat'a samimi şükranlarımı arz ederim.

Sıtkı GÜLLE

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

‘Abdulhayy el-Leknevî el-Hindî, el-Fevâ'id el-behiye fi terâcim el-Hânefiye, Mısır, 1324.

A.C.P., Mi'yâr, Ahmed Cevdet Paşa, Kısâs-ı enbiyâ ve tevârih-i hulefâ, I-II, İstanbul, 1969.

"" Mi'yâr Sedâd, İstanbul, 1293.

Ahî Çelebî, Zübdet et-ta'rifât, İzmir, 1298.

Ahmed Refik Bey, Muhammed Şemseddîn Fenârî Efendi, (İlmiyye salnâmesi, s.322).

Ahmed Rifat, Lugat-i târihiyye ve coğrafiyye, I-IV, İstanbul, 1300.

el-A'lâm, bkz. Hayreddîn ez-Ziriklî.

A.Sedâd, Mîzân, Ali-Sedâd, Mîzân el-'ukûl fi'l-mantık ve'l-usûl, İstanbul, 1303.

Asım Efendi, Kâmus tercümesi, I-III, İstanbul, 1305.

‘Ayn el-a'yân, bkz. Şemseddîn Muhammed Fenârî.

Bağdatlı İsmail Paşa, Hediye el-'arifîn, İstanbul, 1901.

Buğyet el-el-vu'ât, bkz. Suyûtî.

Brockelmann(C.), GAL, Geschichte der Arabischen Literatur, I-II, Leiden, 1943-1949.

GAL, Supp., Geschichte der Arabischen Literatur, Supplementband, I-III, Leiden, 1937-1939.

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, Osmanlı Müellifleri, I-III, İstanbul, 1333.

Büyük Türkiye Târihi, bkz. Yılmaz Öztuna.

Elmalılı Hamdi Yazır, Hak dîni Kur'ân dili, I-IX, İstanbul, 1971.

Encyclopaedia of İslâm (Nev Editon) I-IV, 1965, London.

Fevâ'id el-behiye, bkz. ‘Abdulhayy el-Leknevî.

Fuşul, bkz. Şemseddîn Muhammed Fenârî.

GAL, bkz. Brockelmann(C).

Hediye el-'arifîn, bkz. Bağdatlı İsmail Paşa.

Hak Dîni Kur'ân dili, bkz. Elmalılı Hamdi Yazır.

Hayreddîn ez-Ziriklî, el-A'lâm, I-XII, Beyrut, 1969.

H.İ. ve I.F. Kamusu, Hukuk-i İslâmiyye ve ıstılâhât-i fıkhiyye kâmusu, bkz. Ö.N. Bilmen.

H.K.K.T. Lugatı, Hüseyin Kâzım Kadri, Türk Lugatı, I-IV, İstanbul, 1945.

İA, İslâm Ansiklopedisi, XIII, İstanbul, 1940.

İbrahim Hakkı Konyalı, Karaman Târihi, İstanbul, 1967.

İlm.sln., İlmîyye salnâmesi, Dârulhilâfetlaliyye, 1334.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin ilmiyye teşkilâtı, Ankara, 1965.

İsmail Cerrahoğlu, Tefsir usûlü, Ankara, 1976.

İsmail Hâmi Dânişmend, İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi, I-IV, İstanbul, 1971.

Ḳamūs el-a'lām, bkz. Şemseddîn Sâmi.

Kâtip Çelebi, Keşf ez-zunûn, I-II (nşr. Şerafeddin Yaltkaya, Rifat Bilge), İstanbul, 1941-1943.

Karaman Târihi, bkz. İbrahim Hakkı Konyalı.

Keşf ez-zunûn, bkz. Kâtip Çelebi.

Kisâsı enbiyâ, bkz. Ahmed Cevdet Paşa.

Lugat-i târihiyye, bkz. Ahmed Rifat.

Marçais, Aynî (İA, II, 70).

Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, I-III, İstanbul, 1311.

M.Z.Ef., Mehmed Zihnî Efendi, Nimet-i İslâm, I-II, İstanbul, 1398.

Mesnevi tercüme ve şerhi, bkz. Tâhiru'l-Mevlevî.

Mevlâ Takıyyuddîn, et-Tabakât es-seniye fi terâcim el-Hanefiye, yazma, Çorlulu Ali Paşa ktb., 353.

Mevzû'ât el-'ulûm, bkz. Taşköprülü-zâde.

Meydan Larousse, I-XI, İstanbul, 1971.

Mısbâh el-uns, bkz. Şemseddîn Muhammed Fenârî.

Mi'yâr Sedâd, bkz. Ahmed Cevdet Paşa.

Mizân, bkz. Ali Sedâd.

Mu'cem el-mu'ellifîn, bkz. Ömer Rıza Kaḥḥâle.

Muhammed Şemseddîn, Yâdigâr-i Şemsî, Bursa, 1332.

N.İslâm, Nimet-i İslâm, bkz. M.Z.Ef.

Osmanlı Devletinin ilmiyye teşkilâtı, bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı.

OM (Osmanlı Müellifleri) bkz. Bursalı Mehmed Tâhir.

Ö.R.Kaḥḥâle (Ömer Rıza Kaḥḥâle), Mu'cem el-mu'ellifîn, I-XV, Dimeşk, 1957
1960.

Ö.N.Bilmen (Ömer Nasûhî Bilmen), Hukûk-i İslâmiyye ve Istılâhat-i fıkhiyye kâmûsu, I-VIII, İstanbul, 1967.

Saḥâvî, Şemseddîn Muhammed b. Abdurrahman, ez-Zav' el-lâmi', 1-12, Mısır, 1353.

Şemseddîn Muhammed Fenârî, Ayn el-a'yân, bkz. burada, s.15-17.

" " Fuşûl el-bedâ'î' fî uşûl eş-şerâ'î, bkz. burada s.33-42.

" " Mısbâh el-uns beyn el-ma'kûl ve'l-meşhûd fî şerh Miftâh
gayb el-cem ve'l-vucûd, bkz. burada, 43-46.

Şemseddîn Sâmi, Kâmûs el-a'lâm, I-VII, İstanbul, 1314.

et-Tabakât es-seniye, bkz. Mevlâ Takıyyuddîn.

Tâhiru'l-Mevlevî, Mesnevî tercüme ve şerhi, I-XV, İstanbul, 1971.

et-Ta'rifât, bkz. Seyyid Şerîf.

Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'ik en-Nu'māniye fî 'ulemā' ed-Devlet el-'Osmā-
niye (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul, 1985.

Mevzû'ât el-'ulûm (trc. Kemâleddîn Muhammed Efendi), İstanbul,
1313.

T.usûlü (Tefsîr usûlü), bkz. İsmail Cerrahoğlu.

Türk Lugatı, bkz. Hüseyin Kâzım Kadri.

Yâdigâr-i Şemsî, bkz. Muhammed Şemseddîn.

Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, I-XIV, İstanbul, 1977.

eż-Zav' el-lâmi, bkz. Sahāvî.

Zübdet et-ta'rifât, bkz. Ahî Çelebi.

DİĞER KISALTMALAR

A.Tekelioğlu	Antalya Tekelioğlu.
A.Z.Hüseyin Paşa	Amca-zâde Hüseyin Paşa.
ay.es.	aynı eser.
ay.es.ay.nsh.	aynı eser aynı nüsha.
ay.es.ay.y.	aynı eser aynı yer.
ay.s.	aynı sayfa.
Bğ.V.Ef.	Bağdatlı Vehbî Efendi.
bkz.	Bakınız.
c.	Cilt
Ç.A.Paşa	Çorlulu Ali Paşa.
Ef.	Efendi.
H.B.Ağa	Hacı Beşir Ağa.
H.Mahmut Ef.	Hacı Mahmut Efendi.
h.	Hicrî.
İz.İs.Hakkı	İzmirli İsmail Hakkı.
K.A.Paşa	Kılıç Ali Paşa.
K.zâde	Kasîdeci-zâde.
K.Z.Burhâneddîn	Kâdı zâde Burhâneddîn.
ktb.	Kütüphane(si).
mm.	Milimetre.
nşr.	Neşreden.
s.	Sayfa.
ŞAP.	Şehid Ali Paşa.
trc.	Tercüme.
v.	Vefât.
V.Cârullah	Veliyyüddîn Cârullah.
vd.	Ve devâmı.
Y.Bağışlar	Yazma Bağışlar.

TRANSKRİPSİYON
ALFABESİ

ا	:a,e	س	:s
او	:u,o	ش	:s
ي	:i	ص	:s
آ	:ā	ض	:z
أ	:ū	ط	:t
إ	:ī	ظ	:z
.	:>	ع	:c
ب	:b	غ	:g
ت	:t	ف	:f
ث	:s	ك	:k
ج	:c	ك	:k
ح	:h	ل	:l
د	:h	م	:m
ذ	:d	ن	:n
ز	:z	و	:v
ر	:r	ي	:y
ز	:z		

- 1)Arapça kelimelerin yazılışında kalın ve ince sesli ayırımı yapılmıştır:Ebü 'Abdullāh el-İznîkî.
- 2)Mükerrer isimler birleşik yazılmıştır:Bedreddîn,'Abdullāh.
- 3)Mükerrer adı taşıyan Türk ise,Türk-Osmanlı teleffuzu ölçü alınmıştır:Burhāneddîn,Şemseddîn.
- 4)Kelimenin sonundaki zâit ve kapalı(t)'ler(e)harfiyle gösterilmiştir:Risâle,hemze.
- 5)Teleffuzda vaslı gerektiren yerlerde kapalı(t),teleffuzda belirtilmiştir:Hemzet el-vaşl,er-Risālet el-Kuşeyriye.
- 6)Nisbet(y)'ları(î)ile gösterilmiştir:el-Kāfiyecî.
- 7)Şemsî ve kamerî harflerin okunuşları dikkate alınmıştır:ed-Dîn, el-Kur'ān.

G İ R İ Ő

Hayatını ve eserlerini incelediğimiz Fenârî'nin şahsiyyetinin iyi kavranabilmesi için,gelişmesine zemin teşkil eden yaşadığı dönem (751-834/1350-1431)'in ilmî ve edebî faâliyetlerine değinmekte yarar görüyoruz.Kaynaklar incelendiğinde(1),bu dönemde Mısır,Suriye,İspanya,Kuzey Afrika(Fas),Horasan ve Anadolu'da değişik sahalarda verilen telîf eserler yanında,yoğun biçimde şerh,hâşiye ve ta'llikaların da kaleme alındığı gözlenir.

İslâm'ın yayılışından sonra Arap edebiyatı,tefsîr,hadîs,fıkıh ve kelâm ile filolojik konularda yazılan eserlerin bütününden oluşan bir nitelik kazandığından,müellifimizin yaşamış olduğu bu devirdeki âlim ve ediplerin de bir önceki devrin temâyülüne uygun şekilde muhtelif mevzûlarla ilgilendikleri görülür.Bu mevzûlar içerisinde,tefsîr,hadîs,fıkıh ve kelâm gibi dînî yönü ağır basanlar olduğu gibi,sarf,nahiv ve şiir gibi konular da önemli yer tutar.Ancak bizi burada,işâret edilen bu çok yönlü edebiyatın husûsî bir yönü yani filolojik ciheti ilgilendirdiğinden,önce Anadolu dışındaki âlimlerden müellifimiz ile muâsır olup filolojik yönleri ağır basan ve eserleri bilâhare Osmanlı kültür hayatında yerini alacak olan bazı zevâtın çalışmalarına kısaca değinecek,ardından dönemin Anadolu'daki ilim ve edebiyat mümessillerinin faâliyetlerine göz atacağız.

Bu dönemin,filolojik çalışmalarıyla dikkatleri çeken ve eserleri ilim mahfillerinde müzâkere edilecek ilk mühim simâsı İ b n H i-

(1) Bunlar arasında bilhâssa ez-Zav'el-lâmi';Buğyet el-vu'ât;Tabakât es-senîye;Kitâb et-terâcim;el-Fevâ'id;Keşf ez-zunûn hatırlatılmalıdır.

ş â m diye tanınan Mısırlı 'Abdullah b. Yūsuf (762/1360) 'tur. Sarf, nahiv ve tefsîr alanlarında telîf ve şerhleri (2) bulunan İbn Hişâm'ın en tanınmış eseri nahve dâir olan ve Muğni'l-lebîb 'an kutub el-e'arib adını taşıyan telîfidir (3). İbn Hişâm'ın bu değerli grameri e d-D a m â m î n î (827/1423) ve daha başkaları tarafından şerhedildiği (4) gibi, Şemseddin Muhammed b. İbrâhîm e l-B î c ū r î (863/1458) tarafından da ihtisâr edilmiştir (5). Burada, müellifimiz Fenârî'nin çocuklarına bu eseri okuyup ezberlemelerini öğütlediği de hatırlatılmalıdır (6).

Bu devrenin ilgi çeken âlimlerinden bir diğeri de e z-Z u m u r r u d î (776/1374) 'dir (7). Bu zât, İbn Mâlik (672/1273) 'in Elfiye 'sine yazmış olduğu şerh ve Tezkirat fi'n-naḥv adlı eseriyle dilbilimcileri arasında mümtâz bir yer ihrâz etmiştir.

Dönemin bir başka büyük siması olan 'Abdullah b. Muhammed el-Hüseynî e n-N î s â b ū r î (776/1374) ise, özellikle şerhleriyle tanınmıştır. Aslen Halep'te eğitim gören, fakat ilmi ve edebî faâliyetlerini Mısır ve Şam'da sürdüren bu filolog, el-İsfarâyî (684/1285) 'nin el Lubâb'ına (8) ve İbn el-Hâcib (646/1248) 'in eş-Şâfiye 'sine (9) değerli iki şerh yapmıştır.

(2) Moh. Ben chenib, İbn Hişâm (İA, V/II, 754, 755).

(3) Hk. bkz. GAL, II, 23-25; Supp, II, 16-20; el-A'lâm, IV, 291; Mu'cem, 163, 164.

(4) Keşf ez-zunûn, II, 1752.

(5) Ay. es. ay. yer.

(6) Ay. es. ay. yer. Ayrıca burada bkz. s.

(7) Tam adı Muhammed b. 'Abdurrahman b. 'Ali Ebu'l-Hasen olan bu âlim, İ b n e ş-Ş â'ig diye de tanınıp hadîs ve fıkıh dallarında da mütahassıstır. Daha geniş bilgi için bkz. Mu'cem, IX, 192.

(8) el-A'lâm, IV, 271, 272; Mu'cem, VI, 108; ed-Durar el-kâmine, II, 286, 289.

(9) Keşf ez-zunûn, II, 1544.

Devrin muhakkak anılması gereken bir diğ er şahsiyyeti de İ b n e l-H a t t i b (779/1374)'dir. Gırnatalı olan bu zât, gramerde kendini gösterdiği gibi, kur'ân, fıkıh, kelâm ve târîh alanlarında da çağın ileri gelenleri arasında yer alıyordu(10).

Bunlara, Endülüslü Ferac b. Ahmed b. Lubb (782/1382) ile aslen Anadolu olup Mısır'da yerleşen el-Bâbertî (786/1384)'yi, yine Kuzey Afrikalı el-Mekkûdî (807/1404) ile İran asıllı el-Fîrûzâbâdî (817/1415)'yi eklemek gerekir.

F e r a c b. A h m e d (11), Endülüs'ün yetiştirdiği cins kafa-lardan biridir. O, Kaside el-lâmiye fi'n-naḥv adlı eseriyle, arap gramerinin temel kâidelerini öğretmeyi hedef alırken, şiir alanındaki mahâretini de gözler önüne seriyordu.

e l-B â b e r t i (12) ise, eserlerinden çok, Anadolu'dan Mısır'a giden ve burada yüksek ihtisaslarını tamamlayan-aralarında müellifimiz Fenârî'nin de bulunduğu-müstesnâ kabiliyet sâhibi ilim taliplerinin hâmisî ve hocaları olması açısından bizler için önem taşımaktadır.

e l-M e k k û d i (13)'yi de biz, Muhammed b. Âcurrûm (723/1323)'un el-Âcurrûmiye'siyle (14) İbn Mâlik'in Elfiye (15)'sine yazdığı şerhleri ile tanımaktayız.

(10) Tam adı, Lisānuddīn Ebū 'Abdullah Muhammed b. 'Abdullah olan bu zât hakkında daha fazla malûmât için bkz. GAL, II, 260-263; Supp, II, 372, 373; el-A' lām, VII, 112; Mu'cem, X, 216, 217; ayrıca yine bkz. Tārîḥ el-âdâb el-'Arabîye, s. 476.

(11) Tam adı, Ferac b. Kāsım b. Ahmed eş-Sa'lebî'dir. Mu'cem, VIII, 58.

(12) Tam adı, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ekmeleddīn'dir. GAL, II, 80, 81; el-A' lām, VII, 271; Mu'cem, XI, 298, 299; eş-Şekā'ik, s. 19, 28, 50.

(13) Tam adı, Abdurrahman b. 'Alî b. Şâlih Ebū Zeyd'dir. GAL, II, 25; el-A' lām, IV, 91; Mu'cem, V, 156; Buğyet el-vu'ât, s. 300.

(14) Keşf ez-zunûn, II, 1796.

(15) Ay. es. I, 152.

Doğunun yüzakı, Kāmūs el-muḥīt, gibi devâsâ bir eserin müellifi Fîrûzâbâdî (816/1413; 16) sekizinci hicrî asrın başlarında lugat ilminin rakipsiz tek yetkilisi (17) kabûledilmektedir. Lugat çalışmalarını yanında tefsîr ve hadîs alanlarında da değerli telifleri bulunan Fîrûzâbâdî kendisini Hz. Ebû Bekr'in torunlarından sayıyor ve "Sıddîkî" mahlasını kullanıyordu (18).

Yine burada, devrin İranlı iki filoloğu el-Hocendî (19) ile el-Belḥî (830/1426)'yi anmalıyız. el-Hocendî, sarf sahasında yazdığı el-Kuşārâ (20) adlı risâlesiyle sarfçılar arasında yer alırken, el-Belḥî (21) de, el-Vāfî fi'n-naḥv (22) isimli eseriyle nahivciler sınıfına giriyordu.

Zikredilen 1351-1434 yılları arasında Anadolu dışındaki islâm ülkelerinde yetişip, tesirleri günümüze kadar ulaşan bu ünlü dilbilimcileri yanında, aynı tarihlerde Anadolu'da da çok değerli âlimler yetişmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasını tamamladığı bu dönemin ilk yıllarında, Anadolu'da ilmi ve kültürel faâliyetlerin sürdürüldüğü bazı müesseseler gözlenmekle birlikte, üstünlük Mısır, Suriye, İran ve

(16) Tam adı, Mecduddîn Ebû Tâhîr Muhammed b. Yâkûb b. Muhammed İbrâhim eş-Şîrâzî'dir. GAL, II, 181-183; Supp, II, 234-236; Mu'cem, XII, 118-119; ayrıca bkz. eş-Şekâ'ik, s. 29; Târiḥ el-adâb el-Arabîye, s. 476.

(17) eş-Şekâ'ik, s. 30.

(18) Ay. es. s. 29.

(19) Hicrî IX. asır âlimlerinden olan el-Hocendî'nin tam adı, 'Alâeddîn Ahmed el-Hocendî el-Burhânî'dir.

(20) Keşf ez-zunûn, II, 1324.

(21) Tam adı, Cemâleddîn Muhammed b. Osman b. Omer el-Belḥî'dir. Mu'cem, X, 284; Hediye el-ârifîn, II, 187.

(22) Keşf ez-zunûn, II, 1998.

ve Orta Asya'daki ilim kurumlarındadır. Bundan dolayı Osmanlı ilim dünyasında sonraları hayırla anılacak Dâvûd-i Kayserî(751/1350) Kahire(23)'de, Alâeddîn Esved(800/1397) İran(24)'da, müellifimiz Mısır(25) da, Muhsin-i Kayserî(872/1467) Şam(26)'da ihtisâs yapmışlardır.

Ancak daha sonra bilhâssa Yıldırım Bâyezîd devri(790-805/1389-1403) ile Murad II devrinde(825-855/1421-1451) Osmanlılarda ilmî ve edebî sâhalarda bir atılım başlamış, idârenin başında bulunanlar ilim adamlarına kucak açmış ve bunun bereketli bir sonucu olarak öteki İslâm ülkelerinden -Şeyh Muhammed el-Cezerî(814/1411;27), İbn 'Arabşâh(854/1450;28), Fahreddîn el-'Acemî(29) gibi-yetişmiş âlimler Anadolu'ya gelmişlerdir.

Arapça'nın tartışılmaz bir ilim dili hâline geldiği bu tarihlerde, Osmanlı âlimleri tefsîr, hadîs, fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm ve mantıkla ilgili eserler yanında, şerh ve talikalar ağırlıklı olmak üzere lisânî ilimler(sarf ve nahiv)de de eserler vermişlerdir.

(23) eş-Şekâ'ik, s.7.

(24) Mu'cem, VI, 291.

(25) Bkz. burada, s. 6.

(26) Hedyet el-'arifin, I, 621.

(27) GAL, II, 201-203; Supp, II, 274-278; Mu'cem, XI, 291-292. Ayrıca bkz. eş-Şekâ'ik, s.36.

(28) Fıkıh, lugat, nahiv ve belâgat dallarında yed-i tûlâ sâhibi olan İbn 'Arabşâh'ın tam adı Ahmed b. Muhammed b. 'Abdullah b. İbrâhîm b. Muhammed'dir. Hanefî âlimiolup el-'Acemî diye de tanınır. GAL, II, 28, 30; Supp, II, 24, 25; Mu'cem, II, 122.

(29) Vefâtı h.825(1421)'ten sonradır.

Dönemimizde,dînî ve lisânî ilimler sâhasında kaleme aldıkları eserleri ve yetiştirdikleri öğrencileriyle Osmanlı ilim ve irfân hayatını etkileyen Anadolu'lu âlimlerden hatırlanması gerek ilk simalar Kâdı Burhaneddîn Tarsûsî(30)ile Alâeddîn Esved ve Cemâleddîn Aksarayî olmalıdır.

Orhan Gazi devri(723-762/1324-1362)ulemâsından olan ve kâdı olarak da şöhret bulan T a r s u s î daha çok fıkıh ve usûl-i fıkıhla uğraşmıştır.Üzerinde durduğumuz dönemin önde gelen âlimlerinden olması hasebiyle ismine yer verdiğimiz bu zât,kâdılık mesleğinin yanı sıra,telîf ve tadrîs faâliyetlerinde de bulunmuş ve h.758(m.1357)'de Şam'da vefât etmiştir(31).

C e m â l e d d î n A k s a r a y î(771/1369)ise,Karamanlı olup buradaki Zincirli Medrese'nin başında bulunuyordu.Müellifimizin hocası olan(32)Aksarayî,dînî ve edebî ilimlerle tıbbâ dâir kaleme aldığı şerh ve talikalarıyla ilmî ufkunun genişliğini ortaya koymuştur.Burada onun,Cevherî'nin ünlü lugatı eş-Şihâh'ını ezberlediğine ve bu sayede Zincirli Medrese'nin başına getirildiğine dikkat çekmeliyiz(33).

Orhan Gazi(723-762/1324-1362)tarafından İznikteki medresenin başına getirilen ve Kara Hoca lakabıyla şöhret bulan Afyonlu A l â e d d î n Esved,eğitimini İran(34)'da tamamlamış,tadrîsin yanı sıra telifle de meşgul olmuş mümtâz bir âlimdir.Müellifimiz Fenârî'nin bir süre derslerine devam ettiği(35)Alâeddîn Esved,Merâh el-ervâh

(30) Tam adı,Kâdı Burhaneddîn İbrahîm b.Ali b.Ahmed Tarsûsî'dir. GAL,II,79;Supp,II,87;el-A'lâm,I,46;Mu'cem,I,62.

(31) el-A'lâm,I,46;Keşf ez-zunûn,I,183.

(32) Bkz.burada s.2,3.

(33) eş-Şekâ'ik,s.18.

(34) Mu'cem,XI,192;ayrıca bkz.eş-Şekâ'ik,s.9.

(35) Bkz.burada s.2.

şârihlerinden Hasan Paşa'nın babasıdır(36).

Müellifimizin yaşadığı yıllardaki Anadolu'lu âlimlerden burada anılması gereken bir diğer şahisiyyet de H a s a n P a ş a b. Alâ-
eddîn Esved'dir. Adındaki "paşa" unvanı, askerî bir terim olmayıp, devrin
âdeti gereği babasının ilk oğlu olmasını yansıtır. Müellifimizin ders
arkadaşı olan ve Mısır'a birlikte(37) giden Hasan Paşa, tahsîlinden son-
ra Bursa'da yaşamış ve ilmi faâliyetlerini burada sürdürmüştür. Dev-
let kademelerindeki vazifeleri yanında bazı eserlere şerh ve talîka-
lar da yazan âlimimizin şerhleri arasında el-Muṭarrizî(610/1213)'nin
el-Mıṣbâḥ'ına "el-İftitâḥ fî şerḥ el-Mıṣbâḥ" adıyla yazdığı şerh(38) ile
h.VII(m.XIII) asırda yaşayan büyük dil âlimi Ahmed b. Âlî Mes'ûd'un
sarf sahasındaki ünlü eseri Merâḥ el-ervâḥ'ına yazdığı "Şerḥ el-Merâḥ"
önemlidir(39).

Burada, müellifimizin muâsırlarından Simavnalı Ş e y h B e d -
r e d d î n(823/1420;40)'i de anmalıyız. İlk eğitimini Simavna Kâdı-
sı olan babası İsrâîl'den alan ve Kur'ân-ı kerîmi ezberleyen(41) Bed-
reddîn, Konya'da şer'î ve edebî ilimleri tahsîl ettikten sonra Kahire
ye geçer ve burada Seyyid Şerîf Curcânî ile birlikte, müderris Mubarek
Şâh-i Mantıķî(816/1413)'nin, mantık, felsefe ve ilâhiyât derslerine
devam eder(42). Daha sonra hocası Mubârek Şâh ile birlikte hacca gider
ve Mekke'de ünlü âlim ez-Zeyle'î'nin huzurunda ders okur(43).

(36) Hk. bkz. GAL, I, 138; Mu'cem, VI, 291.

(37) Bkz. burada s. 6.

(38) Hüseyin Yazıcı, el-İftitâḥ fî şerḥ el-Mıṣbâḥ (basılmamış doktora tezi).

(39) eş-Şekā'ik, s. 32.

(40) Tam adı, Mahmûd b. İsrâîl'dir. Hk. bkz. Mu'cem, XII, 152.

(41) eş-Şekā'ik, s. 50.

(42) M. Şerafeddin Yaltkaya, Bedreddîn Simâvî (İA, II, 444).

(43) eş-Şekā'ik, s. 50.

Küçüklüğünden beri tasavvufî konulara ilgi duyan Bedreddîn,dînî ve edebî ilimlerdeki ihtisâsını tamamladıktan sonra,Ahlatlı Şeyh Seyyid Huseyn'e intisap eder ve bu şeyhin emriyle Tebrîz'e gider.Burada Timur'un ulemâ arasında yaptırdığı ilmî mübâhasalara katılarak ilmî kariyerini tescîl ettirir(44).Anılan şeyhin ölümü üzerine onun yerine geçer.Günden güne ünü yayılan Şeyh Bedreddîn,kısa aralıklarla değişik yerlere seyahatlar yaptıktan sonra Edirne'ye döner.

Pek heyecanlı ve cerbezeli bir rûhun emârelerini aksettiren Şeyh,fetret devrinde Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Musa Çelebî'nin Kazas-kerliğini yapar.Ancak Çelebî Mehmed'in kardeşlerini yenip saltanatı eline geçirmesi üzerine âile efradıyla İznik'e sürülür ve burada oturmağa mecbûr tutulur(45).Fakat o,göz hapsinde iken de boş durmaz,gizli gizli faâliyetlerde bulunur ve başından geçen pek çok siyasî maceradan sonra,Mevlânâ Haydar Acemî'nin fetvasıyla Serez'de asılır(46).

Bilhâssa fıkıh dalında müstesnâ mevkii olan ve eserlerinde yer yer şahsî görüşlerini serdeden Şeyh'in,sarf ilminin değerli kaynaklarından el-Maksûd'a yazdığı şerh(47)önemlidir.

Müellifimiz Fenârî gibi bir şahsiyyetin yanında kendini kabûl ettiren diğer bir âlimimiz de A h m e d D i n k û z(48)'dur.Murad II

(44) eş-Şekā'ik,s.51.

(45) M.Şerafeddîn Yaltkaya,Bedreddîn Simâvî(İA,II,444).

(46) Ay.makale(İA,II,445).

(47) eş-Şekā'ik,s.52.

(48) Asıl adı,Şemseddîn Ahmed olup Dinkûz lakabıyla anılır. Arapça kaynaklarda(eş-Şekā'ik,s.212) دینکوز şeklinde yazılan bu kelime, DİKGÖZ'den çok,DİNKÜZ şeklinde okunmağa daha elverişlidir.Nitekim eş-Şekā'ik'in Osmanlıca tercümesinin fihristinde(bkz.Hacı Mahmut Ef. 4517) دینکوز suretinde yazılmıştır.Bu bakımdan Supp II,14'teki Dungkuz yazılışı daha isabetlidir.

devri(825-855/1421-1451)dil âlimlerinden olan Dinkûz,Bursa'da doğmuş ve eğitimini burada yapmıştır.Anadolu'nun muhtelif vilâyetlerinde dersler verdikten sonra,Yıldırım Bâyezîd(790-805/1389-1403)'in Bursa'daki medresesine müderris olarak atanmış(49)ve bu vazifesini sürdürürken h.855(m.1455)'te burada ölmüştür.

Özellikle sarf ve mantık alanlarındaki şerh ve talikalarıyla dikkatleri çeken Dinkûz'un Ahmed b.Âlî b.Mes'ûd er-Rûmî'nin el-Merâh adlı eserine yazdığı Şerh el-Merâh isimli şerhi oldukça faydalı incelikleri kapsar(50).

Fenârî ile muâsır Anadolu'lu âlimleri zikrederken,müslüman Türk dünyasının kendisiyle iftihadan şeref duyduğu,dînî ve edebî ilimlerin hemen her sahasında telif niteliğindeki şerh,hâşiye ve talîkalarıyla ilim dünyasına büyük hizmetleri sebkât etmiş olan Bedreddî'nin Aynî(855/1451)'yi anmamak mümkün değil(51).H.762-855(m.1361-1451) yılları arasında yaşayan Aynî,erken yaşlarda tahsîle başlamış,Kur'ânı ezberlemiş,memleketindeki ileri gelen hocalardan dînî ve edebî ilimlerde dersler aldıktan sonra yurt dışına çıkmış(52),Kudüs ve Kahire'de mümtâz âlimlerin tedrîs halkalarına katılmıştır.Mısır hükümdârı Eşref Barsbay(794/1377)'ın yüksek teveccühlerine mazhar olmuş,bu ilginin tabîî bir sonucu olarak Kahire'deki Medreset el-Mu'eyyed'in müderrisliğine getirildiği gibi,Kahire muhtesipliği,evkâf nâzırlığı ve Mısır Hanefî Kâdıllığı görevlerinde de bulunmuştur.Resmî vazifeleri yanında yoğun şekilde ilmî çalışmalar yapmış,bıraktığı eserleri ile 91 yıllık bir ömrün faydalı bir şekilde nasıl değerlendirileceğini canlı bir biçimde ortaya koymuştur.

(49) eş-Şekā'ik,s.213.

(50) Mu'cem,I,220.

(51) Ebu's-Senâ künyesiyle de tanınan Aynî'nin tam adı,Ebû Muhammed Mahmûd b.Ahmed b.Musa b.Ahmed b.Hüseyn b.Yûsuf b.Mahmûd Bedreddî'nin Ayıntâbî'dir.

(52) Marçais,Aynî(IA,II,70).

Tefsîr, hadîs, fıkıh, gramer, kelâm ve târîh alanlarında telîf, şerh, talîka ve hâşiye olmak üzere kırk sekiz(53)'den fazla eseri bulunan Aynî'nin eserlerinden bazıları 'Umdet el-Kârî' gibi-yirmi ciltten müteşekkildir(54).

İlk eğitimlerini yurt içinde tamamlayan ve yüksek öğrenim için gittikleri Arabistan veya İran'da ihtisaslarını başarıyla bitirip oralarda dersler verecek(55)seviyede yüksek liyakat gösteren bu âlimler, temel bilgilerini kuşkusuz ehil ve sağlıklı kaynaklardan almış olmalıdırlar. Yukarılarda değinildiği üzere, bu tarihlerde gerek dînî ve gerekse edebî ilimlerde ağırlık, Anadolu'da şerh ve talîkalara dayanır ve bununla da eldeki metinlerin iyi anlaşılıp kavranmaları hedeflenir. Kaynaklar(56)ı incelediğimizde, o yıllarda hangi eserlerin rağbet görüp ders kitabı olarak okutulduğunu rahatlıkla tesbît edebilmekteyiz. Sarf ve nahiv dallarında(57)aşırı sayılabilecek bir ilgiye mazhar olan eserlerin başında el-Curcânî(464/1068;58)'nin el-'Avâmil el-mi'e(59)'si ile İbn Hâcib(540/1248;60)'in eş-Şâfiye(61)ve el-Kâfiye(62)adlarındaki iki eseri ve yine ez-Zencânî(655/1257;63)'nin

(53) 'Umdet el-Kârî' Şerh Sahîh el-Buhârî, I, 35-36.

(54) Hk. bkz. GAL, II, 64; Supp, II, 51; Mu'cem, XII, 150; Keşf ez-zunûn I, 548, II, 1651; OM, I, 352.

(55) Bkz. burada s. 4.

(56) Bunlardan özellikle GAL, Supp, Mu'cem, el-A'lâm, ed-Durar el-kâmine, el-Fevâ'id, Buğyet, el-Bedr et-tâli', Keşf ez-zunûn, eş-Şekâ'ik hatırlatılmalıdır.

(57) Bizi, bu tarihlerdeki gramer faâliyetleri ilgilendirdiğinden bu konuda mütedâvil olan eserlere işâretle yetineceğiz.

(58) Tam adı, 'Abdulkâdir b. 'Abdurrahmân el-Cürçânî'dir.

(59) Keşf ez-zunûn, II, 1179.

(60) Tam adı, Ebû 'Amr Osman b. 'Omer b. Ebû Bekr b. Yunus Cemâleddin dir. Hk. bkz. GAL, I, 303-306; Supp, I, 531; Mu'cem, VI, 265, 266.

(61) Keşf ez-zunûn, II, 1020.

(62) Ay. es. ay. c. 1280.

(63) Tam adı, 'İzzeddin Ebu'l-fezâ'il İbrâhîm b. 'Abdolvahhâb b. 'Imâduddin b. İbrâhîm ez-Zencânî'dir.

el-İzzî(64)'si hatırlatılmalıdır.Yine İbn Mâlik(672/1273;65)'in El-fiye(66)'si ile İbn Hişâm(761/1359;67)'in Muğni'l-lebîb'an kutub el-e'arib(68)'i,kezâ bu zâtın şuzûr ez-zeheb(69) ve Kaṭr en-nedâ ve bell eş-şada(70)isimlerindeki değerli diğer iki eseri de muhakkak anılmalıdır.

İşte müellifimiz Fenârî,asırlarca islâm ülkelerinde temel ders kitabı olarak okutulacak bu eserlerle yetişmiş,köklü bir eğitim gö-rerek işâret edilen muâsırı değerli âlimler arasındaki mümtâz yerini almıştır.

(64) Keşf ez-zunûn,II,1138.

(65) Tam adı,Cemâleddîn Ebû 'Abdullah Muḥammed b.'Abdullah et-Ṭâ'i dir.Hk.bkz.GAL,I,298-300;Supp,I,520-522;Mu'cem,X,234;Buğyet,s.35-38.

(66) Keşf ez-zunûn,I,151.

(67) Tam adı,Cemâleddîn Ebû Muḥammed 'Abdullah b.Yūsuf'tur.Hk.bkz. el-A'lâm,IV,291;ed-Durar el-Kâmine,II,308-311;Buğyet,293-294.

(68) Bkz.burada s.XI.

(69) Keşf ez-zunûn,II,1352.

(70) Ay.es.ay.yer.

Âilesi, doğum yeri ve tam adı:

Adı Muhammed(1), babasının adı Hamza(2), lakabı Şemseddin, nisbesi el-Fenârî(3) olan ve h.751(m.1350)târihinde doğan Fenârî'nin doğum yeri kesin şekilde tesbit edilemediği gibi(4), âilesi hakkında da ayrıntılı bilgi ihtivâ eden bir belge bulunamamıştır(5). Kendisi, isim

(1) Latin harfleriyle yazılı kaynaklarda "Mehmed" şeklinde yazılmaktadır. Bkz. Karaman Tarihi, s.503; Osmanlı Devleti İlmiyye Teşkilatı, s.229; Osmanlı Şeyhülislamı, s.1; Encyclopaedia of İslâm, II, 839.

(2) Bir rivâyete göre, babasının adı Muhammed olup, Hamza, dedesinin ismidir. Mu'cem-el- mü'ellifin, IX, 273.

(3) Bazı kaynaklarda (Buğyet el- vu'ât, s.39, et- Tabakât es- Se-niye, var.542^a) "er- Rûmî" nisbesine de rastlanmıştır.

(4) Ord.Prof.İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Fenârî'nin aslen Bursa Yenişehir ile İnegöl taraflarında bulunan " Fenâr " kasabasından olduğunu söylerken (bkz.Osmanlı Devleti İlmiyye Teşkilatı, s.228); Ahmed Rifat, Fenârî'yi İran âlimlerinden saymaktadır (bkz.Luğat-i Târihiyye ve coğrâfiyye, IV, 215, 216). Ancak biz, -Fenârî'nin pek genç yaşlarda- Karaman'da eğitim gördüğünü (eş- Şekâ'ik, s.18) dikkate alarak, Ahmed Rifat'ın görüşünü isâbetli bulmuyoruz .Meydan Larousse (IV, 585) Fenârî'yi, Mâverâünnehirli olarak göstermiştir.

(5) Ancak, âilenin, yaşadığı dönemin içtimâî şartları çerçevesinde ihrâz ettiği mevki dikkate alınır ve Fenârî'nin babası Hamza'nın, ünlü mutasavvıf Şadreddin Konevî (673/1274)'nin halifeleri arasında olduğu (OM, I, 390) gözönünde bulundurulursa köklü bir âile olduğu söylenebilir.

ve lakabından çok "Fenârî"(6) nisbesiyle tanınır.

Tahsîl hayâtı ve hocaları:

Mükemmel bir eğitim gördüğü anlaşılan Fenârî,döneminde kendilerini kabûlettirmiş âlimlerden okumuştur.Önceleri 'Alâ'eddîn Esved(7)'in derslerine devâm ederken -rivâyete göre- zamanla hocası ile arası açılır ve Cemâleddîn Aksara'î (775/1373)'nin yanına

(6) "Fenârî" nisbesinin menşei aydınlanmış değildir.Biz de bu çalışmamızda,kesin neticeye vardırarak bir belgeye rastlayamadık. Bu nisbenin,kaynaklarda dört şekilde tevcihi yapılmıştır.Bunları şöyle özetleyebiliriz:

a) "Fenâr",müellifin âilesinin mensûp olduğu karye (köy,kasaba)'nin adıdır,nisbesini buradan almıştır (eş-Şekā'ik,s.22,İlm.sln.s.322).

b) Babası fenerci olduğu için bu nisbe ile anılmıştır (OM, I,391).

c) Emîr Buḥārî (832/1429)'ye bizzat süslü bir fener sunmuş, o da kendisine "Fenârî" nisbesini vermiş ve bundan sonra bu nisbe ile anılmağa başlanmış (OM,I,391)tır.Ancak,Emîr Buḥārî'nin,Fenârî den on sekiz-on dokuz yaş (İA,IV,263-264) küçük olup ondan ders okuduğu (Yâdigâr-i Şemsî,s.8) ve Fenârî'nin erken sayılabilecek yaşlarda "Fenârî" nisbesiyle anıldığı gözönünde bulundurulursa bu ihtimâlin zayıf olduğu söylenebilir.

d) Rûm prenslerinden biri,dedesine bir fener hediye eder ve dedesi de sürekli bu feneri anar dururmuş.Neticede bu anışlarından ötürü "fenerci" diye şöhret bulur (el- Fevā'id el- Behîye,s.64).

Biz,müellifimizin,kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardaki "Muḥammed el- Fenārî" (İlm.sln.s.323,324,325) imzalarında "ibn (oğul)" lafzına yer vermezken,inşâd ettiği bir şiirinde (eş-Şekā'ik,s.27) kendinden "ibn el- Fenārî" diye söz etmesini ve şiirinde "ibn" lafzını kullanmasını dikkate alarak nisbesini,babası vâsıtasıyla bir karyeden almış olduğunu bildiren rivâyetleri daha gerçekçi buluyoruz.

(7) Orhan Gazi devrinde (723-762/1324-1362) yaşamış âlimlerden - dir.

geçer(8).Fakat,pek genç (ḥadāset sinn) olduğu için,bu hocasının "Zincirli Medrese" diye tanınan medresesinin "Ravāk" kısmına(9) kabûledilir(10).Taşköprülü-zâde'nin "Fenârî pek genç olduğu için medresenin Ravāk kısmında kalıyordu" şeklindeki sözlerini ihtiyat ile karşılıyoruz.Çünkü hocası öldüğünde kendisi 23-24 yaşlarında bulunuyordu.Hocasının ölümünden hemen sonra Mısır'a gitmesi(11), o yaşlarda orada okuduğunu da gösterdiğine göre, "Ravāk" bölümünde kalmasının bir başka sebebi olmalıdır.

Durum ne olursa olsun,Anadolu'da ciddi bir eğitim gördükten sonra Aksarâyî'nin vefâtını müteâkip- Seyyid Şerîf Curcânî (816 /1413) ile birlikte Mısır'a giderek burada Şeyh Ekmeleddîn Bâbertî (786/1384) ve diğer bazı âlimlerin(12) derslerine devam eder(13). Dînî ilimler yanında,tasavvuf sahasına da yönelen müellifimiz,ilk

(8) eş-Şekā'ik,s.9.

(9) Cemâleddîn Aksarâyî,öğrencilerini üç tabakaya ayırmıştı:

a) Bineğinin sırtında,medreseye ders vermeğe giderken,çevresinde yürüyerek kendisinden yararlananlar (meşşâ'ün).Bunlar,alt sınıfı oluşturlardı.

b) Medresenin ravâkında sâkin olanlar.Bunlar orta sınıf sayılırdı.

c) Medresenin içinde barınan ve en yüksek sınıflı teşkil edenler.O târihlerde Fenârî,pek genç olduğundan,medresenin " Ravāk" bölümünde kalıyordu (eş- Şekā'ik,s.18).

(10) eş- Şekā'ik,18.

(11) ay.es.s.19.

(12) Buğyet el- Vu'ât,s.39.

(13) eş- Şekā'ik,s.19.

tasavvuf eğitimini babasından almış olmalıdır. Daha sonra, Hamîd el- Kayserî(14) ve 'Abdullaṭîf Kudṣî (856/1452) ile dostluk kuran Fenârî, tasavvuf vâdisinde bu iki zattan büyük çapta istifâde etmiştir(15).

İlmî şahsiyeti:

Mısır'da, Araplara Arapça okutacak ve Mısır ulemâsıyla ilmî münâzaralar(16) yapacak seviyede bu dile vâkıf olan Fenârî'nin, engin bilgisi dillere destan olmuştu. Hicrî sekizinci asır başlarında aklî ve naklî ilimlerde riyâseti elinde bulunduruyordu(17). Yalnız zamanının değil, daha sonraki dönemlerin ilim ve fikir hayatını etkileyen müellifimiz, kendinden sonraki Osmanlı âlimleri üzerinde derin izler bırakmıştır. Nitekim Molla Gürânî (885/1481), Fâtih Sultan Mehmed'e "Saltanatın ancak, mevlânâ Fenârî'nin çocuklarından birinin maiyyetinde bulunmasıyla tamamlanır"(18) der. Bunun üzerine Fâtih, Fenârî'nin torunlarından Ali Çelebî (903/1497)'nin Rûm diyârına geldiğini haber alınca, gerekli emirleri vererek onu, Bursa'da Manastır Medresesi'nin başına getirir(19). Yine Arabistanlı ünlü bir âlimi, bir ilmî münâzarada yenen Kâdı Hızır Bey (863/1460) övülürken "Fenârî'den sonra, Arapça'yı onun kadar bilen birisi gelmemiştir"(20) denilirmiş.

(14) eş- Şekâ'ik, s.53.

(15) OM, I, 390.

(16) el- A'lâm, IV, 342, Mevzû'ât el- 'ulûm, I, 577.

(17) el- Fevâ'id el- behîye, s.167.

(18) eş- Şekâ'ik, s.181.

(19) ay.es.s.181.

(20) ay.es.s.91.

Tasavvufî ilişkisi:

Yukarıda da(21) değindiğimiz gibi,Fenârî,ilk tasavvufî eğitimi babasından almıştır.Rûhunda derin izler bırakan bu ilk eğitim,onun hayatı boyunca,tasavvufa ilgi duymasında önemli rol oynamıştır.Tasavvuf müntesipleri ve temsilcilerine husûsî alâka göstermiş,onlarla dostluklar kurmuştur(22).Fi'len tasavvufun içine girerek,babasından Ekberîyye(23),‘Abdullaṭîf kudṣî'den Zeyniyye(24),Ḥamîd Kayserî'den Erdebiliyye(25) tarikatlarının âdâb ve inceliklerini öğrenmiştir.Mezarının başındaki taşta,Zeyniyye alâmeti vardır(26).

Onun,tasavvufî düşüncelerinin felsefî manada şekillenişinde Muḥyiddîn İbn ‘Arabî (638/1240)'nin eserlerinin tesiri bir hayli yüksektir.Tasavvufî bir tefsir olan "‘Ayn el- a‘yân"(27)'da bu,rahatlıkla görülmektedir.Bilindiği üzere o,bu büyük tasavvufçunun "Fuṣûṣ el- ḥikem"'ini ders olarak okutmuş ve bu yüzden de ayıplanmıştır(28). Müellifimizin,İbn Arabî'ye duyduğu bu yakın ilgisini,kendisini çekemeyenler dillerine dolamışlar,onun eserlerini intihâl ettiğini söylemişlerdir(29).Biz,bu isnâdı haksız ve insafsız buluyoruz.Çünkü o,-diğer eserlerinde olduğu gibi- tasavvufî eserlerinde de(30),yaptığı her naklin yerini gösterir ve aktardığı ifâdelerin kâillerini belirtir.

(21) Bkz.burada,s.4.

(22) eş- Şekā’ik,s.26.

(23) Om,I,390.

(24) ay.es.ay.yer.

(25) ay.es.ay.yer.

(26) ay.es.ay.yer.

(27) Bkz.burada,s. 18-24.

(28) Buḡyat el- vu‘āt,s.39.

(29) el- A‘lām,VI,342.

(30) Bkz.burada,s. 51.

Seyâhatları:

Tahsîl ve ziyâret gâyesiyle,yurtiçi ve yurtdışı seyâhatlar yapmış olan müellifimiz,yurtiçinde uzun süreli ilk seyâhatını-muhtemelen- İznik(31)'e,oradan da Karaman'a yapar.Hocası Aksarayî(32) ölünce Mısır'a gider.Burada yüksek tahsilini(33) ikmâl ettikten sonra Bursa'ya döner(34) ve buranın kâdılığına getirilir(35).

Yıldırım Bâyezid ile Timurlenk arasında vukû bulan Ankara savaşından (805/1402) sonra esir edilen devlet adamları arasında yer alan(36) Fenârî,büyük ihtimalle kısa süre sonra serbest bırakılır.Hicrî 814 târihinde Karaman'da olduğu kesin şekilde bilinen(37) müellifimiz,fetret devrinden sonra yeniden Bursa'ya döner. 822 h.târihinde,hac görevini yerine getirmek üzere ilk kez Hicaz'a gider(38).Hac dönüşü Mısır'a uğrar ve Melik Müeyyed'in isteği üzerine burada kalır.Bilâhere,Çelebî Sultan Mehmed(825/1421)'in ricâsı ile,Bursa'ya dönmek üzere Kudüs'e geçer(39).Hicrî 833 târihinde ikinci defa,Antakya üzerinden hacca gider ve yurda döndükten kısa bir süre sonra 834 yılının Recep ayında vefât eder(40).

(31) Çünkü,ilk hocalarından sayılan 'Alâ'eddîn Esved,o târihlerde,İznik Medresesi'nin başında bulunuyordu (eş-Şekā'ik,s.19).

(32) Bkz.burada,s.2,3.

(33) Osmanlı Devleti'nin ilmiyye teşkilâtı,s.228.Bizce,Fenârî'nin Mısır'daki tahsil dönemini yüksek tahsil değil de yüksek ihtisâs şeklinde değerlendirmek,târihî verilere daha uygun düşer.

(34) eş-Şekā'ik,s.23.

(35) Buğyet el- vu'ât,s.39.

(36) Büyük Türkiye Tarihi,II,356.

(37) Bkz.burada,s. 18(dip not).

(38) el- A'lām,VI,342.

(39) Kāmūs el- a'lām,V,3436.

(40) Mevzū'ât el- 'ulūm,I,391.

Mâlî durumu:

Bir ilim adamının yükselebileceği en yüksek mevkileri çıkmış olan Fenârî,kendisine takdîr edilen maaşın yanısıra,muhtemelen harplerde alınan ganimetlerden payına düşen hisselerle büyük ser-
vet sâhibi olmuştu(41).Ama o,buna rağmen yiyecek ve giyecek gider-
lerini karşılamak için ipekçilik yapıyor(42),mütevâzi bir hayât
sürüyordu.Sâde bir vatandaş gibi yaşamasını yadırgayanlara" Ne ya-
payım,yiyecek ve giyeceklerimi el emeğimle sağlamaktayım,bu yoldan
kazandıklarım da bundan daha güzel şekilde geçinmeme yetmemekte-
dir"(43) diye mazeret gösteriyordu.

Çocukları ve ölümü:

Bazı eserlerde(44),Fenârî'nin,Muhammed Şâh (839/1435),Yûsuf
Bâlî (846/1442), Ahî Yûsuf,Hasan Paşa,Halîl Paşa adlarında beş
oğlu ile Ummü Kulşûm isminde bir kızı olduğu kaydedilirken; çoğu
kaynakta sâdece iki oğlundan sözedilir.

Ömrünün sonlarına doğru gözleri görmemeğe(45) başlayan hattâ
kör olan(46) ve daha sonra şifâ bulan Fenârî,son haccını(47) bunun

(41) eş- Şekâ'ik,s.25.

(42) Kışâs-ı enbiyâ,II,628.

(43) eş- Şekâ'ik,s.25.

(44) OM,I,390.

(45) eş- Şekâ'ik,s.28.

(46) el- A'lâm,VI,342.

(47) Bkz.burada,s.6.

şükrünü edâ etmek üzere yapar(48).Seksen üç yıl gibi uzun bir ömür süren ve h.834(m.1434)yılıının Recep ayında(49)ölen müellifimiz,Bursa da kendisinin yaptırdığı câmiin hazîresine defnedilmiştir(50).Vefâtına "cennet el-Firdevs"terkibiyle târih düşülmüştür(51).

(48) el-A'lâm,VI,342.

(49) Kāmūs el-a'lâm,V,3436;Mehmed Rifat,Târih-i Devlet-i Osmaniyesinde(I,155)Fenârî'nin 832(1429)tarihinde Bursa'da meydana gelen salgın tâûn hastalığında öldüğünü kaydetmektedir.

(50) Kāmūs el-a'lâm,V,3436.Fenârî'nin Karaman'da adıyla anılan türbede medfûn olduğu yolundaki rivâyetler sahih değildir(bkz.Karaman Tarihi,s.504).

(51) OM,I,390.

ŞEMSEDDİ FENARİ'NİN ARAP
DİLİ VE EDEBİYATINDAKİ
ÇALIŞMALARI

İLMÎ VE EDEBÎ FAALİYETLERİ

Fenârî'nin, tahsil sonrası faaliyetlerinin üç grupta toplandığını görüyoruz: Te'lîf, tedrîs ve kâdılık.

Te'lîf faaliyetleri:

Müellifimiz, te'lîf hayatına erken çağlarda başlamış(52) ve eserlerini Arapça olarak kaleme almıştır. Fetvaları dışında(53), müstakil olarak Türkçe veya Farsça bir eserine rastlayamadık. Ancak, az da olsa zaman zaman bazı eserlerinde Farsça açıklama ve beyitlere(54) yer verirken, Türkçe'yi, yalnız bir eserinde(55):

Senin yüz bin kulun var benden ayru

Benim hiç kimesnem yok senden ayru

şeklinde, hakikat kelimesinin tasavvufî bir tercümesini aktarırken kullandığını gördük.

Dînî ve edebî ilimlerde te'lîf, şerh, ta'lîk ve hâşiye olmak üzere büyük ve küçük çapta pek çok eseri(56) bulunan Fenârî'nin

(52) Bkz. burada, s. 21.

(53) Bkz. İlm. sln. s. 323 vd.

(54) Bkz. Fusûl, I, 120, 310.

(55) Bkz. Mîsbâh el- uns, var. 83^a.

(56) Bazı kaynaklarda (bkz. OM, I, 390), Fenârî'nin eserlerinin yüzü aşkın olduğu kaydediliyorsa da bu miktarda eser ismi tesbit edilememiştir. Yapılan araştırmalarda, nüshaları tesbit edilen ve edilmeyen eserlerinin toplamının otuz dört olduğu görülmüştür. Kanaatimizce, eserlerinin çoğunun (bkz. burada, s. 15, 18, 25, 45, 58) bir kaç isim altında anılması, kendisine isnâd edilen eserlerin kabarık gösterilmesinde rol oynamıştır.

Fuṣūl el- bedā'i' (57)'deki bazı atıflarından,ilk kalem denemele-
rinin hâşiye ve bazı ilmî meseleler hakkında küçük risâleler ol-
duğu anlaşılmaktadır.Onun,elimizde mevcut en eski eseri,hicrî
798(1395) târihini taşıyan " Fuṣūl el- bedā'i'" adlı kitabıdır.
"Ayn el- a'yân"(58)," Şerḥ Telhîş" (59),"Mısbâh el- uns"(60) gibi
diğer kitaplarında yaptığı atıf ve havâlelerden,bu eserlerini
"Fuṣūl el- bedā'i'" 'den sonra yazdığı anlaşılmaktadır.Yine,eser-
lerinde yer alan ifâdelerinden(61)," Mişbâh el- uns" ile " el-Fe-
vâ'id el- Fenâriye" 'yi, "Ayn el- a'yân" 'dan önce yazdığı tesbît
edilmiştir(62).

Tedris faaliyetleri ve meşhûr öğrencileri:

Fenârî,te'lif çalışmaları yanında tedrise de ağırlık vermiş-
tir.Yıldırım Bâyezîd (790-805/1389-1403) ve Çelebî Sultan Mehmed
(816-825/1413-1421) dönemlerinde Bursa'da ve bir süre de Mısır'da
dersler vermiş(63),okuttuğu metinleri şerhetmiştir(64)."Şerḥ 'Az-
dîye" adlı eseri,yirmi defa okuttuğu rivâyet edilmiştir(65).

Uzun süren müderrislik döneminde,pek çok öğrenci yetiştirmiş
olan Fenârî'nin -başta oğlu Muhammed Şâh (839/1435) olmak üzere-
ilim çevrelerinde kendilerini kabûlettirmiş bir hayli talebesi var-

(57) Bkz.burada,s.33,84.

(58) Bkz.burada,s.18.

(59) Bkz.burada,s.55.

(60) Bkz.burada,s.43.

(61) Esad Ef.1554'te kayıtlı nüsha,var.66^b.

(62) Bkz.burada,eserlerine genel bakış.

(63) Mevzu'ât el-'ulûm,I,574.Ayrıca bkz.Meydan Larousse,IV,585.

(64) Bkz.burada,s.25.

(65) Mevzû'ât el-'ulûm,I,573.

dır. Bunlardan bazıları şunlardır: Muhyiddin el-Kâfiyeci (879/1474;66), Emîr Buhârî (832?/1428?;67); kendisinden sonra kâdılık makamına getirilen Mevlâ Yegân (68), Muhammed el-İznîkî (885/1480;69), Kara Yukub (833/1429;70), Sarı Yakûb (71), Mısır'da ünlü âlim İbn Hacer el-Askalânî (853/1449;72)'ye icâzet vermiştir.

Kâdılığı

Fenârî'nin ilk resmi görevi, Mısır dönüşü (73) Yıldırım Bâyezîd (790-805/1389-1403) ve Çelebi Sultan Mehmed (816-825/1413-1421) dönem-⁽⁷⁴⁾lerinde Bursa kâdılığıdır. Daha sonra Murad II (855/1451) tarafından "Müfti'l-enâm" unvânıyla 828 (1424) tarihinde Osmanlı Devletinin ilk Şeyhülislâmı olarak atanır (75) ve ölümüne kadar bu makamda altı yıl kalır (76).

(66) eş-Şekā'ik, s. 64.

(67) ay.es.s. 54.

(68) ay.es.s. 79

(69) ay.es.s. 107.

(70) ay.es.s. 63.

(71) ay.es.s. 26.

(72) Kāmūs el-a'lām, V, 3436.

(73) Bkz. burada s. 6.

(74) Kışāş-ı enbiyā, II, 628.

(75) ay.es. II, 665.

(76) Kāmūs el-a'lām, V, 3436.

E S E R L E R İ

Sarf, nahiv, belâgat, beyân, bedi gibi lisânî ilimlerle, tefsîr, hadîs, fıkıh ve usûl-i fıkıh gibi dînî ilimler sâhasında eserler vermiş velûd bir âlim olan müellifimizin kitap ve risâlelerini mevzûlarına göre şu şekilde gruplandırabiliriz:

- a) Tefsîr (bkz. burada s.18-24).
- b) Fıkıh (bkz. burada s.49-54, 55-57).
- c) Usûl-i fıkıh (bkz. burada s.33-42).
- d) Lisan ve edebiyât (bkz. burada s.63-66).
- e) Mantık (bkz. burada s.25-32).
- f) Tasavvuf (bkz. burada s.43-46).

g) Muhtelif dallarda bazı meseleleri içeren ansiklopedik türdeki eserleri (bkz. burada s.15-17, 67-71). (xxx)

Mantık melekesinin bir hayli güçlü olduğu sezilen Fenârî'nin hacimli bütün eserlerinde nahiv ve edebiyât önemli yer tutar. Meşhûr nahiv bilginleriyle, Basra ve Kûfe mektepleri mensupları arasındaki ince görüş farklarına sık sık değinir ve meseleleri bu farklı görüşlerin ışığı altında ele alır (77). Kuru bir rivâyetçi veya mutaassıp bir nakilci olmayıp ufku geniştir. Aklî ve naklî ilimlerde önder kabûl edilmiş otoritelerin farklı düşündükleri mevzûlarda (78), onların görüşlerini tahlîl edip tenkit (79) veya tasviplerini (80) gerekçeleriyle gösterir. O, kendinden emin bir muhakkık, bir müdekkık olup zaman zaman

(xxx) ez-Ziriklî gibi bazı müellifler, Fenârî'nin 'Avîşât el-efkâr'ını (bkz. burada s.15-17) aklî ilimlerde yazılmış bir eser olarak göstermişlerse de (el-A'lâm, VI, 342) yanlışlardır.

(77) Fuşul Kasideci-zâde, 189'da kayıtlı matbû nüsha, s.113; Ta'li-ka 'alâ evâ'il el-Keşşâf, ŞAP, 183, var.22^a, 28^b, 29^a.

(78) Fuşul, I, 25, 26, 30.

(79) ay.es.ay.nsh., I, 35.

(80) ay.es.ay.nsh. I, 122, 193, 201, 249.

şahsî fikir ve düşüncelerini"ve 'indî tevcîh âhar"(81);"ve ekûlu el-ḥakk'indî"(82); "lâkin sirr el-mes'ele 'indî"(83); ifâdelerinden birinden sonraki cümlelerle belirtir. Başkalarının remizle geçiştirdikleri(84)veya hiç el etmadıkları meseleleri kendisinin gündeme getirdiğini bizzât belirten(85)müellifimizin, fikir yelpazesi geniştir. Hanefî mezhebinden olmakla birlikte, diğer mezheplerin isâbetli bulduğu görüşlerini de tercîh ettiğini açık-seçik söyler(86)ve yer yer kendi mezhebinin görüşlerini değişik açılardan yorumlar(87).

(81) Fusûl, I, 28.

(82) ay.es. I, 42.

(83) ay.es. II, 138; Ayn el-a'yân, var. 73^a.

(84) Fusûl, II, 18.

(85) ay.es. II, 144.

(86) ay.es. I, 122, 193; II, 148.

(87) ay.es. II, 241.

I) E L İ M İ Z D E K İ E S E R L E R İ

A) MÜSTAKİL METNİ BULUNAN ESERLERİ

‘AVİŞÂT EL-EFKÂR Fİ’HTİBÂR ULİ’L-EBSÂR(1)

Kelâm, ferâiz, fıkıh ve âdâb olmak üzere dört ayrı mevzûda yazılmış eserlerden seçilmiş on bir meselenin tahlîlini ihtivâ eden bir risâle olup, sahalarında ilerlemiş ilim erbâbına hitâben(2) kaleme alınmıştır. Küçük bir ansiklopedik eser mâhiyeti arzeden ‘Avîşât el-efkâr şerh te edilmiştir(3). Ancak bu şerhin kimin tarafından yapıldığı bilinmediği gibi, ne zaman ve nerede yazıldığına dâir de bir kayda rastlanılmamıştır(4).

Eserde yer alan konular(5):

I) Seyyid Şerîf el-Curcânî(816/1413) 'nin el-Metâli' şerhi hâşiyesindeki bir cümlesinden hareketle hamd ve şükür ile ilgili bir tahlîl(var.171^b). II) Ferâiz ilminden bir mesele(var.171^b-172^a). III) Sa‘ded-

(1) Keşf ez-zunûn'da "fi'htiyâr uli'l-ebşâr" şeklinde tesbît edilmiştir. Bkz. II, 1180.

(2) Bazı kaynaklarda(bkz. Keşf ez-zunûn, II, 1180) eserin, öğrencileri imtihân amacıyla kaleme alındığı kaydediliyorsa da, meselelerin ele alınış tarzı ve serdedilen fikirler bu görüşü te'yîd eder nitelikte görülmemektedir.

(3) Tesbît edilen şerhin adı: Keşf el-estâr ‘an vucûh ‘Avîşât el-efkâr. Hamidiyye ktb(Süleymaniye) 1140/17. Tavsîfi için bkz. burada s. 17.

(4) Brockelmann(Supp. II, 328), ‘Arâ’is el-enzâr’ı, ‘Avîşât el-efkâr şerhi olarak göstermişse de sözkonusu eser, Muhammed el-Hâdimî'nin mantık ilmine âit bir eseridir. Mûmâ-ileyh'in yanılığının, kayıt fişlerinde yer alan "‘Arâ’is el-enzâr/Şerh el-‘Avîşât" notundan kaynaklandığı söylenebilir. ‘Arâ’is el-enzâr'ın yazmaları arasında şunlar da görülmektedir: Antalya Tekelioğlu(Süleymaniye) 918/2, Nafiz Paşa (Süleymaniye) 1348, K. zâde (Süleymaniye) 496).

(5) Varak tesbâtinde Cârullah (Süleymaniye) 1928/7 nüshası esâs alınmıştır. (Bkz. burada, s. 16)

dîn et-Taftâzânî(791/1389)'nin 'Akâ'id şerhindeki kabir azâbıyla alâkalı bazı açıklamalar(var.172^a).IV)el-Vikāye adlı fıkha dâir eserde yer alan"kâfir ve kölenin,hanımlarını boşamaları neticesi ortaya çıkacak hukûkî durum" konusundaki bir görüşün değerlendirilip neticeye bağlanması(var.172^a-172^b).V)Yine aynı eserde yer alan alış-veriş akdi ile ilgili bir ifâdenin tahlîli(var.172^b).VI)el-Vikāye'deki sulh mefhûmuyla alâkalı ta'rîfin değerlendirilişi(var.172^b).VII)el-Curcânî(816/1413)'nin 'illet ve ma'lûl bahsinde serdetmiş olduğu bazı düşüncelerinin tenkîdi(var.172^b).VIII)Yine aynı zâtın,el-Meṭâli'şerhinde yer alan bir görüşüyle ilgili fikirler(var.173^a).IX)el-Curcânî(816/1413)'nin teselsül(6)'ün iptâli mevzûunda savunduğu düşüncelerinin irdelenmesi(var.173^a).X)Mes'ûd-i Rûmî(7)'nin incelediği bir kitâb(8)'ın baş kısımlarında ele aldığı bir görüşü ve bunun analizini yapan düşünceler(var.173^a).XI)Bedihiyat()ile alâkalı bir tahlîl(var.173^a).

Eserin nüshaları:

'Avîşât el-efkâr'ın bugün elimizde bir kaç nüshası mevcuttur. Bunlar önemlerine göre şöylece sıralanabilir:

1)Cârullah(Süleymaniye) 1928/7

Mecmûanın yedinci eseridir(var.171^b-173^a);148x95(95x60)mm.ebadında üç buçuk varak olup,varaklarda on dokuz satır bulunmaktadır.

(6) Teselsül: Bir şeyin diğer bir şeye,onun da bir üçüncü şeye sonsuza dek illet olmasıdır.(H.KK.T.Lugatı,III,104).

(7) Bu zâtın tam kimliği tesbît edilememiştir.Keşf ez-zunûn(I,39) da geçen ve Rûmî nisbesiyle de anılan Mes'ûd eş-Şîrvânî'den başkası olmalıdır.

(8) Risâle'de kitabın adına yer verilmemiştir.

(9) Bedihîyât: Selim aklın,hüküm ve tasdîkinde hiç bir vâsıtaya ihtiyâç hissetmediği kaziiyyelerdir (A.CP.Mi'yâr,s.95).

Ferâğ târihi olmadığı gibi, istinsâhı yapan da kaydedilmemiştir. Yazısı ta'lîktir.

Baş (var. 171^b):

ان مستخدم الكوامن والبوادى من مجال درك القوام والعوادى وبعد فخذ مساة
ب (عويصات الافكار فى اختبار اولى الابصار) جعلتها طبق نواصر روح

Sonu (var. 173^a):

والتحقيق النفى ليس منه بل هو ولا فساد فى اتصافه بعد به كما فى الموجود وامثاله .

2) K.zâde (Süleymaniye 675/6)

Mecmûa'nın altıncı eseridir (var. 89^a-92^a); 200x140 (145x63) mm. ebadında olup üç buçuk varaktır. Varaklarda on üç satır yer almaktadır. Yazısı ta'lîk ve yer yer hâşiyelidir. Ferâğ ve istinsâh târihleri kaydedilmemiştir.

Eserin şerhleri:

1) Hamîdiyye (Süleymaniye) 1440/17

Mecmû'anın on yedinci eseridir (var. 191^b-200^a); 210x140 (150x65) mm. ebadında olup on varaktır. Varaklarda 25 satır bulunmaktadır. Keşf el-estâr'an vucûh 'Avîşât el-efkâr adını taşıyan esere târih düşülmümediği gibi şârihi de kayıt edilmemiştir.

2) Acz.H.Paşa (Süleymaniye) 378

210x140 (140x70) mm. ebadında dokuz varaktan oluşur. Her varakta yirmi altı satır bulunmaktadır. Yazısı ta'lîktir. Yukarıdaki şerhin aynısıdır. Bu nüshada da şârihi zikredilmemiştir.

Eser, Kur'ân-i kerîmin ilk sûresi olan Fâtiha'nın tefsîridir. Muh-tevâli ve geniş mukaddimesi dört bâba, her bâbı da kendi içinde fasıl-lara ayrılmış ve bazı fasılları da birer hâtıme ile bitirilmiştir. Pek çok yazma nüshasına rastladığımız eser, araştırma yapılan kütüp-hânelerin kayıt fişlerinde: Tefsîr ba'z es-suvar, Tefsîr Fâtiha, Tefsîr suret el-Fâtiha, Fâtiha tefsîri(1) adlarıyla da görülmüştür. Osmanlılar döneminde basımı da yapılan eserin nüshaları birbirleriyle karşılaştı-ırıldığında aralarında bazı farkların bulunduğu müşâhede edilir. Hareket noktası olarak ele aldığımız müellif hattı nüshada, eserin sonlarında yer alan, kıyâmette karşılaşılabilecek soru ve suallerle alâ-kalı bir hadîsin hülâsası yapılırken, diğer yazma nüshalarıyla baskı-larında aynı hadîsin geniş bir tarzda tam metni verilmiş ve yorumla-rı İbn el-'Arabî(638/1240)'nin el-Futûhât el-Mekkîye'sinden ilâve o-lunmuştur(var.99^a).

Kitâbını, Karamanoğlu Alâeddin Bey(800/1398)'in oğlu Mehmed Bey (825-827/1422-1424 arası)'e ithâf ettiğini söyleyen müfessir, eserine altmış iki yaşını bitirip altmış üç yaşına ayak bastığı Safer ayının on beşinde istivâ(öğle) vakti başladığını(2) kaydeder.

(1) Bu kütüphâneler "Eserin nüshaları" bölümünde gösterilmiş-tir(bkz.s. 21-24).

(2) Matbû nüshalarda görülmeyen bu kayıt, müellif hattı nüsha (var.27^b) ile mükâbele görmüş bazı yazma nüshalarda(ŞAP 139; var.45^a) yer almaktadır. Kitabın sonunda mevcûd bir ifâde(var.146^a)'nin Ebced hesabıyla değerlendirilmesine göre eser, 814 hicrî yılında tamamlan-mıştır. Fenârî 751h.de doğduğuna göre 814 rakamı bize kendisinin o sıralarda 63 yaşında olduğunu ve dolayısıyla tefsîrini bir yıl gibi kısa bir zaman içinde tamamladığını gösterir.

Mukaddimede yer alan bâblar ve muhtevâları:

Birinci bâb'ın muhtevâsı:Altı fasıl ve bir hâtîme'den oluşan birinci bâb'ta şu konular işlenmiştir: Birinci fasıl: Tefsîr ilminin ta'rîfi ve değişik açılardan değerlendirilmesi (var. 2^b-3^b). İkinci fasıl: Tefsîr ilminin a) tefsîr (3), b) te'vîl (4) olmak üzere ikiye ayrılması (var. 3^b-5^a). Üçüncü fasıl: Tefsîr ve te'vîl ile uğraşmanın câiz görülmesi (var. 5^a-6^a). Dördüncü fasıl: Tefsîr ve te'vîl'in zâhir ve bâtî-nî ma'nalar noktasından incelenmesi (var. 6^a-7^a). Beşinci fasıl: Tefsîr ilmini öğrenmenin farz-i kifâye (5) olması (var. 7^b). Altıncı fasıl: İlk müfessirler ve kısa biyografileri (var. 7^b-8^a). Hâtîme: İdrâk'in hakîka-tı, kısımları ve yolları (var. 8^a-11^a).

(3) Tefsîr, ıstılâh olarak "Müşkül olan lafızdan murâd edilen şeyi keşfetmek"tir diye ta'rîf edilir. Bu kelime ulemâ örfünde "Kur'ân-i kerîm'in ma'nalarını keşf ve onda olan müşkül ve garîb lafızlardan kasdedilen şeyi beyân" gibi bir ma'nada kullanılmışsa da bu, ilmî bir anlam olarak sadece Kur'ân'a tahsîs edilmemiş, diğer ilmî saha-larda da kullanılmıştır (İ. Cerrahoğlu, T. Usûlü, s. 233).

(4) Te'vîl kelimesi ıstılâh olarak "Zâhiri, mutâbık olan iki ihtimalden birine reddetmek"tir diye tanımlandığı gibi, "Te'vîl, âyetin muhtemel olduğu ma'nalardan birine rucû ettirilmesi" veya "âyetin, ön ve arkasına muvâfık olduğu muhtemel manalardan birine sarfıdır" diye de ta'rîf de edilmiştir (İ. Cerrahoğlu, T. Usûlü, s. 233).

(5) Farz-ı kifâye: Mükellef müslümanların umûmuna yönelik bir farz olup, kişiler ayrı ayrı muhâtap değillerdir. Müslümanlardan bir grubun o vazifeyi ifâ etmesiyle diğerlerinden mes'ûliyet kalkar. Kifâye farzı hiç kimse yapmazsa, bundan haberdâr olan ve imkânı bu-lunduğu halde bu vazifeyi edâya koşmayan her müslüman sorumlu duru-ma düşer (M. Z. Efendi, N. İslâm, s. 6).

İkinci bâb'ın muhtevâsı:Tefsîr ilmine duyulan ihtiyâça dâir olup üç fasılda incelenmiştir.Birinci fasıl:Tefsîr ilmine duyulan ihtiyaçın gerekçeleriye bu ilme yardımcı diğer ilimler(var.11^a-11^b).İkinci fasıl:İlmin üstünlüğü(var.11^b-19^a).Üçüncü fasıl:Kur'ân-i kerîm'in fazîleti ve Kur'ân okumanın sevâbı(var.19^a-26^a).

Üçüncü bâb'ın muhtevâsı:Tefsîr ilminin mevzûu hakkında olup beş fasılda değerlendirilmiştir.Birinci fasıl:Tefsîr ilminin konusunu teşkîl eden Kur'ân-i kerîm'in ta'rîfi(var.26^b-27^b).İkinci fasıl:Kur'ân-i kerîm'in indirilişi ve nazmı ile alâkalı küllî hükümler(var.27^b-45^a).Üçüncü fasıl:Kur'ân-i kerîm'in toplanıp bir araya getirilmesi(var.45^a-46^b).Dördüncü fasıl:Kur'ân-i kerîm'in değişik isimleri(var.46^b-48^a).Beşinci fasıl:Kur'ân-i kerîm'in cüzleri(6) ve kısımları(6;var.48^a-54^b).

(6) Cüzleri başlığı altında Kur'ân-i kerîm'in sûre,âyet,kelime ve harfleri incelenmiştir(var.48^a-54^b).

(7) Kısımları başlığı altında da,Kur'ân-i kerîm'in:Mekkî(x),Medenî(xx),Nâsîh(xxx),Mensuh(xxxx),hakikat ve mecâz yönleriyle ilgili genel bilgiler verilir.

(x) Meşhûr görüşe göre,Peygamberimizin Medîne'ye hicretinden önce nâzil olan âyet ve sûreler"Mekke döneminde indirilmiş" anlamında Mekkî âyetler diye nitelendirilir(H.D.K.Dili,I,7).

(xx) Yine meşhûr görüşe göre,Peygamberimizin Medîne'ye hicretinden sonra indirilmiş olan âyet ve sûrelerdir(ay.es.ay.y.).

(xxx) Nâsîh,ıstılâh olarak:Bir nassın hükmünü daha sonra gelen bir nass ile kaldırmaktır.Başka ifâdelerle:Şer'î bir hükmün başka bir şer'î delîl ile kaldırılması veya önceki târihli bir nassın hükmünü sonraki târihli bir nass ile değiştirmektir(T.Usûlü,s.128vd.).

(xxxx) Kitâb veya sünnet ile hükmü yürürlükten kaldırılmış metin demektir(Hukûk-i İslâmiyye,I,98vd.).

Dördüncü bâb'ın muhtevâsı: Bu bâb, fasıllara ayrılmamış, İsti'āza(8) ile Besmele(9)'nin tefsîrlerine tahsîs(10) edilmiştir(var.55^a-82^a).

Bundan sonra Fâtiha sûresinin tefsîrine geçilir. Tefsîrde, nahvî (var.85^a,88^b..), i'tikadî(var.94^a,109^b..) ve fıkahî(115^b,118^a..) konuların yanında, tasavvufî yorumlar(var.99^a,109^a,117^a..145^b) da önemli yer tutar.

Eserin nüshaları:

'Ayn el-a'yân'ın elimizde pek çok yazma nüshası vardır. Bunları önemlerine göre şöyle sıralayabiliriz:

1) Mahmut Paşa(Süleymaniye) 9

220x150(182x120)mm, ebadında 146 varak olup, varaklardaki satır sayıları muhtelifdir. Yazısı müellif hattı olup nesihtir. Ferâğ târihi h.814(1411)'dür. Fişinde: Tefsîr ba'z es-suver diye kayıtlıdır,

Başl(var.2^b):

ربنا آتانا بما نزلت واتبعنا الرسول فاكتبنا مع الشاهدين . اللهم اننا نسألك فهم النبيين
وحفظ المرسلين والهام ملئكتك المقربين وتوفيق عبادك الصالحين . . .
اما بعد فاعلموا طلاب اليقين سلام عليكم لا نبتغي الجاهلين . . .

Sonu(var.146^a):

..... تفسیر فاتحة الكتاب تمامه
حمد الاله المستعان ختامه
وعلى النبي محمد خير الوری
مع آله صلواته و سلامه .

(8) İsti'āza: E'ūzu bi'llah min eş-şaytān er-racīm demektir.

(9) Besmele: Bismi'llah er-Raḥmān er-Raḥīm diye söylemektir.

(10) Burada yer yer: Fe'in kulte ile başlayan sorular sorulmuş ve bu sorular: Kultu'yu izleyen ibârelerle cevaplandırılmıştır(var. 56^a,70^b).

2) ŞAP(Süleymaniye) 139

241x160(190x90)mm.ebadında 214 varak olup,varaklarda 25 satır bulunmaktadır.Târihsizdir.Müellif hattı nüsha ile karşılaştırıldığı kaydı düşülmüştür.Varakları temiz olup yazısı nesih ve okunaklıdır.

3) ŞAP(Süleymaniye) 140

265x177(200x118)mm.ebadında olup 164 varaktır.Her varakında 25 satır yer almaktadır.Hâcî Mehmed b.Hâcî İsmâîl tarafından 851 h. de istinsâh edilmiştir.Kenarlarında yer yer konu başlıklarına işâret edilmiştir.

4) ŞAP(Süleymaniye) 141

280x185(161x100)mm.ebadında 87 varak olup,varaklarda 15 satır bulunmaktadır.Şeyh 'Alî b.Mecduddîn el-Bisṭāmî tarafından 841 h.'de istinsâh edilmiştir.Yazısı taliktir.Ancak eser tam değildir.71.varaka kadar olan kısım 'Ayn el-a'yân'dır.İki,üç ve dört nolu nüshalar fişlerde:Tefsîr ba'z es-suvar diye kayıtlıdır.

5) Yeni Cami(Süleymaniye) 61

233x160(173x103)mm.ebadında 243 varak olup,herbir varakta 19 satır yer almaktadır.Yazısı nesih ve istinsâh târihi 870 h.'dir.Ancak,istinsâhı yapan zâtın adı kaydedilmemiştir.Özellikle mukaddime zamirlerin mercileri gösterilmiş,muğlak ifâdeler açıklanmış ve hareketler koyulmuştur.Fişlerde:Tefsîr suret el-Fâtîha adıyla kayıtlıdır.İyi korunmuş çok nefis bir nüsha.

6) Reisülküttâb(Süleymaniye) 90m

261x175(200x114)mm ebadında olup 80 varaktır ve her varakta 27 satır yer almaktadır.Yoğun şekilde hâşiyelidir.Zahriyesinde yer alan bir kayda göre nüsha,Rabb el-'âlemîn'e kadar Abdulkerîm adında bir zât tarafından 980 h.târihinde istinsâh edilmiş,geri kalan bölümü de Bosna müftüsü 'Umerî tarafından yine aynı târihte tamamlanmış-

tır.Yazısı ta'lik olan nüsha,fişlerde:Tefsîr sūrat el-Fātiha ismiyle kayıtlıdır.

7)Cârullah(Süleymaniye) 104

270x160(160x80)mm.ebadında olup 225 varaktır ve her varakta 25 satır bulunmaktadır.1122 târihinde istinsâh edilmiş olan bu nüshanın müstensihinin adına yer verilmemiştir.Müellif hattı nüsha ile mükâbele gördüğü kaydedilmiştir.Fişlerde:Tefsîr sūrat el-Fātiha adıyla kayıtlıdır.

8)H.Hüsnü Paşa(Süleymaniye) 59

307x170(245x111)mm.ebadında olup 34 varaktır ve her bir varakta 37 satır yer almaktadır,istinsâh kaydı taşımamaktadır.Yazısı nesih olup,fişlerde:Tefsîr sūrat el-Fātiha ismiyle kayıtlıdır.

9)Yeni Cami(Süleymaniye) 63/2

Mecmûa'nın ikinci eseridir(70^a-206^b).270x172(195x115)mm.ebadında 136 varak olup,her bir varakta 29 satır bulunmaktadır.Varaklar oldukça temiz ve yazı okunaklıdır.Müstensihi belirtilmediği gibi istinsâh kaydı da düşülmemiştir.Fişlerde:Tefsîr sūrat el-Fātiha ismiyle kayıtlıdır.

10)Fatih(Süleymaniye) 296

269x180(180x108)mm.ebadında olup 314 varaktır ve her bir varakta 17 satır bulunmaktadır.Yazısı nesih olan nüshanın istinsâh kaydı belirtilmediği gibi müstensihinin adına da yer verilmemiştir.Fişlerde:Tefsîr ba'z es-suvar ismiyle not edilmiştir.

11)Feyzullah Ef.(Millet) 73

260x170(175x110)mm.ebadında 344 varak olup,varaklarda 17 satır bulunmaktadır.Kısmen noktalı ve yazısı Arap hattıdır.İstinsâhı yapan kaydedilmediği gibi târih de taşımamaktadır.Fişlerde:Tefsîr ba'z es-suvar ismiyle kayıtlıdır.

11) A.Z. Hüseyin Paşa(Süleymaniye) 33

250x162(183x90)mm.ebadında 190 varak olup,varaklarda 27 satır bulunmaktadır.Yazısı nesihthir.İstinsâh kaydı taşımayan nüsha,Derviş Muhammed tarafından istinsâh edilmiştir.Fişlerde:Tefsîr sūrat el-Fātiha adıyla kayıtlıdır(11).

11) Görüldüğü üzere,bugün bir çok yazma nüshasına sâhip bulunduğumuz bu eserin baskısı da yapılmıştır.Rifat Bey Matbaası,1325 h. (bkz.H.Hayrî Abdullah Ef./Süleymaniye,266;İz.İs.Hakkı/Süleymaniye 148;Tâhir Ağa/Süleymaniye 22; Ali Emîrî Ef./Millet 201).

Eser, mantık ilmiyle uğraşanlar arasında İ̄sāgūcī diye de tanınan: er-Risālet el-Esīriye adlı metnin şerhi olup kaynaklarda(1) ve kütüphâne fişlerinde(2): Şerh İ̄sāgūcī, Şerh mantık, Fenârî mecmûa'sı adları altında da geçmektedir. Kendisine yapılan ta'likâ ve hâşiye(3) ler, ilim müntesipleri arasında alâka gördüğünün delîli sayılabilir.

Şârih mukaddimesinde, şerhini, çevresinden gelen istekler üzerine, yılın en kısa günlerinden birinde sabahleyin başlayıp aynı günün akşam ezânıyla bitirdiğini belirttikten sonra, mantık ilminin ta'rîfini yapar; konu ile ilgili özet bilgiler verir ve ardından şerhe geçer.

Eserde yer alan konular(4):

Mukaddime(var.168^b). Birinci bâb(var.169^a-174^a). Burada şu konular yer alır: el-Külliyât el-hams(5), lafız ve kısımları(var.170^a-172^a), makûl(6) ve kısımları(var.172^a-174^a). İkinci bâb: Ta'rif(:el-kavl eş-şârih) ve kısımları(var.174^a-175^b). Üçüncü bâb: Kaziyye ve bunların hükümleri(el-kaziye ve ahkâmuhâ; var.175^b-180^a). Kıyas(makâşid et-taşdikât;) ve kısımları(var.180^a-183^b).

Kıyâs bölümüne ek niteliğinde beş sanat(es-şinâ'ât el-hams) diye nitelendirilen burhân(el-burhân), yakîniyyat(el-yakîniyât), müşâhedeler(el-müşâhedât), hadsler(el-hadsîyât) ve mütevâtirat(el-mu-

(1) Keşf ez-zunûn, II, 207.

(2) Bkz. eserin nüshaları, 26-32.

(3) Misâl olarak İbn Haydar, Kul Ahmed ve Burhâneddin hâşiyeleri gösterilebilir. Bkz. Fatih(Süleymaniye) ktb. 5383.

(4) Varak tesbitinde Fatih 3285/8'de kayıtlı nüsha esâs alınmıştır. Tavsîfi için bkz. burada, s. 26.

(5) Beş küllî demek olup cins, fasıl, nevi, hâss ve araz-i âmm kastedilmektedir(A. CP. Mi'yâr, s. 14).

(6) Makûl, cins ve nevinin genel adıdır(A. Sedad, Mîzân, s. 30).

tevâtirât)mefhumları(var.183^b-184^b)ile,cedel(el-cedel),hitâbet(el-hi-
tâbe),şiiir(eş-şir),mugâlata(el-mugâlata)ıstılahları(var.184^a-184^b).

Eserin tesbît edilebilen bazı nüshaları:

el-Fevâ'id el-Fenâriye'nin yazma ve matbû bir çok nüshası vardır,
bunlardan bazılarını önemlerine göre şöyle sıralayabiliriz:

1)Fatih(Süleymaniye) 3285/8

Mecmûa'nın sekizinci eseridir(168^b-184^b).185x135(120x82)mm.
ebadında on altı varak olup,varaklarda on yedi satır bulunmaktadır.
Ferâğ kaydı taşımamaktadır.Muhammed b.Husameddîn tarafından 812(1409)
târihinde istinsâh edilmiştir.Yazısı ta'lîktir,kenarları ve şerh
araları yer yer hâşiyelidir.Fişlerde:el-Fevâ'id el-Fenâriye ismiyle
kayıtlıdır.

Baş(168^b):

بسم الله الرحمن الرحيم حمدا لك اللهم على ما لخصت لي من منح عوارف الافاضل وخلصتني
من عوارف الغضايل و صلوة على عامة من لحقهم . اما بعد فلما لم ينفعني التعلل بلعل وعسى عن
اقتراح أخ لي في كل صباح ومساء أن أكتب . . .

Sonu(184^b):

. والعمدة أى المعتمد عليه هو البرهان لا غير لأن تحصيل العقائد الحققة و تدبيل
العقد الباطلة ليس الا به وليكن آخر الرسالة . تم بحون الله وحسن توفيقه . وقد وقع الفراغ
في يوم الاثنين من شهر المبارك شعبان . . . في تاريخ سنة اثنى عشر وثمانمائة .

2)Ayasofya(Süleymaniye) k.2536/2

Mecmûa'nın ikinci eseridir(70^b-97^a).250x115(180x65)mm.ebadın-
da olup yirmi yedi varaktır.Varaklarda on yedi satır bulunmaktadır.
862 h.târihinde Şeyh-zâde tarafından istinsâh edilmiş olan nüsha'nın
yazısı ta'lîktir.Hâşiyelere yer verilmemiştir.Fişlerde:el-Fevâ'id
el-Fenâriye ismiyle kayıtlıdır.

3) Hamîdiyye(Süleymaniye) 806/3

Mecmûa'nın üçüncü risâlesi (37^a-63^b) olan eser, 202x125 (118x62) mm. ebadında olup yirmi altı varaktır. Varaklarda ta'lîk yazı ile 11 satır bulunmaktadır. Müstensihî kaydedilmeyen nüshanın istinsâh târihi h. 997 (1573)'dir. Baştarafı hâşiyeli olup fişlerde: el-Fevâid el-Fenâriye adıyla kayıtlıdır.

4) Fatih(Süleymaniye) 3336

201x133 (103x58) mm. ebadında kırk bir varak olup varaklarda nesih yazıyla on bir satır yer almaktadır. Ali b. Mustafa tarafından Tokatta 997 h.'de istinsâh edilmiştir. Fişlerde: Şerh İṣāğūcî ismi ile kayıtlıdır.

5) Laleli(Süleymaniye) 2689/1

Mecmûa'nın birinci risâlesi olan eser 190x122 (128x58) mm. ebadındadır. Yirmi sekiz varaktan oluşan eserin her bir varakında ta'lîk yazıyla on beş satır bulunmaktadır. Halîl b. İbrâhîm tarafından 999 hicrî târihinde istinsâh edilmiştir. Fişlerde: Şerh İṣāğūcî diye kayıtlıdır.

6) Laleli(Süleymaniye) 2629

167x107 (117x45) mm. ebadında yirmi beş varak olup, varaklarda nesih yazıyla yirmi bir satır bulunmaktadır. 1059 h.'de Muṣṭafâ b. Yûsuf tarafından Kōṣṭāntīniye'de (İstanbul'da) istinsâh edilmiştir. Fişlerde: Şerh İṣāğūcî adıyla geçer.

7) Fatih(Süleymaniye) 3334/1

Mecmûa'nın birinci risâlesi olan eser 193x131 (140x65) mm. ebadında olup kırk varaktır ve varaklarda ta'lîk yazıyla on bir satır bulunmaktadır. Muhammed Emin b. Muhammed tarafından Kōṣṭāntīniye'de 1063 h.'de istinsâh edilmiştir. Fişlerde: Şerh İṣāğūcî diye kayıtlıdır.

8) Hamîdiyye(Süleymaniye) 814/3

Mecmûa'nın üçüncü risâlesi olan eser(55^a-88^b)205x130(135x60)mm. ebadında otuz üç varak olup,varaklarda ta'lîk yazıyla on üç satır bulunmaktadır. Abdurrahman Muhammed b.Sinûbî tarafından İstanbul'da 1063 h.'de istinsâh edilmiştir.Fişlerde:Şerh İsâğüci ismiyle geçmektedir.

9) Laleli(Süleymaniye) 2686/2

Mecmûa'nın ikinci risâlesi olan(48^b-71^b),160x100(115x45)mm. ebadında olup yirmi üç varaktır.Varaklarda ta'lîk yazıyla on dokuz satır yer almaktadır.H.1064(1653)'te istinsâh edilmiştir.Fişlerde: Şerh İsâğüci adıyla kayıtlıdır.

10) Âşir Ef.(Süleymaniye) 217

205x140(127x70)mm.ebadında olup yirmi iki varaktır.Her varakta on yedi satır bulunmaktadır.Yazısı ta'lîk olan nüsha,Süleyman adlı bir zât tarafından h.1068/1657)'de Erzurum'da istinsâh edilmiştir.Fişlerde:Şerh İsâğüci ismiyle kayıtlıdır.

11) Âşir Ef.(Süleymaniye)216

188x105(122x58)mm.ebadında yirmi beş varak olup varaklarda ta'lîk yazıyla on yedi satır yer almaktadır.İstinsâh târihi h.1081 (1670)olan nüsha'nın müstensihi kayıt edilmemiştir.Fişlerde:Şerh İsâğüci adıyla geçmektedir.

12) Laleli(Süleymaniye) 2605/3

Mecmûa'nın üçüncü risâlesi olan eser(46^a-70^b),205x143(150x53) mm.ebadında yirmi dört varak olup,varaklarda ta'lîk yazıyla on yedi satır bulunmaktadır.Muhammed b.el-Hatîb tarafından h.1065(1654)'de istinsâh edilmiştir.Fişlerde:Şerh İsâğüci adıyla kayıtlıdır.

13) Fatih(Süleymaniye) 3299/2

Mecmûa'nın ikinci risâlesini teşkîl eden eser ,195x115(130x55) mm.ebadında olup on dokuz varaktır.Her bir varakta ta'lîk yazıyla on yedi satır bulunmaktadır.H.1068(1657)'de istinsâh edilen nüsha nın müstensihî kaydedilmemiştir.Fişlerde:Şerh İṣāğūcî ismiyle geçmektedir.

14) K.A.Paşa(Süleymaniye) 643/2

Mecmûa'nın ikinci risâlesini oluşturan eser(46^a-68^b),204x127 (130x60)mm.ebadında yirmi iki varak olup,varaklarda ta'lîk yazıyla on yedi satır bulunmaktadır.Muhammed b.İbrahim tarafından h.1092 (1681)'de istinsâh edilmiştir.Fişlerde: İṣāğūcî şerhi adıyla kayıtlıdır.

15) Ayasofya(Süleymaniye) 2540

190x100(120x45)ebadında yirmi dört varak olup,varaklarda on yedi satır yer almaktadır.Yazısı ta'lîk olan nüsha,h.1067(1657)'de el-Hâc Ahmed b.el-Hâc Receb el-Kanfarî tarafından Kōstantîniye'de istinsâh edilmiştir.Kenarları yer yer ince hâşiyelidir.Fişlerde: Şerh İṣāğūcî ismiyle kayıtlıdır.

16) Feyzullah Ef.(Millet) 1867/2

Mecmûa'nın ikinci risâlesi olan eser(41^b-59^b),200x155(135x70) mm.ebadında olup on sekiz varaktır.Varaklarda ta'lîk yazıyla on dokuz satır bulunmaktadır.Abdurrahman b.Muhammed tarafından h.1077 (1666)'de Kōstantîniyye'de istinsâh edilmiştir.Kenarları yer yer hâşiyelidir.Fişlerde:Şerh İṣāğūcî ismiyle kayıtlıdır.

17) Köprülü 911

235x135(180x70)mm.ebadında on bir varak olup,varaklarda ta'lîk yazıyla yirmi dokuz satır bulunmaktadır.Kısmen hâşiyelidir.Nüşada,h.1088(1677) mührü basılı olup müstensihî yazılmamıştır.Fişlerde:Şerh İṣāğūcî ismiyle kayıtlıdır.

18) Yozgat(Süleymaniye) 669

195x137(74x31)mm.ebadında yirmi bir varak olup,varaklarda on beş satır bulunmaktadır.Yazısı ta'lîktir.Ali b.Mustafa tarafından h.1110(1698)'da istinsâh edilmiştir.

19) K.Z.Burhâneddîn(Süleymaniye) 49/2

Mecmûa'nın ikinci eseri(69^b-106^b)olup,221x138(bbxbb)mm.ebadında otuz yedi varak olup-ta'lîk yazılı muhtelif satırlıdır.H.1123 (1711)'te istinsâh edilmiştir.İstinsâhı yapanın adına rastlanılmamıştır.Fişlerde:el-Fevâ'id el-Fenâriye ismiyle kayıtlıdır.

20) Serez(Süleymaniye) 2239/1

Mecmûa'nın birinci risâlesini oluşturan eser,190x140(130x50) mm.ebadında kırk üç varak olup,varaklarda ta'lîk yazıyla on bir satır bulunmaktadır.Kenarları ve satır araları hâşiyeli olan nüsha,Nûrî b. Molla Murad tarafından h.1140(1727)'ta istinsâh edilmiştir.Fişlerde: Şerh İsâgücî ismiyle kayıtlıdır.

21) H.Mahmut Ef.(Süleymaniye) 1030/2

Mecmûa'nın ikinci risâlesini teşkîl eden eser(8^a-35^b),200x137 (173x83)mm.ebadında yirmi beş varak olup,varaklarda nesih yazıyla on beş satır bulunmaktadır.İstinsâh târihi h.1163(1749) olan nüsha nın müstensihî kayıtlı değildir.Fişlerde:Şerh İsâgücî adıyla geçmektedir.

22) Serez(Süleymaniye) 3889/1

Mecmûa'nın birinci eseri olan risâle,225x160(146x62)mm.ebadında yirmi varak olup,varaklarda on dokuzar satır bulunmaktadır. Ali b. Muhammed Sirâzî tarafından h.1186(1772)'da istinsâh edilmiştir.Yazısı ta'lîktir.

23) Nâfiz Paşa(Süleymaniye) 1349/8

Mecmûa'nın sekizinci risâlesini oluşturan eser(70^a-98^b),215x145

(140x60)mm.ebadında yirmi sekiz varak olup,varaklarda nesih yazıyla on yedişer satır bulunmaktadır.Mustafa b.Muhammed tarafından h.1190 (1776)'da istinsâh edilmiştir.

24)Y.Bağışlar(Süleymaniye) 436

203x140(118x60)mm.ebadında seksen üç varak olup,varaklarda ta'lîk yazıyla sekizer satır bulunmaktadır.H.1112(1700)'de Abdurrahman b.İbrahim tarafından istinsâh edilmiştir.Fişlerde:Şerh İ̄sāgūcī maddesinde kayıtlıdır.

25)Y.Bağışlar(Süleymaniye) 261/2

Mecmûa'nın ikinci risâlesi olan eser(89^b-132^a),110x190(100x50) mm.ebadında kırk üç varak olup,varaklarda ta'lîk yazıyla on üçer satır bulunmaktadır.H.1196(1781)'da Zâhir zâde Mehmed Râğib tarafından istinsâh edilmiştir.Fişlerde:Şerh İ̄sāgūcī maddesinde kayıtlıdır.

26)A.Tekelioğlu(Süleymaniye) 794/1

205x145(145x90)mm.ebadında yirmi varak olup,varaklarda nesih yazıyla on yedi satır bulunmaktadır.H.1225(1810)'de istinsâh edilmiş olan nüshanın müstensihî kayıt edilmemiştir.

27)Denizli(Süleymaniye) 241/1

215x150(140x70)mm.ebadında,mecmûa'nın birinci risâlesi olan eser,yirmi varak olup varaklarda nesih yazıyla on yedi satır yer almaktadır.H.1255(1839)'de Mustafa adlı bir şahıs tarafından istinsâh edilmiştir.Fişlerde:Şerh İ̄sāgūcī maddesinde kayıtlıdır.

28)H.Mahmut Ef.(Süleymaniye) 5779

210x155(130x65)mm.ebadında yirmi üç varaktan oluşan ve herbir varakında ta'lîk yazıyla on ikişer satır bulunan nüshanın,istinsâh

târîhi düşülmemekle birlikte, Kasım b. Hasan tarafından istiẖsâh edildiği kaydedilmiştir. Fişlerde: el-Fevâ'id el-Fenâriye maddesinde geçmektedir(7).

(7) Görüldüğü gibi, el-Fevâ'id el-Fenâriye'nin bugün elimizde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Yukarıda verdiklerimizden ayrı olarak yine, A. Tekelioğlu 490/7, ŞAP 2870/2, Tırnovalı 1328/1, K. zade 708/5, Fatih 5383/4, Y. Bağışlar 1247/1... ve daha başka bölümlerde tarihsiz bir hayli nüshası mevcuttur. Eserin değişik tarihlerde baskıları da yapılmıştır. Bunlardan bilhâssa Bosnalı Hacı Muharrem Ef. matbaasında h. 1294 (1877) 'de basılmış olan ve K. z. Burhaneddîn 0115 (Süleymaniye) bölümünde yer alan nüsha çok değişik bir tertiptedir. Hâmişte Kara Halîl, İmâd ve Burhâneddin hâşiyeleri yer alırken; içte harekeli olarak Kul Ahmed ve onun içinde kareye alınmış harekeli Fenârî metnine yer verilmiştir. Her karedeki satırlar başka başkadır. Yüz on bir yapraktan müteşekkil nüshaya ayrıca Muhammed Emîn'in Cihet vahdet risâlesinin de tercümesi ilâve edilmiştir (s. 20 vd.).

Yukarıdaki matbû nüshadan başka, yine el-Fevâ'id el-Fenâriye'nin İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de h. 1263 (1846) 'da basılmış farklı bölümlerde bulunan nüshaları da mevcuttur. Bkz. Fatih (Süleymaniye) 3337.

FUŞUL EL-BEDÂ'İ' FÎ UŞUL EŞ-ŞERÂ'İ'

Eser, Hanefî usûl-i fıkhnâ dâirdir. Mukaddime'den öğrendiğimize göre eserde, Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki bazı usûl farkları birleştirilip birbirinden uzak mefhumlar uzlaştırılmıştır (var.1^b). Kitapta, Fahreddîn Râzî (606/1209)'nin el-Maḥṣûl'u ile, Âlî b. Muhammed Pezdevî (482/1081)'nin el-Uşûl'u ve İbn Hâcib (570/1173)'in el-Muḥtaşar'ında yer alan konular titizlikle zaptedilmiştir (var.2^b). Müellif eserini, çevresinden gelen teklifler üzerine yazdığını, meseleleri açıklarken uzun veya anlaşılmasız ifâdeler kullanmadığını belirtir.

Orta büyüklükte iki cildten (1) oluşan esere, müellifin oğlu Muhammed Şâh (839/1435), Telḥîş el-Fuṣûl ve tersîş el-uşûl adını verdiği bir hâşiye yazmıştır. Yûsuf b. İbrâhîm el-Mağribî el-Hanbelî de: Gāyet et-tahrîr el-câmi' adıyla eseri önce kısaltmış, sonra da yaptığı bu kısaltmayı: Keşf eş-şevârid ve'l-mevâni' adıyla h. 838 (1434)'te şerhetmiştir (2). Taşköprülü-zâde, eserin otuz yıllık bir çalışmanın mahsûlü olduğunu söyler (3).

(1) Bugün, elimizde tek cilt hâlinde bulunan yazmalarda da, ilk cildin son bulduğu ve ikinci cildin başladığı kayıtları yer almaktadır. (Bkz. burada, s. 39).

(2) Keşf ez-zunûn, II, 1276.

(3) eş-Şekā'ik, s. 23. Taşköprülü-zâde'nin bu ifâdesini ihtiyatla karşılıyoruz. Çünkü incelediğimiz yazmalardan Hacı Beşir Ağa (Süleymaniye) 202'de kayıtlı nüshanın istinsâh târihi h. 797 (1394)'dir. Taşköprülü-zâde'nin yukarıdaki ifâdesi, gerçeği aksettiniyorsa, müellifin esere on altı yaşında yani hicrî 767 (1462) yılında başlamış olması gerekir. Ancak müellifin kendisinin-inceleyibildiğimiz kadarıyla eserinde bu konuya hiç değinmemesi karşısında, Taşköprülü-zâde'nin yukarıdaki ifâdesinin tevsîk imkânı bulunmamaktadır.

Eserde yer alan konular:

Yukarıda da ifâde edildiği gibi eser,iki cildten oluşmakta ve her cildde mevzûlar,çeşitli ana başlıklar altında incelenmektedir. Birinci cildde yer alan konular sırasıyla şöyledir(4):

el-Mukaddime(var.1^b-2^b).el-Fâtiha(giriş;var.2^b-12^a).Burada şu dört maksat işlenmiştir: Birinci maksat,usûl-i fıkıh'ın mâhiyeti(var.3^b-8^a);ikinci maksat,usûl-i fıkıh'ın faydası(var.8^a);üçüncü maksat,usûl-i fıkıh'ın konusunun tesbîti(var.8^a-11^a);dördüncü maksat,usûl-i fıkıh'ın yararlandığı ilimler(var.11^a-12^a).Daha sonra gelen el-maṭṭab (var.12^a-58^b)'ta,kendi içinde bölümlere ayrılan iki mukaddime görülür. Birinci mukaddime,mevzûun ilk bilgi ve malzemeleri(var.12^a-13^a); ikinci mukaddime,mebâdî'et-taṣṣīliye(ayrıntılı ilk bilgi ve esaslar) hakkında olup üç maksada ayrılmıştır. Birinci maksat:Mebâdî'el-keḷā-mīye(kelamla alâkalı temel esaslar)ile keḷâmın kısımları,hükümleri ve delîlin delâletiyle ilgili meseleler(var.13^b-23^b);medlûl(5) ile ilgili meseleler(var.23^b-31^b);kāsib et-taṣavvur(6).Bu başlık altında şu konular ele alınmıştır:Zâtî ve arazî mefhumlar(var.35^a-38^a), ḥadd-i mutlak ve ḥadd-i resm(6)'de meydana gelen hatalar(var.38^a-40^a). Kāsib et-taṣdīk(7).Bu son bölümün ihtivâ ettiği meseleler şunlardır:Yakīn(8;var.41^b-44^a),et-tenākūz(9),şartları ve hükümleri(var.44^a-

(4)Varak tesbâtinde H.B.Ağa(Süleymaniye) 202'de kayıtlı nüsha esâs alınmıştır.Bkz.s.39.

(5)Ta'rîf,tanım demektir.

(6)Ḥadd-i resmî: Bir şeyi bâriz vasıflarıyla tariff etmektir(H.kk.T.lugatı,II,500).

(7)Akıl yoluyla yapılan kıyastır.

(8)Burada,kesin bilgi ifâde eden ve etmeyen deliller üzerinde durulur.

(9)İki eşit delîlin birbiriyle gelişmesidir(H.kk.T.lugatı,IV,541).

46^a), 'aks müstakîm(10; var. 46^a-47^a), 'aks nakîz(11; var. 47^a-47^b), kıyâs iktirânî(12; var. 48^a-55^b), kıyâs istisnâ'î(13; var. 55^b-58^b).

İkinci maksat: el-Mebâdî' el-luğavîye adını taşımakta olup, anahatlarıyla şu mefhumlar üzerinde durulmaktadır: Kelâm'ın müfred ve mürekkep oluşu(var. 59^b-65^a), müfredin kısımlarıyla müfred ve mürekkep kelimelerde Hanefî fakîhlerinin tercihleri(var. 65^a-74^b), kelâmın tefsîr ve istikâk noktalarından kısımları(var. 74^b-84^a). Bunlar da şunlardır: el-Müşterek(14), el-hâşş(15), el-'âmm(16), el-mu'evvel(17), ez-zâ-

(10)'Aks-i müstakîm, 'aks-i müstevî'nin mürâdifidir. 'Aks-i müstevî de: Bir kazıyyenin mevzûunu mahmul ve mahmûlünü de mevzû konumuna getirmektir. Meselâ: Hiçbir maden gaz değildir, kazıyyesinin 'aks-i müstevîsi: Hiçbir gaz maden değildir kazıyyesidir(A. Sedâd, Mîzân, s. 52).

(11)'Aks-i nakîz: Mevzûun nakîzini mahmûl ve mahmûlun nakîzını mevzû kılmaktır. Meselâ: Her insan hayvandır, kazıyyesinin 'aks-i nakîzî: Her hayvan olmayan insan değildir; diğer bir deyimle: Her ne ki hayvan değildir insan da değildir kazıyyesidir(ay.es.s. 53).

(12) Bir kıyas'ta, neticenin mâddeten münderiç olup sûreten münderiç olmamasıdır(ay.es.ay.yer).

(13) Bir kıyas'ta, neticenin aynı veya nakîzînin bütünüyle mevcut olmasıdır(ay.es.s. 77).

(14) el-Müşterek: İki veya daha fazla ma'nâ'ya-birinden diğerine aktarma sûretiyle olmaksızın- başka başka konulmuş lafızdır. Meselâ "ayn" lafzı böyle bir kelimedir, hem göz, hem de altın ve mâhiyet gibi manalara mevzûdur(Ö.N. Bilmen, H. İ. ve I. F. Kamûsu, I, 20).

(15) Bir ma'nâ'ya münferiden, başlı başına konulan lafızdır(ay.es. I, 20).

(16) Sayısız müsemmaları kapsayan ve aynı cinsten bir çok fertlere birden delâlet eden lafızdır. Meselâ: Kavim, cemaat, ricâl ve nisâ kelimeleri âmm lafızlardır(ay.es.ay.yer).

(17) Delâlet ettiği müteaddit ma'nalardan bir kısmı, zannî delîle istinâden tercîh edilen müşterek lafızdır(ay.es.ay.yer.).

zâhir(18),en-naşş(19),el-mufesser(20),el-muḥkem(21),el-ḥafî(22),
el-muṣkil(23),el-mucmel(24),el-muteşâbih(25),el-ḥakîkat(26)el-mecâz(27)
el-kinâye(28)'den ibârettir.

(18)Sırf ibâresi duyulmakla ma'nası bilinen sözdür(Ö.N.Bilmen,H.
İ.ve I.F.Kamûsu,I,21).

(19)Söyleyeninden kaynaklanan bir sebeple manası zâhir'den daha
açık olan lafızdır(ay.es.ay.yer).

(20)Tefsîr ve takrîr beyanları sebebiyle manası nass'dan daha
vâzih olan sözdür(ay.es.ay.yer).

(21)Mufesser'den daha kuvvetli olan sözdür(ay.es.ay.yer).

(22)Sigasından dolayı değil,bir ârizadan ötürü manası kapalı
olan lafızdır(ay.es.ay.yer).

(23)Manası,kendisinden ne murad edildiği iyice düşünmeden bili-
nemeyecek derecede kapalı olan lafızdır.Bu kapalılık ya manasındaki
incelikten,derinlikten veya kendisindeki bir bedîî istiâreden ileri
gelmiş bulunur(ay.es.ay.yer).

(24)Ma'nası anlaşılamayacak derecede kapalı olup,anlaşılması an-
cak söyleyen tarafından bir açıklama ilâvesine bağlı olan lafızdır.
(Ayes.s.22).

(25)İlim adamları için,kendisiyle ne murad edildiğini anlama
ümidini kesilmiş olan lafızlardır.Bazı mübârek sûrelerin başlarında
bulunan elif lâm mîm gibi harfler bu kabildendir(ay.es.s.22).

(26)Mecâz'ın mükâbilidir.

(27)Aralarındaki bir münâsebet ve alâkadan dolayı,konulmuş oldu-
ğu ma'nanın dışında başka bir manada kullanılan lafızdır(ay.es.s.22).

(28)Hakîkat olsun mecâz olsun,kendisiyle ne kastedildiği kapalı
olan lafızdır.Kullanılmaları mahcûr ve metrûk yani terkedilip kul-
lanılmayan hakîkatler birer kinâye lafız olduğu gibi,daha müteâref
olmayan mecâzlar da birer kinâyedir(ay.es.ay.yer).

Kelâmın lûgat açısından hükümleri(var.84^a-111^a).Hurûf el-ma'ânî (var.111^b-145^b),burada,harf ve harflerin manaları üzerinde duruluyor(var.112^b),atıf harfleri(var.112^b-128^a),cer harfleri(var.128^a-138^a), zarf isimler(var.138^a-139^a),istisnâ kelimeleri(var.139^a-140^a),şart kelimeleri(var.140^a-143^a) ve vaz bahsi(var.143^a-145^b)yer alıyor.

el-Mebâdî' el-ahkâmîye fi'l-husn ve'l-kubh(29).Bu bölüm de dört kısma ayrılmış ve her kısım kendi içinde mukaddimelere bölünmüştür. Birinci kısım hâkim ile alâkalı meseleleri(var.145^b-165^b),ikinci kısım hükmün ta'rîf ve taksîmini(var.165^b-242^b),üçüncü kısım mahkûm'un fîh ile ilgili meseleleri(var.242^a-259^b) ve dördüncü kısım da mahkûmun-aleyh ile alâkalı konuları(var.259^b-299^a) ihtivâ eder.

İKİNCİ CİLD'İN MUHTEVÂSİ(30):

İkinci cildde de yine meseleler maksatlar başlıkları altında kendidi içinde,rükün,mukaddime ve fasıllara ayrılarak aşağıdaki tertîp içinde incelenmektedir:

Birinci rükün,Kur'ân-î kerîm'in ta'rîfi(var.150^b-152^a),hâss ve emir ile ilgili meseleler(var.152^a-158^b),mendûp emir(var.158^a-159^b), mutlak emir(var.159^b-164^b),ma'kûl misli ile kaza(var.164^b-171^a), âmm mefhûmu(var.171^a-178^b),cem'i münekker(var.178^b-182^a),genel sigalar(var.182^a-188^b),mutlak ve mukayyed mefhûmları(var.188^b-193^a),

(29)Hüsün ve kubuh ile alâkalı ahkâmî düstûr ve esaslar.Hüsün,bir şeyin dünyâ'da övgüye,âhirette sevâba müteallik olmasıdır.Kubuh da, bir şeyin akıl ve dîn tarafından müstehcen görülüp dünyâ'da yergiye, âhirette de azâp ve itâba mahal olmasıdır(Ö.N.Bilmen,H.İ.ve I.F.Kâ-mûsu,I,36).

(30)İkinci cild'in incelenmesinde en eski nüsha olarak,Süleymaniye 579'da kayıtlı nüsha tesbît edilebildiğinden,varak tesbitlerinde bu nüsha esâs alınmıştır(bkz.tavsîfi için,s.39-40).

zâhir, nass, müfesser, hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbihin hükmü (var. 194^a-196^b), beyân mefhûmu ve kısımları (var. 196^b-221^b), nesih meselesi (var. 212^b-230^a), mecâz-u lugavî'nin inkârı ile ilgili görüşler (var. 230^a-232^b), delâlet mefhûmu ve kısımları (var. 232^b-239^b), mehûm-i muhâlefe-tin kısımları (var. 239^b-240^b), sıfat, şart, gâye ve istisnâ mefhumları (var. 240^b-244^a) gibi mevzûları ihtivâ eder.

İkinci rûkûn, sünnet ve sünnet ile alâkalı mefhûmlara (var. 244^b-251^a) dâirdir. Burada mütevâtir (var. 251^a-252^b), meşhûr ve mürsel (var. 252^b-260^a), münkati (var. 260^a-262^a), haberin mahalli (var. 262^a-268^b), cerh ve ta'dîl (var. 268^b-270^a) mefhûmları ele alınmaktadır.

Üçüncü rûkûn, icmâ hakkındaadır. Bir mukaddime ile on fasıldan oluşur. İcmâ'nın ta'rîfi (var. 270^a-270^b), icmâ'nın mümkün olup olmadığı (1; var. 270^b), icmâ'nın ilmen mümkün olduğu (2; var. 270^b), bir âlimin naklinin mümkün olduğu (3; var. 270^b), icmâ'nın delîl olduğu (4; var. 270^b-272^b), icmâ'nın rûknü (5; 272^b-275^b), icmâ'da ehliyet (6; 275^b-277^a), icmâ'nın şartlarının neler olduğu (7; var. 277^a-278^a), icmâ'nın hükmü (8; 278^a-278^b), icmâ'nın sebebi (9; 278^b), icmâ'nın mertebeleri (10; var. 278^b-279^a) gibi başlıklar altında incelenir.

Dördüncü rûkûn, kıyâs hakkında olup beş fasıl ve bir hâtime'ye ayrılmıştır. Fasıllarda kıyâs'ın ta'rîfi, şartları, rûkûnları ve hükümleri (var. 279^a-303^a) işlenir. Hâtime'de, kıyâs'ın mudâfaası ve kullanış yöntemleri (var. 303^a-319^a), şer'î hükümlerin sebepleri (var. 319^a-325^b), dört delîl dışındaki delillerden sahîh ve fâsit olanlarla bunların neticeleri (var. 325^b-329^a), taklîd ve ilhâm mefhûmları (var. 329^a), teâruz mefhûmu (var. 330^a), tercîh ve nevileri (var. 330^a-339^a), ictihâd ve şartları (var. 339^a-342^b), ictihâdda yanılma (var. 342^b-344^b), ictihâdda tefvîz (var. 344^b-345^a), fetvâ ve taklîd (var. 345^b-347^b) işlenmektedir.

Eserin nüshaları:

Fuṣūl el-bedā'i' fī uṣūl eş-şerā'i' 'nin pek çok yazma ve matbû nüshası vardır.Yazmaları arasında aşağıdakiler bilhâssa kaydedilme-
lidir:

1) H.B.Ağa(Süleymaniye) 202

218x160(138x90)mm.ebadında 299 varak olup,varaklarda ta'lik yazıyla on yedişer satır bulunmaktadır.Yalnız birinci cildir.İstin-
sâh târihi 798 h.(1395)olup,Kırımlı Molla Saîd tarafından yapılmış-
tır.Bu araştırmamızda esâs alınmıştır.Nüsha,müellifin huzurunda okun-
duğu kaydını taşımaktadır.

Başl(var.1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه العون والتوفيق . الحمد لله الذي شرع شوارع الشرائع لاحكام
أحكام الوقائع فنصب لعموم عباد منار الهداية ورفع لخصوص عباد اعلام الرواية . .
اما بعد فهذا كتاب فصول البدائع في اصول الشرائع وهو بحمد الله تعالى كاسه جامع
لغرائب المعقول والمنقول . . .

Sonu(var.299^a):

. . . بخلاف قاتل حر بامر حر آخر يضمن المباشر الا ان كان الامر سلطانا . . والله اعلم بسرائر
شرائعه و صلى الله على محمد وآله اجمعين . وقع الفراغ من تنسيق المجلد الاول من فصول البدائع . .
وقت الضحى من يوم الجمعة الثالث عشر من محرم المبارك على يد . . سعيد بن رجب القريمى سنة ثمان
وتسعين و سبعمائة هجرية .

2) Süleymaniye 579

222x160(159x100)mm.ebadında olup üç yüz kırk altı varaktır.Her
varakta ta'lik yazıyla yirmi üçer satır bulunmaktadır.İki cilt bir
aradadır.H.815(1412)'te Ali b.Yahya Bâlî tarafından istinsâh edil-

(31)Yazma,bu değerli vasıflarına rağmen maalesef ilk cildi teş-
kîl etmektedir.Bu bakımdan ilk cildin baş ve sonu bu nüshadan alın-
mış;ikinci cildin baş ve sonu ise,Süleymaniye 570 nolu yazmadan ak-
tarılmıştır.

miş olan nüshanın kenarlarında ince yazılmış hâşiyeler olduğu gibi, her iki cilde âit fihristler de vardır. Mukaddimedeki muğlak ifâdeler açıklanmıştır. İkinci cild'in incelenmesinde esâs alınmıştır.

Başı (var. 150^b):

واما المقصد الاول ففي الاربعة وفيه اربعة ارکان الاول في الكتاب وفيه مقدمة وعشرون قسما
فالمقدمة فيها مباحث ...

Sonu (var. 347^a):

... وبهذا يندفع منع لزومه باحتمال انتهائه الى صاحب الوحي المؤيد من عند الله سبحانه وتعالى
وصلو الله على سيدنا محمد وآله اجمعين . تم بحون الله وحسن توفيقه على يد العبد الضعيف
المحتاج الى رحمة ربه اللطيف على بن يحيى . بالى بلغه الله اقصى الرفلى في اول وقت العصر
من الرابع عشر من الشعبان هجرية سنة خمس وعشر وثمانائة .

3) Reîsülküttâb (Süleymaniye) 291

265x180mm. ebadında olup üç yüz otuz iki varaktır. Her varakta yirmi yedi satır bulunmaktadır. Yûsuf b. el-Mağribî tarafından h. 828 (1424)'te istinsâh edilmiştir, yazısı nesihtir. Birinci cildir.

4) Turhân H. Sultan (Süleymaniye) 91

272x182(189x115)mm. ebadında üç yüz beş varak olup her varakta nesih yazıyla yirmi beş satır bulunmaktadır. İbrâhîm İznîkî tarafından h. 870(1465)'te istinsâh edilmiştir. Baş tarafında ayrıntılı fihrist bulunduğu gibi, kenarları da hâşiyelidir.

5) Köprülü 0518

275x175(200x125)mm. ebadında üç yüz yetmiş sekiz varak olup, varaklarda yirmi üçer satır bulunmaktadır. Yazısı ta'lîktir. Bursa'da Muhammed b. Mûsa b. Yûsuf tarafından h. 830(1426)'da istinsâh edilmiştir.

6) D.İ.Paşa(Süleymaniye) 475

190x140(150x110)mm.ebadında yüz doksan dokuz varak olup,varaklarda nesih yazıyla yirmi altı satır bulunmaktadır.Müellif huzûrunda okunduğu kaydını taşıyan nüshanın oldukça ayrıntılı nefis bir fihristi vardır.Ancak bu kıymetli nüsha yalnız ikinci cildir.

7) Hamidiyye(Süleymaniye) 432

265x185(190x130)mm.ebadında 339 varak olup,herbir varakta nesih yazıyla yirmi beş satır yer alır.H.883(1478)da istinsâh edilen nüshanın müstensihî kaydedilmemiştir.

8) ŞAP.(Süleymaniye) 663

235x155(163x94)mm.ebadında üç yüz altmış yedi varak olup,her varakta ta'lîk yazıyla yirmi üç satır bulunmaktadır.Yer yer hâşiyeli olan nüsha,Abdullah b.Ebu Hayr tarafından h.989(1581 istinsâh edilmiştir.

9) Hâlet Ef.(Süleymaniye) 161

271x177(185x94)mm.ebadında üç yüz elli varak olup,varaklarda ta'lîk yazıyla yirmi dokuz satır bulunmaktadır.Eminullah b.Yûsuf tarafından h.959(1551)'da istinsâh edilmiştir.Yer yer hâşiyeli olup muğlak kelimelerin şerhleri yapılmıştır.

10) Ç.A.Paşa(Süleymaniye) 168

291x174(204x104)mm.ebadında üç yüz yirmi dört varak olup,her varakta ta'lîk yazıyla yirmi yedi satır bulunmaktadır.Yer yer tashihler yapıp hâşiyeler düşülmüştür.

11) D.İ.Paşa(Süleymaniye) 474

270x180(175x110)mm.ebadında üç yüz otuz beş varak olup,varaklarda ta'lîk yazıyla yirmi birer satır yer almaktadır.Târihsiz olup müstensihî kaydedilmemiştir.Kısmen tashîhli olan nüsha yer yer hâşiyelidir.

12) Fatih(Süleymaniye) 1466

265x181(155x110)mm.ebadında iki yüz seksen üç varak olup her varakta on yedi satır mevcuttur.Yazısı ta'lik olan nüsha yalnız birinci cilttir.

13) H.Hâlit(Süleymaniye) 135

260x180(180x110)mm.ebadında olup altmış üç varaktır.Her varakta on dokuz satır bulunmaktadır.Ancak tam değil,büyük bir kısmı eksiktir.

14) Köprülü 0517

260x170(185x110)mm.ebadında üç yüz yetmiş sekiz varak olup, her varakta yirmi beş satır bulunmaktadır.Yazısı nesih olan nüshanın müstensihî kaydedilmediği gibi târîh te yazılmamıştır(32).

(32) Fuşûl el-bedâ'î' fî uşûl eş-şerâi' 'nin baskısı da yapılmıştır.Yahya Ef.matbaası,h.1289(1872;bkz.K.zâde(Süleymaniye) 189;İ.İ.Hakkı(Süleymaniye) 504;H.Mahmut Ef.(Süleymaniye) 767;Bğ.V.Ef.(Süleymaniye) 332.

MİŞBÂH EL-UNS BEYN EL-MA'KÛL VE'L-MEŞHÛD
FÎ ŞERH MİFTÂH GAYB EL-CEM' VE'L-VUCÛD

Eser, Sadreddîn muhammed İbn İshâk el-Kunevî(673/1274)'nin, Miftâh el-ğayb adındaki meşhûr tasavvufî eserinin şerhidir. Şârihimiz Fenârî mukaddime(1)'sinde ulemâ-i rusûm diye nitelediği ilm-i zâhir müntesipleri arasındaki görüş ayrılıklarından yakınıp, tek gâyeleri islâm'ın emirlerine sımsıkı sarılmak, nefislerini temizlemek, güzel ahlaklarla bezenmek ve âyetlerin sırlarını anlamak olan mutasavvıflardan sitâyişle sözettikten ve bu ikinci grubun yoluna girme husûsunda nefsine hitâben "İşte nasibin, seni şüphelere düşürenleri bırak şüphelere sürüklemeyenlere sarıl" dedikten sonra, pek çok övücü vasıflarla andığı Sadreddîn Kunevî(673/1274)'nin Miftâh el-ğayb'ını tekrar gözden geçirdiğini ve bunun ardından eseri şerhetmeğe karar verip adını "Mısbâh el-uns beyn el-ma'kûl ve'l-meşhûd fî şerh Miftâh gayb el-cem' ve'l-vucûd" koyduğunu belirtir.

Fenârî, şerh sırasında Kunevî'nin Fâtîha tefsîri ile er-Risâlet el-mufşîha, el-Hâdiye, el-Fukûk ve en-Nefâhât gibi eserlerinden büyük ölçüde yararlanıp sık sık bunlara atıflarda(var.3^b,4^a) bulunduğu gibi; Muhyiddîn İbn 'Arabî(638/1240)'nin Fuşûş el-hikem(var.37^b)'ı ile İmâm Gazzâlî(555/1111)'nin "Cevâhir el-Kur'ân" ve "Minhâc el-âbidîn"(var.14^b-15^a) gibi eserlerinden de büyük ölçüde yararlanmaktadır. Şârihimiz, tasavvufî meseleleri açıklarken aklî mukâyeseler yapar, yer yer tercihlerini yansıtan ifâdeler kullanır(var.171^a,174^a,203^b).

Muhtevâsı:

Fenârî şerhini, Miftâh el-ğayb'ın tertîbini esas alarak yapmıştır. Buna göre eser: Fâtîha(açış), temhîd(giriş), bâb ve hâtîme olmak

(1) Varak tesbîtleri, Esad Ef.1554'te kayıtlı müellif hattı nüshadan alınmıştır. Bu nüshanın tavsîfi için bkz.s.45.

üzere dört ana başlık altında toplanmış ve her kısım kendi içinde fasıllara ve makamlara ayrılmıştır.

Fâtiha bölümünde:Şer'î ilimlerin taksîmi(var.2^b-5^a),insanlık âleminin farklı milletlere bölünmesinin sırları(var.5^a-7^a),yüksek fikirlerin açıklanması(var.7^a-10^a),gerçek ilme ulaştırıcı vâsıtalar ve bunların delilleri(var.10^a-14^b),tasavvuf büyüklerinin ilim ve amelle ilgili genel kâidelerin zaptı husûsundaki ölçüleri(var.14^b-24^b) gibi konular yer almaktadır.

Temhîd bölümünde de önce bir giriş yapılarak açık keşfin ortaya koyduğu gerçek(var.24^b-26^b),zıt şeyler arasında münâsebet olmadığı(var.26^b-37^a),aralarında nisbet bulunmayan şeylerin birbirlerini etkilemeyeceği(var.37^a-49^b) gibi meseleler üzerinde durulur.Daha sonra bu bölümün ana fasıllarına geçilir.Kendi içinde makamlara ayrılan birinci fasılda zât ile sıfatlar arasında ilgi ve izâfelerin tashîhi işlenirken(var.49^b-98^a);ikinci fasılda Allah Teâlâ'nın sıfatlarının kâinattaki tecellileri üzerinde durulur(var.98^a-118^a).Temhîd kısmının hâtimesinde,Cenâb-ı Hakkın zâtının vücûd-i mutlak olmasıyla(var.118^b-119^b),ulûhiyyet(var.119^b-120^b) ve Vahdâniyyet-i İlâhiyye(var.120^b-126^b) mefhûmları üzerinde açıklamalar yapılır.

Bâb bölümünde,Allah Teâlâ ile ulvî ve süflî âlemler arasındaki irtibât yönlerinin ta'yîni mevzûu işlenmiş ve fasıllara ayrılıp muhtelif açılardan değerlendirilmiştir(var.127^a-281^b).

Hâtîme bölümünde ise,kâmil insanın husûsiyetleri ele alınmış ve bunlar on yedi soru-cevap başlıkları altında incelenmiştir(var.281^b-339^a).

Mısbâh el-uns'un tesbît edilebilen nüshaları:

İncelediğimiz:Şerh Miftâh el-ğayb'ın sekiz nüshası elimizde bulunmaktadır.Bunları önemlerine göre şöyle sıralayabiliriz:

1)Esad Ef.(Süleymaniye) 1554

213x159(165x115)mm.ebadında üç yüz otuz dokuz varak olup,varaklarda nesih yazıyla on yedişer satır bulunmaktadır.Târih taşımayan nüshanın zahriyesinde müellif hattı olduğunu belirten çeşitli kayıtlar vardır.Yazı,Fenârî'nin müellif hattı olarak kayıtlı diğer bir-iki nüshadaki yazılarıyla ayniyyeti yansıttığından bu kayıtların gerçeği yansıttıkları kanaatindeyiz.

Başl(var.1^b):

سبحانك اللهم وحمدك حمدا يرتضيه ذاتك... وبعد فان التفرغ عن تشذيب آراء علماء الرسوم
بين سوابقهم ولواحقهم...

Sonu(var.339^a):

..... فاستجب دعائنا يا ارحم الراحمين... ومفتاح قفل نشاطنا ورحمة الله... ونعم الوكيل.

2)SAP(Süleymaniye) 1274

260x180(190x115)mm.ebadında yüz seksen varak olup,varaklarda nesih yazıyla yirmi yedişer satır yer almaktadır.Müstensihi kaydedilmeyen nüshanın istinsâh târihi h.887(1482)'dir.

3)Crh.(Süleymaniye) 1051

200x160(165x105)mm.ebadında iki yüz elli iki varak olup,her varakta ta'lîk yazıyla yirmi bir satır bulunmaktadır.Yahya b.Hacı Tosun tarafından h.916(1510)'da istinsâh edilmiş olan nüshanın baş tarafında güzel bir fihrist vardır.

4)Crh.(Süleymaniye) 1052

170x130(140x95)mm.ebadında üç yüz otuz yedi varak olup,her varaktaki satırlar değişik sayıdadır.Müstensihi kaydedilmediği gibi istinsâh târihi taşımayan nüshanın yazısı nesihdir.Sonunda fihrist mevcuttur.

5) Feyzullah Ef. (Millet) 1257

265x175(190x110)mm.ebadında yüz seksen dört varak olup, varaklarda ta'lîk yazıyla otuz birer satır bulunmaktadır. Ahmed b. Muhammed tarafından h.992(1584)'de istinsâh edilmiştir. Mukaddime kısmına hâşiyeler yazıldığı gibi, yazısı temiz ve okunaklıdır.

6) Laleli (Süleymaniye) 1423/1

170x120(130x75)mm.ebadında olup mecmûa'nın ilk eseri (var. 1^b-195^b) dir. Yüz doksan beş varak olan nüshanın her varakında satırlar farklı farklıdır. İstinsâh târihi taşımadığı gibi müstensihî de kayıt edilmiştir.

7) Nuruosmaniye 2475

210x155(165x87)mm.ebadında yüz on dört varak olup, her varakta nesih yazıyla yirmi üç satır bulunmaktadır. Ancak nüsha eksiktir, sadece yetmişinci varaka kadar olan kısım ilgili eserimizdir. Bundan sonrası bir başka eserdir.

8) Nuruosmaniye 2476

215x125(159x70)mm.ebadında iki yüz on altı varak olup, her varakta nesih yazıyla yirmi bir satır bulunmaktadır. İstinsâh târihi taşımadığı gibi, müstensihî de kaydedilmemiştir.

ŞERH MUKADDİMET MESNEVÎ

Celâleddîn Rûmî(1;672/1273)'nin Mesnevi-i ma'nevî adlı ünlü eserinin Arapça dibâce'sinin yine bu dille yapılmış şerhidir.Mukaddime-de şerhin gâyesiyle ilgili herhangi bir ifâde yer almamaktadır.Şerhe "Hâzâ uşûl uşûl uşûl ed-dîn fî esrâr el-vuşûl ve'l-yakîn(2)şeklindeki ifâdeleriyle başlar(3;var.14^b)Müellifimiz ilm-i sülûk(4)ile alâkalı bazı açıklamalar yaptıktan sonra meseleyi,dîn(var.14^b-15^a),hakikat ilmi(var.15^a) ve usûl-i dîn(var.15^b)noktalarından değerlendrir.

Tasavvufla yakından ilgisi olan ve bazı eserlerinde(5)bunu açıkça gördüğümüz Fenârî,bu küçük eserinde daha sonra Nûr sûresinin"Allah göklerin ve yerin nûrudur,O'nun nûru içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer.."(6)meâlindeki ifâdelerle başlayan âyetinin tefsirini yapar ve nefis-i kudsiyye ile kalp arasındaki fark üzerinde durarak eserini tamamlar(var.15^a-16^a).

Eserin nüshaları:

1)Esad Ef.(Süleymaniye) 3684/4

Mecmûa'nın dördüncü eseri(var.11^a-16^a) olup,170x124(125x81)mm.ebadında altı varaktır.Her varakta ta'lik yazıyla on beş satır bulun-

(1)Hayatı ve eseri Mesnevi için bkz.H.Ritter,Celâleddîn Rûmî(İA, III,53-59).

(2)Tâhîru'l-Mevlevî bu ifâdeyi"Bu Mesnevi,vusûl ve yakîn sırlarının açıklanmasında dînin asıllarının asıllarının asıllarından bahs eder" diye tercüme edip,üç defa tekrar eden usul kelimesinin birincisiyle şerîat,ikincisiyle tarîkat, üçüncüsü ile hakikat'ın kast edildiğini söylemiştir(Mesnevi tercüme ve şerhi,I,17).

(3)Varak tesbîtinde Esad Ef.3684/4'te kayıtlı nüsha esas alınmıştır.

(4)Tasavvufa girişi konu alan bilgi dalı.

(5)Bkz.burada s.5.

(6)Nûr sûresi, âyet,35.

maktadır. Târih taşımayan nüsha fişlerde: Şerh mukaddimet el-Mesnevî adıyla kayıtlıdır.

Başl (var. 11^a):

قال الشيخ الامام المبين جامع علوم الاولين والآخرين وارث الانبياء... محمد بن حمزة
محمد بن الفناري قال الشيخ العارف المحقق قطب الا و ليا، السالكين جلال الحق والطة والدین...
فی أول كتابه المتنوی...

Sonu (var. 16^a):

...ويمكن أن يرجع الضمير في "ليكون" الى كتاب المتنوی والاول أقرب لفظا والثاني أنسب معنى
وسياقا... والصلوة على نبيه.

2) K. zâde (Süleymaniye) 725/4

Mecmûa'nın dördüncü risâlesi (var. 21^a-24^a) olan eser, 182x133 (128x80) mm. ebadında dört varak olup varaklarda ta'lîk yazıyla on dokuzar satır yer almaktadır. Târih taşımayan eser, fişlerde: Mesnevî dibâcesi şerhi ismiyle kayıtlıdır (7).

(7) Sınırlı sayıda yazma nüshası bulunan Şerh Mukaddimet Mesnevi'nin baskısı da yapılmıştır; Matbaa-i Âmire, h. 1288 (1871; bkz. G. Tahir (Süleymaniye) 29).

ŞERH ES-SİRÂCÎYE

Sirâcuddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed 'Abdurreşîd es-Secâvendî (1)'nin: Ferâ'îz es-Sirâcîye veya kısaca: es-Sirâcîye diye tanınan ve mîrâs konusunu işleyen eserinin şerhidir. Kaynaklarda "Şerh es-Sirâcîye, Şerh es-Secâvendî (2) şeklinde kaydedilen eserde şârihimiz Fenârî mukaddime 'de (3) ferâiz ilminin (ilm el-ferâ'îz; 4) önemini belirtip peygamberimizin: "Verâset ilmini öğrenin ve onu halka öğretin.." meâlindeki hadîsini naklettikten sonra bu mevzû'da yazılmış muhtasar eserler arasında es-Sirâcîye'nin paha biçilmez değerde olduğunu ve bu eserle ilgili şerh ve hâşiyeler yazıldığını, ancak bunların bazılarının uzun, bazılarının ise maksada cevap vermeyecek bir îcâz ile kaleme alındıklarını, bu yüzden talebelerin anlamakta güçlük çektiklerini, bunun için kendinden bazı bilgiler de eklemek sûretiyle şerhlerden derleyebildiklerini yazıp öğrencilere yardımcı olmayı amaçladığını, bu yaptığı işle de musannifler arasına girmek veya şârih sınıfına katılmak gibi bir maksadı olmadığını söyler ve eseri şerhe geçer (var. 1^b-2^a).

Fenârî şerhinde Tâcuddîn el-kerderî (642/1244) ile Emin ed-Devle Hasan b. Ahmed el-Halebî (658/1244)'nin şerhlerine sık sık atıflarda (var. 47^b, 60^a, 62^b) bulunduğu gibi, kendisinin El-Merginani (593/1197)'nin Ferâ'îz el-'Osmânî diye anılan eserine yazdığı hâşiyelerine de atıflar yapar (var. 45^b, 50^a, 53^b, 81^b, 91^b).

(1) H. 596 (1200) yıllarında hayattaydı (bkz. Ö. R. Kehhale, XI, 233).

(2) Keşf ez-zunûn, II, 1247.

(3) Varak tesbîtleri H. Hüsnü Paşa (Süleymaniye) 533/1 nüshasından yapılmıştır. Bu nüshanın tavsîfi için bkz. s. 51.

(4) Verâsetle ilgili bir takım meselelerin, kâidelerin bahsedildiği ilim dalıdır.

Müellifimiz eserini şerh ederken önce metin sâhibinin ifâdesini "Kâle(dedi)" kaydıyla alır, ardından "Ekûlu(derim)" diyerek açıklar.

Muhtevâsı:

Mukaddime: Burada şu konulara yer verilir: Hamd, şükür ve slât mefhûmlarıyla ilgili açıklamalar, nahvî tahliller(var.2^a), ferâiz ilminin ta'rîfi, mevzûu, gâyesi, ölünün bıraktıkları(terike) üzerinde yapılacak ilk işlemler, vârislerin hakları ve mîrasta öngörülen hisseleri(var. 2^b-18^a), 'asabe(5), Hacb(6; var.18^a-23^a), mahâric furûz(7; 23^a-24^b), 'avl(8; var.24^b-27^a), taşhîh(9; var.27^a-31^b), redd(10; var.31^b-34^a), mukâsemet el-cedd(11; var.34^a-37^a), munâsaḥa(12; var.37^a-38^a), zî, rahm'ın

(5) Birinci derecede mîrasçılar bulunduğunda, onlardan geri kalan hisseyi alan, birinci derecede mîrasçı bulunmadığında terikenin tamamına sâhip olması öngörülen yakındır.

(6) Bir şahsın terikeden(mîrastan) payına düşen hissesini, diğer bir şahsın varlığına bağlı olarak tamâmen veya kısmen menetmektir.

(7) Vârislere bölüştürülecek terikenin, eşit kısımlara ayrılmış bir sayı hâline getirilmesi işlemidir.

(8) Mîrasçıların toplam sayısının, kurulan meselelerin sayısından fazla olmasıdır.

(9) Terikenin bölünebilir bir duruma sokulması muâmelesidir.

(10) Mîrasçıların hisselerinin, ortaya konulan meselenin sayısından noksan olmasıdır.

(11) Vârislerden biri, bir başka mîrasçıyı inkâr ederken, diğer bazılarının onun da mîrasçı olduğunu ikrâr etmeleri üzerine; ikrârda bulunan vârisin mîrâsının, lehinde ikrârda bulunduğu şahıs arasında bölünmesi usûlüdür.

(12) Bir ölünün terikesi henüz bölüştürülmeden, vârislerden birinin veya bir kaçının da ölümü üzerine paylarına düşen kısmın kendi vârislerine intikâl etmesidir.

yani terikeden üçte bir,dörtte bir gibi belirli bir hissesi olmayan yakınların vâris kılınmaları mevzûunda ortaya çıkmış farklı görüşler(var.39^b-46^a),hunṣā(13;var.46^a-47^b),haml(14;var.47^b-49^a),mefkûd(15;var.49^a) kişilerle mürted,esir ve suda boğulmuş kimselerin durumları(var.49^a-50^a).

Eserin tesbît edilebilen nüshaları:

1)H.Hüsnü Paşa(Süleymaniye) 533/1

Mecmûa'nın ilk risâlesidir(var.1^b-50^b).Nüsha 190x135(130x90)mm. ebadında elli varak olup,varaklarda nesih yazıyla yirmi birer satır bulunmaktadır.Mahmûd b.Bâyezîd tarafından h.855(1451)'te Amasya'nın nâhiyelerinden Eleşkirt'te istinsâh olunmuştur.İmkân nisbetinde mükâbele yapılmıştır kaydını taşıyan nüsha,yer yer hâşiyelidir.

Başl(var.1^b):

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي قسم أفراد الاناس الى اصناف منها اصول وفروع
فجعلهم نسباً وصهراً... وبعد فان اولى العلوم باقتناص عوايد الشوارد...

Sonu(var.50^b):

...وما أصاب من تركه أبيه وهو سبعة دنانير يقسم بين ورثته سوى الاب الميت.

2)Cârullah(Süleymaniye) 118/1

Mecmûa'nın birinci risâlesi(var.1^b-68^b)ni teşkil eden eser,180x135(135x90)mm.ebadında olup altmış yedi varaktır.Her varakta ta'lik yazıyla yirmi üç satır yer almaktadır.H.862(1457)'de istinsâh olunan nüshanın müstensihî kayıt edilmemekle birlikte ilk varakın bir başka müstensihe âit olduğu açıkça görülmektedir.

(13) Hem erkeklik hem de kadınlık organlarına sâhip olan kişi.

(14) Anasının karnında bulunan yavrunun vâris sayılıp-sayılamayacağı konusu ele alınır.

(15) Kendinden haber alınamayan kaybolmuş şahıs.

3) Serez(Süleymaniye) 1228

185x140(140x88)mm.ebadında altmış beş varak olup,her varakta ta'lîk yazıyla yirmi bir satır bulunmaktadır.Hacı b.İbrâhîm b.Mes'ûd b.Hamîd tarafından h.827(1423)'de Merzifon'da istinsâh olunmuştur.

4) H.Hüsnü Paşa(Süleymaniye) 360/2

Mecmûa'nın ikinci risâlesi(var.51^b-115^a)olup,altmış dört varaktır. Her varakta ta'lîk yazıyla on yedi satır bulunmaktadır.Muhammed b.Muhammed tarafından h.827(1423)'te istinsâh olunmuştur.

5) Y.Bağışlar(Süleymaniye) 318

210x145(145x85)mm.ebadında altmış varak olup,her varakta ta'lîk yazıyla on beş satır bulunmaktadır.Müstensihi kaydedilmemekle birlik-te 826(1423)'da istinsâh edildiği notu düşülmüştür.Ancak,malzemeler en eski bir nüsha olarak kabûllenmemize elverişli olmadığından söz konusu târih-ihtiyatla- ferâğ kaydı kabûledilmiştir.

6) Laleli(Süleymaniye) 1311/1

Mecmûa'nın ilk risâlesi(var.1^b-82^a)olup,180x140(130x85)mm.ebadında seksen iki varaktır.Her varakta ta'lîk yazıyla yirmi bir satır yer almaktadır.H.827(1423)'te istinsâh edilen nüshanın müstensihi kayd edilmemiştir.Bir önceki nüsha gibi bu nüshanın da malzemeleri kendisini en eski nüshalardan biri kabûletmemize imkân vermemiş,taşıdığı târih-ihtiyatla- ferâğ târihi olarak değerlendirilmiştir.

7) H.B.Ağa(Süleymaniye) 76

181x133(137x88)mm.ebadında yüz yedi varak olup,her varakta nesihi yazıyla on dokuz satır yer almaktadır.H.851(1447)'de Teberruk b.Hacı İsmâîl tarafından istinsâh edilmiştir.

8) Hüsrev Paşa(Süleymaniye) 118

170x120(110x75)mm.ebadında yetmiş sekiz varak olup,varaklarda ta'lîk yazıyla on dokuzar satır bulunmaktadır.Kâsım b.Abdullatîf tarafından h.912(1506)'de istinsâh edilmiştir.

9) Laleli (Süleymaniye) 1310/1

Mecmûa'nın ilk risâlesi (var. 1^b-58^a) olup, 200x150 (165x105) mm. ebadında elli sekiz varaktır. Her varakta ta'lîk yazıyla yirmi beş satır bulunmaktadır. Sonunda târih olmamakla birlikte, içinde yer aldığı mecmûa'nın ikinci risâlesinin de aynı istinsahçıya âit olduğu görüldüğünden ondaki h. 984 (1576) istinsâh târihi, bu nüsha için de istinsâh târihi olarak kabûledilebilir.

10) Feyzullah Ef. (Millet) 1094/2

Bir mecmûa içinde yer alan risâlelerin ikincisi (var. 95^a-98^b) olup, 210x150 (135x105) mm. ebadında değişik satırlardan oluşan risâlede mukaddimenin şerhi müstakil verilmiş, diğer kısımlar daha önce verilen metinlerin kenarlarında gösterilmiştir. Târih taşımayan ve müstensihi kaydedilmeyen nüshanın yazısı nesihdir.

11) Y. Bağışlar (Süleymaniye) 880/1

201x134 (141x80) mm. ebadında doksan varak olup, her varakta nesih yazıyla on dokuz satır bulunmaktadır. H. 958 (1551)'de Yûsuf b. Hacı Mahmûd tarafından istinsâh edilmiştir. Târih taşımamaktadır.

12) Bğ. V. Ef. (Süleymaniye) 563/2

Mecmûa'da yer alan risâlelerin ikincisi (var. 67^b-125^a) olup, 176x122 (bbxbb) mm. ebadındadır. Elli sekiz varaktan oluşan risâle'nin her varakında ta'lîk yazıyla yirmi bir satır bulunmaktadır. H. 994 (1585)'te istinsâh edilmiş olan bu nüshanın müstensihi kaydedilmemiştir.

13) Fatih (Süleymaniye) 2524

210x140 (155x105) mm. ebadında seksen bir varak olup, varaklarda ta'lîk yazıyla on dokuz satır mevcuttur. Târih taşımayan nüshanın müstensihi de kaydedilmemiştir.

15) Nazîf Ef.(Süleymaniye) 22/1

184x141(142x105)mm.ebadında altmış üç varak olup,her varakta ta'lîk yazıyla on dokuz satır bulunmaktadır.Târih taşımayan nüsha, Mustafa b.Ahmed tarafından istinsâh edilmiştir.

16) Giresun(Süleymaniye) 117

180x130(111x91)mm.ebadında yüz beş varak olup,varaklarda nesih yazıyla on dokuzar satır yer almaktadır.İstinsâh târihi kaydedilmediği gibi müstensihinin adı da zikredilmemiştir.

17) Fatih(Süleymaniye) 580/2

180x115(126x68)mm.ebadında ve bir mecmûa içinde(var.149^b-239^a) yer alan risâle elli sekiz varak olup her varakta ta'lîk yazıyla yirmi bir satır bulunmaktadır.İstinsâh kaydı taşımadığı gibi,müstensihinin adı da zikredilmemiştir.

ŞERH TELHİŞ EL-CÂMÎ' EL-KEBİR

Eser, Kemāleddīn Muhammed b. Abbād b. Mālik Dād(1) el-Hallātī(625/1238)'nin Hanefî fıkhnın mu'teber kaynaklarından el-Cāmî' el-kebîr'(2)'a-bazı şerhlerinden de yararlanılarak(var.44^a)-yaptığı Telhîş'in şerhidir. Ancak hemen belirtelim ki şârihimizin bu şerhi büyük hacim tutan et-Telhîş'in sadece altıda bir bölümünü kapsamaktadır(3). Ne yazık ki o, bu şerhini tamamlayamamıştır.

Şerhini, cümleleri parçalayarak yapan ve genellikle metni "kâle" ifâdesi ile belirten(4) şârih, konuyu bir-iki cümle ile açıkladıktan sonra, "uşûluhü" ibâresi ile meselenin dayandığı esasları ortaya koyar. Şerhinde daha önce yapılmış şerhlerden Bilbânî ve Süleymânî şerhlerine atıflarda bulunduğu gibi(var.59^b); bilhâssa usûl-i fıkıh ile alâkalı açıklamalarında kendi eseri Fuşûl el-bedâ'î, fî usûl eş-şerâ'î'a da işârette bulunur(var.60^a, 63^a, 82^a, 96^a).

Muhtevâsı:

Eser, mukaddime(var.40^b-44^b), namaz(kitâb eş-şalât; var.44^b-67^a),

(1) Keşf ez-zunûn'da parantez içinde ayrıca "Dāvūd" diye gösterilmiştir(bkz. I, 472).

(2) İmâm Muhammed eş-Şeybânî(189/804)'nin eseridir.

(3) Varak tesbîtlerinde Lâleli(Süleymaniye) 963/2'de kayıtlı nüsha esâs alınmıştır. Bu nüsha'nın tavsîfi için bkz. s. 56.

(4) V. Cârullah Ef.(Süleymaniye) 556'da kayıtlı nüsha'nın zahriyesinde yer alan ve bu zâta âit bir not.

(5) Sayfa 56'da tavsîfi yapılan V. Cârullah Ef. nüshasının baş taraflarında müellif metni Arapça(m) harfi ile , şerh de yine Arapça(ş) ile gösterilmişse de metinde sonraları bu remizler terkedilmiştir(bkz. ilgili nüsha, var.2^a, 3^a, 3^a, 3^a....).

zekât(kitâb ez-zekât;var.67^a-80^a),yemîn(kitâb el-eymân;var.80^a-120^b) gibi mevzûları kapsar.Yukarıda da değinildiği gibi şerh,et-Telhîş'in sadece altıda birlik bölümünü ihtivâ etmektedir.

Şerhin tesbît edilebilen nüshaları:

1)Lâleli(Süleymaniye),963/2

Bu mecmûa içinde yer alan eserlerin ikincisi(var.40^b-120^b) olup seksen varaktır.Her varakta nesih yazıyla otuz beş satır bulunmaktadır.277x180(220x135)mm.ebadındaki nüshanın kenarları genellikle hâşiyelerle doludur.Bunlar arasında şârihimiz Fenârî'nin oğlu Muhammed Şâh(839/1435)'in bir hâşiyesi de yer almaktadır(var.41^a).Nüsha târihsiz olmakla birlikte tesbît edebildiğimiz nüshalar içinde en eskisi olduğu kanaatine vardığımız için varak tesbâtinde esas alınmıştır.Bu kanaata varmamıza müessir âmil,Fenârî'ye âit kenarda görülen bazı çıkmaların,digerlerinde metin içerisine alınmış olmasıdır.Meslâ bu nüshanın var.41^asında kenarda yer alan bir kayıt,aşağıda zikredilen nüshalarda metin içerisinde gösterilmiştir.

Baş1(var.40^b):

بسم الله الرحمن الرحيم ربنا آتانا من لذك رحمة وهو لنا من امرنا رشدًا ۰۰ الحمد لله وسلام
على عباده الذين اصطفى لاسيما على سيدنا محمد المصطفى ۰۰ اما بعد فلما كان المتعارف بين
عظما' الملة وعظما' الامة ان يجعلوا البسمة مفتاحا لخزان بياناتهم ۰۰

Sonu(var.120^b):

۰۰ وفي الثابت من وجه دون وجه بين حالتى خروج من تناول اللفظ ودخوله فيه ۰۰

2)Lâleli(Süleymaniye) 962

272x180(200x125)mm.ebadında yüz on bir varak olup her varakta nesih yazıyla yirmi yedi satır bulunmaktadır.Tarih taşımayan nüsha nın müstensihi de kayıt edilmemiştir.

3) V.Cârullah Ef.(Süleymaniye) 656

273x181(203x127)mm.ebadında altmış yedi varak olup,her varakta nesih yazıyla otuz dört satır bulunmaktadır.İstinsâh târihi taşımadığı gibi,müstensihi de kayıt edilmemiştir((6).

(6)Fişlerde Yeni Cami (Süleymaniye) 428/2'de kayıtlı nüsha,Fenârî'nin şerhi olarak gösterilmişse de yapılan incelemeler sonucu söz konusu şerhin Fenârî'nin değil Mes'ûdî'nin olduğu görülmüştür.

TAHKİK HAKÂİK EL-EŞYÂ VE
DEKÂİK EL-ULUM VE'L-ÂRÂ

Tasavvufî ile ilgili küçük bir risâle olup "Kunnâ hurûfen 'âliyât" diye başlayan iki beytin şerhini kapsar(1). Müellif, beyitlerin açıklamasına geçmeden önce tevhîd'in hakîkatı ile alâkalı on ön bilgi üzerinde durur ve beyitlerin ma'nalarının kavranmasının, bu on bilgiye bağlı olduğuna dikkat çeker(var.116^b-118^b). Risâle kütüphâne fişlerinde: Risâle fi't-tasavvuf; el-Mukaddimat el-Şa'ere; Risâle der tasavvuf(2) isimleriyle de geçmektedir.

Bu risâlenin ancak bir kaç nüshası tesbît edilebilmiştir. Bunlar önem sıralarına göre şunlardır:

1) Fatih(Süleymaniye) 2630/4

Mecmûa'nın dördüncü risâlesi(var.116^b-119^a) olup üç varaktır. Her varakta ta'lîk yazıyla on yedi satır bulunmaktadır. H.881(1476)'de istinsâh edilmiş olan nüshanın müstensihî kaydedilmemiştir. Zahriyesinde Fenârî'nin torunlarından Muhammed b. Ali Fenârî(954/1547)'nin temellük kaydı yer almaktadır.

Baş(var.116^b):

الحمد لله الذى علم قولا لا ر... وحده فاعلم أيها المتشوق الى التطلع على حقيقة التوحيد...

Sonu(var.119^a):

...والحمد لله الفياض فنون الآلا... لا سيما تحقق حقائق الاشياء ودقايق العلوم والآرا...

2) M. Hafîd Ef.(Süleymaniye) 162/4

Mecmûa'nın dördüncü eseri(var.99^b-102^a) olup, 200x125(155x70)mm.

(1) Varak tesbîtinde Fatih 2630/4'te kayıtlı nüsha esas alınmıştır.

(2) Rşd.(Süleymaniye) 344/5(var.49^a-56^b)'de yer alan risâle, Fenârî'nin el-Mukaddimat el-Şa'ere'si olarak gösterilmişse de Farsça olan bu risâle'nin muhtevâsının müellifimizin sözkonusu eseriyle ilgisi yoktur.

ebadında olup dört varaktır. Her varakta nesih yazıyla yirmi bir satır yer almaktadır. Tarih taşımayan nüsha'nın müstensihi kayıt edilmemiştir. Fişlerde Risâle fi't-taşavvuf diye kayıtlıdır.

3) Ayasofya (Süleymaniye) 4802/3

185x130(130x100)mm. ebadında üç varak olan eser, mecmûa'nın üçüncü risâlesi (var. 54^b-56^b)'dir. Her varakta ta'lîk yazıyla on yedi satır bulunmaktadır. İstinsâh târihi ve müstensihi kaydedilmemiştir. Fişlerde: el-Mukaddimat el-⁴aşere diye kayıtlıdır.

Eser, ez-Zemaşşerî(538/1144) 'nin: el-Keşşâf 'an hakâ'ik et-Tenzîl adlı tefsîrinin baş kısımlarına(2) yapılan bazı şerh ve yorumları ihtivâ eder. Fenârî'nin bir ifâdeseinden(var.22^a) eserin tamamına ta'lîkat yapma düşüncesinde olduğunu öğreniyoruz. Ancak bu gâyesini gerçekleştirip-gerçekleştirmedeği husûsunda bir kayda rastlayamadık.

Fenârî, bu küçük ta'lîkatında Kur'ân-i kerîm'in zâhirî ve bâtinî ma'nâları bulunduğunu, Keşşâf tefsîrinin, tefsîr ve te'vîl ilimlerinin (3) kilitlerini (kuf1) açan bir anahtar olduğunu, tefsirde yer alan bazı meseleleri, mantûk(4) ve mefhûm(5) noktalarından değerlendireceğini kaydeder.

Açıklamalarını lugat, nahiv, belâgat, tasavvuf ve fikhî açılardan yapmış, bu arada zaman zaman İbn Sînâ(428/1037; var.2^b), er-Râzî(766/1365; var.4^b), et-Teftâzânî(792/1390; var.6^b), İbn 'Arabî(628/1240; var.22^a) ..gibi âlimlerle Basra ve Kûfe dil mektepleri umûmî görüşlerine(var.23^a) yer vermiş ve bir yerde de "Üstâzımızdan böyle duydum"(var.29^a) diyerek, hocasının da hatırı sayılır bir şahsiyyet olduğuna işâret etmiştir.

(1) Başka nüshasına rastlayamadığımızdan, incelemelerimizi Şehit Ali Paşa(Süleymaniye) 183'te kayıtlı tek nüshaya istinâden yaptık. Bu nüshanın tavsîfi için bkz.s. 61.

(2) Kur'ân-i kerîm'in ikinci sûresi olan Bakara sûresinin 142. âyetine kadar olan bölümü kapsar.

(3) Bkz.burada, s. 19.

(4) Bir lafzın söz sahasında üzerine delâlet ettiği şey olup meâl ve mazmûn diye de anılmaktadır(H.İ.veI.F.Kamûsu, I, 19).

(5) Bir lafzın söz mahallinde olmaksızın üzerine delâlet ettiği şeydir(ay.es.ay.yer).

Yukarıda da değindiğimiz gibi, ta'lîkaları Bakara sûresinin başından 152.âyetine kadar olan kısmı kapsamaktadır. Bundan sonrasını devâm ettirip-ettiremediğini tesbît mümkün olmamıştır.

Eserin nüshası:

ŞAP(Süleymaniye) 183

207x140(127x80)mm.ebadında otuz sekiz varak olup, her varakta ta'lîk yazıyla yirmi satır bulunmaktadır. Mahmûd b. Pîr Muhammed el-Fenârî tarafından h.984(1576)'te istinsâh edilmiştir.

Başl(var.1^a):

أحمد لله الذي الهمنواستكشاف مبهمات حقايق كتابه تارة بالصرف الى محكمات...

Sonu(var.38^a):

...ر لالة السين علوالتايد في نحو تمسيتكمهم الله...يقال كفاء مؤنته.

B) METİNLERİ ŞERHLERİYLE BİRLİKTE BULUNAN
ESERLERİ

ESÂS ES-ŞARF

Müellifimiz Fenârî'nin Sarf'a dâir ufak bir risâlesidir. Risâle nin müstakil bir metnine rastlayamadıksa da, oğlu Muhammed Şâh(839/1435) tarafından yapılmış şerhinin(1)üç nüshası ve bu nüshalardan(2) faydalanılarak eserin metni tesbât edilmiştir.

Şerhe esâs teşkîl eden metin(3) bir mukaddime ile altı bâb ve bir hâtimedden oluşur. Mukaddime ve bâblar kendi içlerinde fasıllara ayrılır ve bu fasıllar da bazı kâidelere bölünür.

Muhtevâsı:

Mukaddimede eser risâle olarak nitelendirilip "Esâs et-taşrîf" diye adlandırılmış ve öz ifâdelerle pek çok meselenin dile getirileceği ifâde edildikten sonra, sarfla alâkalı ıstılahların ma'nâlarının açıklanacağı ve bu açıklamalara uygun düşen taksîmatlara gidileceği belirtilerek mukaddimenin(var.1^b-7^a) fasıllarına geçilmiştir. Bu fasılları şöylece sıralayabiliriz: Birinci fasıl: et-Taşrîf lafzının(4) lugat ve ıstılâhî ma'naları(var.7^b-9^a); isim, fiil ve harf ile tesniye ve ceminin ta'rîfleri(var.9^a-21^a); ismin kısımları ve nevileri(var.21^a-31^b); masdar ve masdardan müştak olan(türetilen) kelimeler(var.32^a-36^b); türetilen kelime(müştak) ile kelimenin türetildiği asıl(müştak-minh) arasındaki farklar(var.36^b-38^b). İkinci fasıl: Değişikliğe

(1) Şerhin tam adı: Te'sîs el-ķavâ'id ħarfen bi-ħarf fî şerħ ma-ķāşid Esâs es-şarf(var.2^a)'dır. Muhammed Şâh bu eserini h.824(m.1421) yılında yapmıştır, ki bu, müellifimizin vefâtından on sene önceki bir zamana rastlamaktadır. Şerh gerçekten çok güzeldir; kelimeler teker teker ele alınıp tahlîl edilir ve ardından maksadın ne olduğu açıklanarak yer yer tâlî bilgiler verilir.

(2) Bunlar için bkz. burada s.66..

(3) Varak tesbâtinde Fatih 4770 nüshası esas alınmıştır.

(4) Şârih, müellifin Sarf'ı farklı ta'rîf etmesine dikkat çeker.

uğraması, farklı kalıplara girmesi mümkün olan isim ve fiillerin taksîmi (var. 38^b-42^b); mücerred fiillerin sülâsî ve rubâî olarak taksîmi, muzâaf fiillerle mezîd fiillerin yapıları (var. 38^b-47^a). Üçüncü fasıl: Bir kelimenin bütün çekimlerinde asıl ve zâid harflerin neler olduğu ile ilgili genel kâideler (var. 47^a-50^a). Dördüncü fasıl: Fiillerin müteaddi, lâzım, ma'lûm, mechûl, mutasarrıf ve gayr-i mutasarrıf olmaları (var. 50^b-56^b) ile sülâsî olan isim ve fiillerin sahîh, illetli, hemzeli, muzâaf gibi nevilere ayrılması (var. 56^b-57^b).

Eserin bâbları:

Birinci bâb: Sekiz kâide başlığı altında incelenmiş olup bunlar: Sahîh olan mâzî ve muzâri fiillerin çekimleri (var. 58^a-59^b); nasb eden harflerden biri ile kullanılan muzâri fiilin aldığı şekil (var. 60^a-61^b); emir sîgalarının mu'rep olup olmadıkları konusunda Basra dil mektebi ile Kûfe dil mektebi arasındaki görüş farkları (var. 61^b-62^b); talep anlamı içeren müstakbel fiil üzerine ziyâde edilecek nûn-i sakîle ve nûn-i hafîfe'nin şartları (var. 62^b-66^a); sülâsî ve mezîd bâblardan çekilecek ism-i fâillerin alacağı şekiller (var. 66^a-67^b); ism-i mef'ûl ile sıfat-i müşebbehelerin sîgaları (var. 67^b-69^b); ism-i zaman ile ism-i mekânların, sülâsî, illetli ve mezîd fiillerden hangi kalıplarda gelecekleri (var. 69^b-70^b); ism-i âletlerin kalıpları (var. 70^b-71^a) gibi konulardır.

İkinci bâb: Hemzeli (mehmûz) kelimelere dâirdir. Burada, hemzenin uğradığı değişikliklere göre farklı isimler aldığı, i'lâl yapılmağa elverişli hemzelerin şartları incelenmekte ve misalleriyle açıklanmaktadır (var. 72^a-82^b).

Üçüncü bâb: Muzâaf kelimelere dâir olup, bir kelimenin muzâaf olabilmesi için öngörülen şartlar ve farklı görüşlerin tenkitleri ele alınmaktadır (var. 82^b-94^b).

Dördüncü bâb: Misâl fiillerin ele alındığı bu bâbta, konu: "Yâ" ile aslî kesre arasında yer alan "vâv"ların durumları (var. 94^b-95^a); bir fiilin başında yer alan "vâv"ın durumu (var. 96^b); önceki harfi esire olan idgamsız "vâv"ların halleri (var. 97^{a, b}) ve bir "vâv"ın hemzeye veya "yâ"ya kalbedilmesinin şartı (var. 98^a-99^a) gibi genel kâideler başlıkları altında incelenmektedir.

Beşinci bâb: Ecvef fiiller hakkında olan bu bapta meseleler: Kendinden önceki harfin fetha ile harekeli olduğu bir kelimede yer alan "vâv" ve "yâ"nın durumları (var. 99^b-102^b); mâkabli ötüre olan mazmûm "vâv"ın hâli (var. 102^b); "vâv" ve "yâ"nın elife kalbedilmelerinin şartı (var. 103^a); "vâv" ile "yâ"nın hemzeye kalbedilmelerinin şartı (var. 104^a-106^a); sâkin olan "yâ"nın durumu (var. 106^b); mâkabli meksûr olan "vâv"ın hâli (var. 107^{a, b}); bir arada bulunan sâkin "vâv" ile "yâ"nın idgâm edilme şartları (var. 108^{a, b}) durum ve şartlar başlıkları altında ele alınıp değerlendirilmektedir.

Altıncı bâb: Nâkıs ve nâkıs hükmündeki kelimelere dâir olup beş esâs altında ele alınmıştır. Bunlar şunlardır: Bu tür kelimelerin i'lâl yapılma şartları (var. 109^a); "vâv"ın "yâ"ya, "yâ"nın da "vâv"a kalbedileceği yerler (var. 109^a-115^b); zammenin "vâv" ve "yâ" üzerine ağır gelmesi durumlarında nasıl hazfedilecekleri (var. 116^a-117^a); hemzeden sonra gelen "yâ"nın durumu (var. 117^b-118^b); kelimenin sonunda zâit "elif"ten sonra bulunan "vâv" ve "yâ"nın durumları (var. 119^a-124^a).

Hâtime: Fiillerin bâblara göre kazandıkları ma'nâlar ve ince farklarla ilgili olup, lâzım, mutâvaat ve müşâreket gibi mefhûmlar üzerinde durulmaktadır (var. 124^a-128^a).

Esās eş-şarf'ın müstakil metninin tesbît edilemediği ifâde edilmişti. Görebildiğimiz şerhlerini şöylece kaydedebiliriz:

1) Fâtih(Süleymaniye) 4770

Müellif hattı olup incelemede esās alınmıştır.

2) Ayasofya(Süleymaniye) k.4611

3) Lâleli(Süleymaniye) 3072

Müellif hattı nüshaya göre, başından on beş varak eksiktir.

‘İŞRÛN KİT‘A FÎ ‘İŞRÎN ‘İLM

Fenârî'nin Karaman'da hüküm süren, Karaman Beyi(1) çevresinde toplanmış olan sözde âlimleri sınamak ve gerçek kimliklerini ortaya koymak maksadıyla kî't'alar hâlinde kaleme aldığı manzûm bir eseri olup(2) kaynaklarda(3) farklı isimlerle geçmektedir. Araştırmalarımızda eserin müstakil bir nüshasına rastlanılmadığından, aşağıda gözden geçirilecek kî't'alar ve muhtevâları, Fenârî'nin oğlu Muhammed Şâh (839/1435) tarafından yapılmış olan şerhinin(4) iki ayrı nüshasından(5) yararlanılarak tesbît edilmiştir.

Muhtevâsı:

Fenârî bu eserini, zikredildiği gibi, kî't'alar hâlinde manzûm olarak kaleme almıştır. Kî't'alarında yirmi ilim dalına, kendisinin koy-

(1) Bkz. burada, s. 18.

(2) Y. Bağışlar 2099/7 (var. 244^b-245^a). Varak tesbîtinde bu nüsha esâs alınmıştır. Tavsîfi için bkz. s. 71.

(3) Keşf ez-zunûn (I, 75, 92) 'da: Asâmî el-funûn ile Es'ile el-'al-lâme başlıkları altında verilen eserler, burada tanıtılmağa çalışılan eserden başkası değildir. Ancak orada verilen h. 841 (1437) ferâğ kaydı hatalıdır. Çünkü, şârihin kendisi h. 839 (1435) 'da vefât ettiği (Sicill-i Osmânî'de 836 olarak gösterilir) gibi, burada tanıttığımız nüshalarda da ferâğ kaydı h. 824 (1421) târihi verilmiştir.

Eserin gerek kendi (var. 245^b) ve gerekse şerhinin (var. 245^b) mukaddimesinde yukarıda verilen başlık geçtiği için bu adla tanıtılması uygun görülmüştür.

(4) Şerh, fiş ve zahriyelerde: Ecvibe ‘alâ ‘ışrîn su’âl li vâlidih (Köprülü 1014/2); Şerh algâz el-Mevlâ el-'allâme el-Fenârî (Y. Bağışlar 2099/7) isimleriyle geçmektedir.

(5) İstanbul kütüphanelerinde bulunan bu iki nüshadan başka, hocam A. Subhi FURAT Bey'in Edirne Selimiye kütüphanesinde (6993/1; 1^a-69^a) tesbît ettiği bir nüshadan yaptığı ve bize verdiği özetlerle de metin karşılaştırmaları yapılmıştır.

duğu(6)bir adla işârette bulunmuş(7),sorularını zımnen yöneltmiştir.

(6) Şârih mukaddimesinde,insanoğlunun yaratıldığı andan itibâren fazîlet ve kemâl sâhibi kişilerin,içleri ile dışları bir olmayan,kendilerini olduklarından fazla gösteren,kıskançlık ateşiyle yanıp tutuşan câhillerin hasetlerine hedef olduklarını,bu tip hasetçilerin kitaplardan derledikleri bazı bilgilerle önceki ve sonrakilerin ilimlerine vâkıf olduklarını sandıklarını,gerçekte meyve vermeyen söğüt ağacını ve taşıdıkları kitap yüklerinin mâhiyetlerini bilmeyen merkepleri andırdıklarını(var.245^a)-ki o,bu ifâdeleriyle Cuma sûresinin beşinci âyetine telmihte bulunur-söyledikten sonra,bir ara yolunun Karaman ülkesine düştüğünü,buranın Beyinin gösterdiği ilginin bu ülkede yerleşmesine âmil olduğunu belirtip,o arada Karaman Beyi çevresinde-yukarıda nitelediği şekilde- sözde âlimler sınıfına giren (var.246^a)bir grubun toplanmış olduğunu gördüğünü,bunların"Beşeriyetin üstâzı,yerleşik ve göçebelerin imâmı,bütün fırkaların müftüsü,Hakkın sancaktarı"diye nitelediği babasının kendilerine gönderdiği "İşrûn 'ilm fî 'aşrîn kıt'a'sını birlikte çözmeğe çalıştıkları halde çözemediklerini,kıt'alar karşısında bütün bildiklerinin hiçe dönüştüğünü farkettilerini;bu durumu müşâhede edince sözkonusu kıt'aları şerhetmeğe karar verdiğini ifâde eder.

(7) Şârih,müellifin verdiği bu isimlerin ilgili olduğu bilim dalı ile münâsebetlerini açıklayıp şerhini yaparken,metin sâhibinin kıt'alarını:"Kultu"(var.248^b),"kultu muḥakkıkan"(var.252^b),"kultu mu'ek-kiden"(var.258^a),"kultu muveccihen"(var.289^b),"kultu mulğizen"(var.305^b)ibârelerinden birinden sonra,önce manzûm olarak cevaplandırır ve ardından:"İ'lem"(var.248^b),"fe ḥâsıl es-su'âl"(var.277^a),"tevcîh el-cevâb"(var.280^b),"tevcîh es-su'âl"(var.285^b),"takrîr es-su'âl"(var.289^b),"takrîr el-cevâb"(var.303^b)ifâdelerinden biriyle meseleyi ortaya koyarak gerekli açıklamaları yapıp cevaplarını verir.

Şerhlerinde Cemâleddin el-Aksarâyî(791/1388;var.245^b),ez-Zemahşeri(538/1144;var.255^a),er-Râzi(606/1210;var.250^a)gibi âlimlerin görüşlerine yer verdiği gibi;bilhâssa babasının:el-Fuṣûl el-bedâ'i' fî uşûl eş-şerâ'i'adlı eserine(bkz.burada s.33-42),onun meselelere vukûfiyyetine dikkatleri çeker(var.270^a,294^b).Hattâ bir yerde:bu ince-likler,Fuṣûl el-bedâ'i' 'den başka yerde nerede ise bulunamaz(var.295^a)der.

Kıt'aları mevcûd tertipleriyle şöyle sıralayabiliriz:Birinci kıt'a: İcindi İslâm'ın inanç esâslarının anlatıldığı kelâm(el-mebânî ,var. 248^b-253^b)⁸.İkinci kıt'a:Tefsîr(el-ibâne,var.253^a-255^b)⁹.Üçüncü kıt'a: Hadîs(el-hidāye,var.255^b-258^a)¹⁰.Dördüncü kıt'a:Kur'ân-i kerîm'in kıraat farklılıkları(el-mesmû',var.258^a-270^a)¹¹.Beşinci kıt'a: Küllî delillerden fer'î hükümlerin nasıl elde edileceği(el-meşrû',var.270^a-272^b)¹².Altıncı kıt'a:Aklî ve naklî konularla ilgili bazı meseleler (el-mecmû',var.272^b-275^b)¹³.Yedinci kıt'a:Menfîlik anlamı veren harfler(el-hurûf,var.275^b-277^a)¹⁴.Sekizinci kıt'a:Lugat(el-cevâhir,var.277^a-279^a)¹⁵.Dokuzuncu kıt'a:Sarf(şîfat el-cevâhir,var.279^a-

(8) Şârih,burada sükûn ve hareket mefhûmları ile kâinâtın hâdis olduğu ve teselsül(bkz.burada s.16,dip not 6)kaziyyesinin bir kaç noktadan iptâli üzerinde durur.

(9) Bakara sûresinin ikinci âyetinde geçen"lâ raybe fîh"ifâdesi ile alâkalı yorumlar aktarılır ve bunlardan tercîh edilen görüşler belirtilir.

(10) Şârih burada Allah'ın rahmetinin sonsuzluğundan,bu konuda verilmiş bazı rakamların sınırlama amacı taşımadığından sözedilip delillerini gösterir.

(11) Sûre başlarındaki besmeleler ile ilgili görüşlerin bir özeti verilir.Şârih,babasının Fâtiha tefsîrinde serdettiği görüşlerine geniş şekilde yer verip iktibâslar yapar.

(12) Deliller arasında çatışma olduğunda kullanılacak tercîh yöntemlerine atıfta bulunulur.

(13) Mutlak(el-muṭṭlak)ve mukayyed(el-mukayyed)mefhûmlarının şumûlüne,felsefî ve fikhî muhtevâlarına dikkatler çekilir.

(14) Olumsuzluk anlamı taşıyan harfler üzerinde durulur.

(15) Burada şârih,el-Curcânî(816/1413)'den naklen ilm-i edeb diye adlandırılan 'ulûm el- 'Arabîye'nin on iki kısma ayrıldığını,bunlardan bazılarının usûl,bazılarının da furû hüviyetinde olduklarını aktardıktan sonra nahiv,beyân,maani ve arûz ilimlerinin asıl,hatt,inşâ,muhâzarât ve târih ilimlerinin de fer'î ilimler olduğunu söyler.Özellikle babasının nahiv ilmine"mu'addiyet el-uşûl" adını verdiğine dikkat çeker.

280^b)¹⁵. Onuncu kıt'a: Nahiv (mu'addiyet el-uşûl, var. 280^b-283^b)¹⁶.
Onbirinci kıt'a: İlm-i maânî (el-muṭābık, var. 283^b-285^b)¹⁷. On ikinci kıt'a: İlm-i beyân (el-îrād, var. 285^b-288^b)¹⁸. On üçüncü kıt'a: İlm-i bedi' (el-ʿarizîye, var. 289^a-292^b)¹⁹. On dördüncü kıt'a: Mantık (el-beyân, var. 292^b-295^b)²⁰. On beşinci kıt'a: İlm-i ilâhî (el-evâ'il, var. 295^b-297^a)²¹. On altıncı kıt'a: Matematikten dört işlem (el-meftûh, var. 297^a-299^a). On yedinci kıt'a: Güneş ve yıldızların hareketleri (et-tehayyulât, var. 299^a-299^b). On sekizinci kıt'a: Fıkıh (el-havâdis, var. 299^b-303^b)²². On dokuzuncu kıt'a: Yüzölçümü (es-seyâha, var. 303^b-305^b)²³.
Yirminci kıt'a: Cebir (el-mecbûr, var. 305^b-307^b).

(16) Şerhte "eş-Şeyṭân" lafzının istikâkı konusunda Basra ile Kûfe dil mektepleri arasındaki farklı yorumlar aktarıldıktan sonra tercîh edilen görüş belirtilir.

(17) Şârih burada nefi ve nefi anlamındaki nehy ve istifhâm harfleri üzerinde duru.

(18) Muktezâ-i hâl değişik açılardan ele alınıyor.

(19) Arap örfüne göre "fâ'il" in kabûledici vasfı bulunduğu; isnâd bahsinde de kabûledenin nahivdeki "fâ'il" in işlevini üstlenip-üstlenemeyeceği sorusuna cevap veriliyor ve oldukça ayrıntılı bir şekilde açıklanıyor.

(20) Müfred ve kelâmın fesâhatı üzerinde duruluyor. Cümlelerin güzelliğinin bir insanın vücûdunu andırdığı, organların güzelliği oranında bir insanın güzel olabileceği gibi; cümleyi oluşturan kelimelerin güzelliği ve yerli yerinde kullanılması nisbetinde de kelâm'ın fasîh olacağı, fesâhatten sonra o kelâmın belâgatının da insandaki rûhu andırdığı kaydediliyor.

(21) Mantık ilminin ta'rîfi yapılıyor. Fenârif'nin Fuşûl el-bedâ'i'deki görüşlerine atıflarda bulunur (var. 293^{a,b}).

(22) Vâhid-i basîttan bir çok şeyin sudûru mümkün müdür? gibi felsefî konular ele alınıyor.

(23) İctihâd konusunda gündeme getirilen bir sorunun cevabı değişik açılardan değerlendiriliyor.

(24) Yüzölçümü ile alâkalı olarak ortaya atılan bir sorunun cevabı dolayısıyla bu ilim dalının esasları anlatılıyor.

Kit'a ve muhtevâlarını tesbitte esâs

alınan Şerhin nüshaları:

1) Y.Bağışlar(Süleymaniye) 2099/7

İçinde yer aldığı mecmûa'nın yedinci eseri(var.244^b-307^b)olup 140x100(110x60)mm.ebadında altmış üç varaktır.Her varakta nesih yazı ile on üç satır bulunmaktadır.H.824(1421)ferâğ târihini taşıyan eser, h.984(1576)'da Hacı İbrâhîm b.Hamîd tarafından istinsâh edilmiştir.

Baş1(var.244^b):

بسم الله الرحمن الرحيم رب تم بالخير وبك نستعين يا كريم
ألا لا اله الا الله اقمن ما يصرف
نحو بيان معانيه بديع لغة الكلام
أما بعد فقد جرى سنة الله تعالى في الامم منذ خلق العالم على
أن اهل الفضل والكمال لم يزال اينما كانوا محسودين للجهاال . . .

Sonu(var.307^{a,b}):

. . . قال المؤلف فرغ عن تسويد عصر يوم الثلاثاء الخامس عشر من شهر ذي القعدة سنة أربع وعشرين
وثمانمائة هجرية هلالية تمت الكتاب . . . في سنة ٩٨٤ . انعمه اضعف العباد . . . حاجو ابراهيم بن
حميد عفى عنهما رب المجيد .

2) Köprülü 1014/2

Mecmûa'nın ikinci risâlesi(var.45^b-84^b)olup,200x125(145x70)mm.ebadında kırk varak oluşur.Varaklarda nesih yazıyla yirmi birer satır bulunmaktadır.Ferâğ târihi h.824(1421)olan nüsha,Sâlih Muhammed b.Şemseddîn tarafından h.1013(1604)'de istinsâh edilmiştir.

II) FENÂRÎ'YE İSNÂD EDİLEN ESERLER

Burada, müellifimize kaynaklarda isnâd edilmiş olarak geçip, kütüphane kayıtlarında da bu keyfiyyetin belirlendiği tesbît edilen eserlerle, kaynaklarda isnâdlarına rastlanmasına rağmen kütüphane fişlerinde tesbît edilemeyen eserler ele alınacaktır. Bu iki grup arasında kesinlikle kendisine isnâd edilip, kütüphanelerde de bu şekilde görülenler dört tane olup şunlardır:

- a) Enmūzec el-Sulūm,
- b) Hāşiye 'alā Şerh el-Miftāh li's-Seyyid,
- c) Hāşiye-ale 'z-Zav,
- ç) Mukāddimet eş-salāt.

ENMÜZEC EL-ULŪM(1)

Eser,kaynaklarda(2) ve kütüphane fişlerinde(3)her nekadâr müellifimiz Fenârî'nin te'lîfi olarak gösteriliyorsa da esasında oğlu Muhammed Şâh(839/1435)'ındır.Bu kanâata,Taşköprülü-zâde'nin"İbn Fenârî'nin torunlarından birinden,içinde yüz fenden çeşitli meselelerin açıklandığı risâle'nin(4),onun değil,oğlu Muhammed Şâh'ındır dediğini duydum"(5)şeklindeki rivâyetiyle;Şehid Ali Paşa nüshası(nr.2781)'nın

(1) Bazı lugatlarda(bkz.el-Mu'cem el-vasîf,er-Râ'id)"unmūzec"şeklinde zaptedilen bu kelimenin hemze ile okunmasını lahn sayan Kāmūs mütercimi Âsım Efendi,aslının"nemūde"veya"nemūne"muarrebî olarak"namūzec"olduğunu belirtir(I,447).

(2) Keşf ez-zunūn,I,184.

(3) ŞAP(Süleymaniye) 2781,Hüsrev Paşa(Süleymaniye) 482,Fatih (Süleymaniye) 3677.

(4) Bu risâle ile Enmūzec el-ūlūm kasdedilmektedir.Müellif mukaddimesinde,ilmin fazîleti ve âlimlerin meziyyetleri ile alâkalı olarak bazı âyet ve hadîslerle büyüklerin bu konudaki sözlerine yer verdikten sonra(var.2^a-3^a)Cenâb-ı Hakkın kendisine lutfettiği nimetlere karşı şükretmek gayesiyle bütün ilimlerden misaller ihtivâ eden bir eser telîf etmeğe karar verdiğini ve neticede aklî ve naklî ilimlerden yüz değişik ilmi topladığını,bu hususta kendisinden önce Muhammed b.Ömer er-Râzî'nin"Ḥadā'ik el-envār fî ḥakā'ik el-esrār"adlı ve altmış ilmi kapsayan Farsça bir eser yazdığını,kendisinin de bunlara kırk ilim daha ilâve ettiğini;yine aynı zâtın bu konuda daha fazla ilim dallarına yer veren Arapça bir eseri olduğunu duyduğunu,ancak kendisinin sözkonusu esere muttali olamadığını ifâde ettikten sonra risâlesine"Enmūzec el-ūlūm"adını verdiğini belirtir ve akabinde yüz ilmin sırasıyla isimlerini yazar.

(5) eş-Şekā'ik,s.24.

zahriyesinde(6)yer alan bir notun bizde uyundırdığı ciddî şüpheler üzerine,satır satır incelediğimiz bu eserde tesbît ettiğimiz şu ifâdelere dayanarak vardık(7):

(var.32^a):

... ومن أراد تفصيلها فعليه بفصول البدائع وشروح شرح الفصول للنسفي للوالد ...

(var.41^a-41^b):

... ومن أراد التفاصيل فعليه بفصول البدائع للوالد ...

(var.65^b):

... ومن أراد تمام البحث في هذا الباب فعليه شرحنا لأساس الصرف للوالد ...

(var.71^b-72^a):

... لم يحم أحد حوله الا الوالد في فصول البدائع ...

Bütün bu ibâreler neticesinde "Enmūzec el-^ulūm"un Muhammed Şâh'a âidiyyeti kesinlik kazandığından, üzerinde daha fazla durmayı gerekli görmedik.

(6) Her üç nüshanın kenarında konu başlıklarına "ilm" lafzı ilâve edilmişse de, gerçekte o başlık altında ilgili ilmin ta'rîfi yapılmamakta, sadece o konuyla ilgili örnekler verilmektedir. Ta'bîr-i âharla, eser yüz ilmin tanımını değil, o ilimlerle alâkalı misâlleri kapsamaktadır. Müellifin kendisi de:

وسميته انموذج العلوم طباقا للمفهوم

derken(var.3^b) bu noktaya dikkat çekmiştir.

(7) İnceleme ve varak tesbîtlerinde ŞAP(Süleymaniye) 781'de kayıtlı ve h.827(1423)ferâğ târihini taşıyan nüsha esâs alınmıştır.

HÂŞİYE 'ALÂ ŞERH EL-MİFTÂH Lİ'S-SEYYİD

Kaynaklarda(1)müellifimiz Fenârî'nin"Hâşiye 'alâ Şerh el-Miftâh li's-Seyyid"veya"Ta'likâ 'alâŞerhey es-Seyyid ve's-Sa'd"adını taşıyan bir eserinden söz edilmektedir.Araştırmalarımızda bu isimler altında kaydedilen nüshalardan bazılarının(2)müellifimizi,bazılarının(3) da,Ali b.el-Fenârî(4)'ye isnâd edildiği görülmüştür.Yapılan mukâyeseli karşılaştırmalarda müellifimize atfedilen bu nüshaların da Ali b. Fenârî'yi âit olduğu tesbît edilmiştir. Çünkü baş tarafları eksik

(1) Keşf ez-zunûn,II,1766.

(2) Feyzullah Ef.(Millet) 1804.Buradaki nüshanın yazısı nesih ve okunaklıdır.Eser zahriyede hiçbir ihtimâle mahal bırakmayacak açıklıkla Muhammed b.Hamza el-Fenârî'ye isnâd edilmiştir.Aynı şekilde Lâleli(Süleymaniye) 2845'te kayıtlı nüsha da müellifimize isnâd edilmiştir.Ancak bu nüshanın başından sekiz varak kadar eksiktir.

(3)V.Cârullah(Süleymaniye) 1790/1,Lâleli(Süleymaniye) 2850/1, Hâşiye 'alâ Şerhey es-Seyyid ve's-Sa'd adıyla kayıtlıdır.Cârullah'ta kayıtlı bulunanın baş tarafı biraz noksandır.

(4) Nüshaların zahriyelerinde:Ali el-Fenârî veya Ali b.el-Fenârî diye kaydedilen bu zâtın hüviyetini tesbitte kesin bir neticeye varılamadı.Taşköprülü-zâde,el-Mevlâ Ali el-Fenârî ismindeki bir zâttan ve onun böyle bir hâşiyesinden söz ederken,bu âlimin meşhûr Fenârî'nin torunlarından olmadığını söylemektedir(eş-Şekâ'ik,s.210).Diğer taraftan,müellifimiz Fenârî'nin torunları arasında Alâ'eddin 'Alî el-Fenârî(903/1497)isminde bir zâtın bulunduğunu da kesin olarak biliyoruz(Fenârî şeceresi,A.Subhî Furat).

Kâtip Çelebî,Fenârî'nin böyle bir hâşiyesi bulunduğunu söylerken kaynak olarak,Edirneli Mehmed Mecdî(999/1590)'nin eş-Şekâ'ik tercümesini göstermiştir.Biz,eş-Şekâ'ik'in kendisinde yer almayan bu isnâdı-güvenilir bir nüshaya rastlayıncaya kadar- ihtiyatla karşılamayı tercîh ediyoruz.

olmayan mukaddimelerde yer alan:

... وذلك ظل الرحمن سلطان بايزيد خان بن محمد خان ...

(var.3^b, V.Cârullah(Süleymaniye) 1790/1) ifâdesi, eserin Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Sultan Bayezid Hân Veli(1447-1512)ye ithâf edildiğini açıkça göstermektedir, ki bu târih, Fenârî'nin vefâtından elli seneden fazla bir süre sonra tahta çıkmış bir padişâh'ın devrine rastlar.

Bütün bu bilgilerin ışığı altında kütüphâne fişleri ile mezkûr eserlerin zahriyelerinde Muhammed b.Hamza el-Fenârî'ye nisbet edilen nüshaların isnâd kayıtlarının yanlış olduğunu tereddütsüz söyleyebiliriz(5).

(6) Mukaddimede yer alan yukarıda metnini sunduğumuz ifâde olmasaydı, eserin üslûbuna bakarak onun, Fenârî'nin kitâbı olabileceğini söyleyebilirdik. Çünkü gerek görüşleri aktarılan âlimlerin çokluğu(var.37^b, 39^a, 59^a), gerek meselelerin tahlîl tarzı ve gerekse ağırlıklı olarak usûl-i fıkıh(var.77^b) ile zaman zaman tasavvufî konulara değinilmesi(var.84^b, 133^a) bize fenârî'yi hatırlatan unsurlardır. Ancak, mezkûr ifâdenin mevcûdiyeti bu ihtimâli ortadan kaldırmaktadır.

HÂŞİYE 'ÂLE'Z-ZAV'

Kaynaklarda(1)Fenârî'nin ez-Zav'(2)üzerine bir hâşiyesi olduğu geçmektedir.Araştırmalarımızda Fenârî'ye atfedilen böyle bir nüshaya rastladıkça da(3),nüshanın tam olmadığı görülmüştür.Nitekim istinsâhı yapan zât(4)"Bu nüshayı buraya kadar yazdım,Allah Teâlâ tamamlama imkânı bahşetsin,çok aramama rağmen tamamını bulamadım"(var. 104^a)demektedir.Bunun üzerine biz ilgili nüshayı diğer şârih ve muhaşşilere âit"ez-Zav "hâşiyeleriyle karşılaştırma yoluna gittik.Bu mukâbeleler sonucunda,Kılıç Ali Paşa(Süleymaniye) 915'te rastladığımız ve zahriyesinde"Kadıcık(6)hâşiyesi Keçi Mehmed Efendi"kaydını taşıyan bir nüshanın,müellifimiz Fenârî'ye nisbet edilen hâşiyenin aynısı olduğunu ve ez-Zav 'da yer alan beş bölümden sadece birinci bölümü teşkil eden nahvî ıstılahlar(el-ıstılâhât en-naḥviye)'ı ihti-

(1) Keşf ez-zunûn,II,1079.

(2) ez-Zav',el-Muṭarrizî(610/1213)'nin nahve dâir yazdığı el-Mıṣbâḥ adlı eserine,el-İsferâ'îni(684/1285)tarafından yapılmış el-Miftâḥ adlı şerhinin yine el-İsferâ'î'nin kendisi tarafından kısaltılmış şeklidir(bkz.Keşf ez-zunûn,II,1708).

(3) Şap(Süleymaniye) 2510/2.İçinde bulunduğu mecmûa'nın ikinci eseri(var.31^a-104^a)olup,h.1081(1670)'te istinsâh edilmiştir.Nüsha'nın son varakının kenarında:Buna müsvedde durumundan beyaza aktaran,el-Eṣîriye şârihi mevlânâ el-Fenârî kaydı yer almaktadır(var.104^a).

(4) Şehrî lakabıyla anılan Muhammed b.Pir Muhammed el-İstanbûlî.

(5) Hacı Mahmut Ef.(Süleymaniye) 594,K.A.Paşa(Süleymaniye) 915, Serez(Süleymaniye) 3329,3330,Aşir Ef.(Süleymaniye) 365/2,Fatih(Süleymaniye) 4929,Servili(Süleymaniye) 315/5,Lâleli(Süleymaniye)3339, 3340,3341,ŞAP(Süleymaniye)2437/1,Y.Bağışlar(Süleymaniye) 2169.

(6) Kâdî Bulât Abdullatîf b.Celâleddîn.

vâ ettiğini gördük. Ancak, her iki nüshada da eserin, işâret edilen iki zâttan birine âit olduğunu kesin biçimde ortaya koyacak bir ifâde yer almamaktadır. Şehid Ali Paşa nüshasının kenarlarında yer yer, içteki hâşiyeleri yapan muhaşşîye âit notlar (var. 1^b, 2^a, 46^a, 48^b, 69^a, 90^a, 96^a, 97^b) görülürken, Kılıç Ali Paşa nüshasında bu notlara yer verilmemiştir.

Netice olarak, hâşiye kısmında el-Curcânî (816/1413) ile et-Teftâzânî (791/1390) 'nin eserlerine (var. 1^b, 3^a, 8^b, 23^a, 29^b, 63^a, 64^b) sık sık atıflarda bulunmaktadır. Bu atıf ve havâleler, Fenârî'nin hacimli diğer eserlerinde gördüğümüz atıf ve havâle uslûbuyla bâriz bir farklılık gösterdiği gibi, tahlîl tarzı da farklılık arz etmektedir. Bu bakımdan, sözkonusu nüshanın Fenârî'ye isnâdını ihtiyatla karşılıyoruz.

MUKADDİMET EŞ-ŞALÂT

Namazla ilgili temel bilgileri kapsayan ufak bir risâledir. Müellifi üzerinde ihtilâf bulunan eser, Fenârî'ye isnâd edildiği gibi, el-Keydânî(750/1349), İbn Kemâl Paşa(940/1541) ve Birgivî(981/1572)'ye de isnâd edilmiştir. Kâtip Çelebî, Taşköprülü-zâde'ye atfen ve onu te'yîden müellifimize yapılan isnâdın sahîh olduğunu söylemektedir (1).

Metin ve şerhleri üzerinde yapılan incelemelerde bu risâle'nin daha ziyâde el-Keydânî(2)'ye nisbet edildiği görülmüştür. Fenârî'ye nisbet edilen nüshaların(3) zahriyeleriyle başlıklarında yer alan ifâdeler arasında -genellikle- tam bir ittîrat yoktur. Bazılarının zahriyelerine Fenârî'ye isnâd kaydı düşülmüşken, başlıklarında Keydânî

(1) Keşf ez-Zunûn, II, 1802. Ancak Taşköprülü-zâde'nin, Amca zâde Hüseyin Paşa(Süleymaniye) 34/5'te kayıtlı: Şerh mukaddimet eş-şalât nüshasında Fenârî ile alâkalı herhangi bir ifâdesine rastlanılmamıştır.

(2) Denizli(Süleymaniye) 403/3, Ayasofya(Süleymaniye) k.1388/1, Esad Ef.(Süleymaniye) 3792/8, H.Mahmut Ef.(Süleymaniye) 1013/1, 1030/1, 1144, 1417/1, Y.Bağışlar(Süleymaniye) 485/3, Rşd(Süleymaniye) 1168/4, 1025/6, Denizli(Süleymaniye) 403/3.

Lâleli(Süleymaniye) nr.97'de kayıtlı nüsha, ünlü âlim Kuhustânî h.950(1543; civarları)'nin yaptığı bir şerhtir. Şârih Kuhustânî mukaddimesinde metni el-Keydânî'ye nisbet etmektedir. Baş taraflardan bir kaç varak yoğun şekilde tahşiye edilmiştir.

Yine bu eserin: Lâleli(Süleymaniye) 2235, 938, 885, İbrahim Ef.(Süleymaniye) 425/4, 454/3, 474, 588/10, Hâlet Ef.(Süleymaniye) 782/10, İz. İs.Hakkı(Süleymaniye) 731/1, K.Zâde(Süleymaniye) 717/13, Harput(Süleymaniye) 61/1.. bölümlerinde mevcûd nüshalarına da bakılabilir.

(3) A.Z.Hüseyin Paşa(Süleymaniye) 34/3. Bu nüsha h.978(1570) târihinî taşımakta olup şerhi ile birlikte Esad Ef.(Süleymaniye) 780, İzmir(Süleymaniye) 832/2, H.Mahmut Ef.(Süleymaniye) 983, Dâru'lmesnevî(Süleymaniye) 512/22, H.Mahmut Ef.(Süleymaniye) 1517.

nisbeti yapılmıştır. İbn Kemâl Paşa(4)'ya bir iki nüshada isnâd yapıldığı müşâhede edlimşse de kütüphane fişlerinde Birgivî(5)'ye isnâd edilen mukaddimet eş-şalât'ın bu risâle ile alâkası olmadığı görülmüştür.

Sonuç olarak: Taşköprülü-zâde ve onu te'yîden de Kâtip Çelebî, söz konusu risâle'yi Fenârî'ye isnâd etmemiş olsalardı biz, metnin üslûbunu dikkate alarak eserin Fenârî'ye âit olmadığını söyleyebilirdik.

(4) Lâleli(Süleymaniye) 1282.

(5) Lâleli(Süleymaniye) 932. Bu nüsha şurûṭ eş-şalât şerhi olup bizim incelediğimiz metinle ilgisi yoktur.

KÜTÜPHANE FİŞLERİNDE İSNÂD KAYITLARINA RASTLANILMAYAN
ESERLERİ

Çalışmalarımızda kitâp ve risâle isimleri değişik açılardan değerlendirilip, araştırmalar çok yönlü yapılmasına rağmen, müellifimize isnâd edilen aşağıdaki eserlerin nüshalarına rastlanılmamıştır:

Bahs fi'n-nâsih ve'l-mensüh min Tefsîr el-Fâtîha(1), Bahs el-Mevlâ el-Fenârî ve 'ulemâ Mısır(2), Hâşiye 'alâ Hırz el-emânî(3), Hâşiye 'alâ Şerh eş-Şemsiye(4), 'İlm et-Te'vîl(5), Mürşid el-muşallî(6), Risâle fî âdâb el-bahs(7), er-Risâlet el-kudsîye fî beyân el-ma'ârif es-şûfiye(8), Risâle fî mâhiyet eş-şeyâtîn ve'l-cinn(9), Risâle fî menâkıb eş-Şeyh 'Alâ'eddîn en-naşşibendî(10), Risâle fî ricâl el-ğayb(11), Şerh el-Cevâhir el-keîâm(12), Şerh el-Fevâ'id el-Ğıyâsiye(13), Şerh Uşûl el-Pezdevî(14).

(1) Brockelmann, G. II, 234. Eserin isminden bu risâle'nin bu çalışmamızda incelediğimiz 'Ayn el- a'yân(bkz. burada s. 18-24)'ın mukaddimesinden süzölmüş bir risâle olduğu anlaşılmaktadır.

(2) Keşf ez-zunûn, I, 223.

(3) ay. es. I, 647.

(4) Hediyeet el-'ârifîn, II, 188. Fişlerde: Y. Bağışlar(Süleymaniye) 792/2, Denizli(Süleymaniye) 250/1, V. Crh.(Süleymaniye) 1392, İzmir(Süleymaniye) 264/3, Ayasofya(Süleymaniye) k. 2536/2, Lâleli(Süleymaniye) 2581/10'da gösterilen ve Fenârî'nin Şemsiye Hâşiyesi olarak kaydedilen nüshaların, el-Fevâ'id el-Fenârîye(bkz. burada, s. 25-32) oldukları görölmüştür.

(5) Keşf ez-zunûn, I, 335.

(6) ay. es. II, 1655.

(7) Brockelmann, G. II, 234.

(8) Keşf ez-zunûn, I, 882.

(9) Brockelmann, G. II, 234.

(10) Hediyeet el-'ârifîn, II, 189.

(11) Keşf ez-zunûn, I, 867.

(12) ay. es. I, 113.

(13) ay. es. II, 1299.

(14) ay. es. I, 113.

III) KAYNAKLARDA GEÇMEYİP, MÜELLİFİMİZİN ESERLERİNDE YAPTIĞI
ATIF VE HAVALELERDEN MEVCÜDİYETLERİNİ ÖĞRENDİĞİMİZ HÂŞİYE VE
RİSÂLELERİ

Aşağıda isimleri yazılan eserler,kaynaklarda geçmeyip müellifimizimiz eserlerinde yaptığı atıf ve havâlelerden tesbât edilmiştir:

- a)Havâşî el-Metâli¹(1),
- b)Havâşî el-'Osmâni² ,
- c)Risâle en-nikât(3).

(1) el-Metâli¹,Sirâcuddîn el-Ermevî(682/1288)'nin mantık bilimine dâir bir eseri olup ünlü ve salâhiyetli pek çok âlim tarafından şerh ve tahşiye edilmiştir.Keşf ez-zunûn(bkz.II.1710)'da bunların adları sayılırken müellifimize atıfta bulunulmamıştır.Fenârînin sözkonusu esere hâşiye yaptığını,Fuṣûl el-bedâ'i' fî uṣûl eş-şerâ'i'¹'deki bir atfından(H.B.Ağa(Süleymaniye) 202,var.21^b)öğrendiğimiz gibi,torunu Şâh Çelebî'nin el-Fuṣûl'e yaptığı hâşiyesindeki(bkz.Hamidiyye(Süleymaniye) 420,var.30^a)havâlelerinden de anlamaktayız.

(2) Şerh es-Sirâciyye,H.Hüsnü Paşa(Süleymaniye) 533/1,var.45^b;bkz.burada s.31.

(3) Fuṣûl el-bedâ'i' fî uṣûl eş-şerâ'i',Süleymaniye 579,var.305^a.

İNDEKSLER

- a) Şahıs isimleri indeksi,
- b) Kitap isimleri indeksi ,
- c) Kütüphane isimleri indeksi,
- d) Ülke,şehir ve medrese isimleri indeksi.

ŞAHİS İSİMLERİ İNDEKSİ

A

- ‘Abdulkādir b.‘Abdurrahmān el-Curcānī(bkz.Curcānī).
Abdulkerim,22.
‘Abdullah b.Ebū Hayr,41.
‘Abdullah b.Muḥammed el-Huseynī(bkz.en-Nisābūrī).
‘Abdullah b.Yūsuf(bkz.İbn Hişām).
Abdullaṭīf Kudsi,5.
‘Abdurrahmān b.‘Alī b.Şālih Ebū Zeyd(bkz.el-Mekkūdī).
Abdurrahman b.İbrahim,31.
Abdurrahman b.Muhammed,29.
Abdurrahman Muhammed b.Sînûbî,28.
Ahmed b.Muhammed,46.
Ahî Yūsuf,7.
Ahmed b.‘Alī b.Meşûd er-Rûmî,XVIII.
Ahmed b.Muḥammed b.‘Abdullah(bkz.İbn ‘Arabşāh).
Ahmed Dinkûz,XVII.
Ahmed Subhi Furat,IV,67,75.
Aksarâyî(Cemâleddin Aksarayî)XV,2,3,68.
‘Alâeddîn Ahmed el-Hocendî el-Burhānî(bkz.el-Hocendî).
Alâeddîn Alî el-Fenârî,75.
Alâeddîn Esved,XIV,XV,XVI,2.
Alî b.el-Fenârî,75.
‘Alî b.Mecduddîn el-Biştāmî,22.
‘Alî b.Muḥammed Pezdevî,33.
‘Alî b.Muḥammed Sîrāzî,30.
Alî b.Mustafa,27.
Alî Çelebî,4.
Alî Sedâd,35.
Âsım Ef.73.
Aynî,XVIII,XIX.

B

el-Bābertī (Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed Ekmeleddīn), XII, 3.

el-Bicūrī (Şemseddīn Muḥammed b. İbrāhīm), XI.

el-Belḥī, XIII.

Birgivî, 79, 80.

Brockelmann, 15, 82.

Bosna müftüsü, 22.

Burhāneddīn, 25.

C

Celāleddīn er-Rūmī, 47.

Cemāleddīn Aksarayî (bkz. Aksarayî).

Cemāleddīn Ebū 'Abdullah Muḥammed b. 'Abdullah et-Ta'ī (bkz. İbn Mālīk).

Cemāleddīn Muḥammed b. 'Osmān b. 'Omer (bkz. el-Belḥī).

Cevherī (Ebū Naşr İsmā'īl b. Naşr b. Hammād), XV.

el-Cezerī, XIV.

Curcānī, XIX, 3, 15, 16, 78.

Ç

Çelebî Mehmed, XVII, 6, 10, 11.

D

ed-Damāminī, XI.

Dâvûd-i Kayserî, XIV.

Derviş Mehmed, 24.

Dikgöz (bkz. Ahmed Dinkûz).

E

Ebū 'Amr 'Osmān b. Ebū Bekr b. Yūnus Cemāleddīn (bkz. İbn el-Hācib).
 Ebu's-Senā Ebū Muḥammed Maḥmūd b. Aḥmed b. Mūsā b. Aḥmed b. Huseyn b.
 Yūsuf b. Maḥmūd Bedreddīn Ayıntabi (bkz. Aynī).
 Edirneli Mehmed Mecdī, 75.
 Eminiullah b. Yūsuf, 41.
 Emin ed-Devle Ḥasan b. Aḥmed el-Halebī, 49.
 Emīr Buhārī, 2, 11.
 Eşref Barbay, XVIII.

F

Fahreddīn er-Rāzī (bkz. er-Rāzī).
 Fatih Sultan Mehmed, 4, 76.
 Fenārī, III, V, X, XV, XVII, XVIII, 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 12, 18, 25, 33, 43, 45, 47,
 49, 56, 58, 60, 63, 67, 70, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80.
 Fenerci, 2.
 Ferac b. Aḥmed b. Lubb, XII.
 Ferac b. Kāsım b. Aḥmed es-Sa'lebī (bkz. Ferac b. Aḥmed).
 Fīrūzābādī, XII, XIII.

G

Gazzālī, 43.

H

el-Hāc Aḥmed b. el-hāc Receb el-Kanfari, 29.
 Hacı b. İbrāhīm b. Mesūd b. Hamīd, 52.
 Hacı İbrāhīm b. Hamīd, 71.
 Hacı Mehmed b. hacı İsmāīl, 22.
 el-Hāllātī (Kemāleddīn Muḥammed b. Abbād b. Mālik dād), 55.
 Halīl b. İbrāhīm, 27.
 Halīl Paşa, 7.

Hamîd el-Kayserî,4.

Hamza(bkz.Fenârî).

Hasan Paşa,XVI,7.

el-Hocendî,XIII.

Hüseyin Yazıcı,XVI.

H.Ritter,47.

I

el-Isfarâyî,XI,77.

‘Izzeddîn Ebu'l-fazâ'il İbrâhîm b.‘Abdolvahhâb b.‘Imâduddîn b.ibrâhîm(bkz. ez-Zencânî).

İ

İbn el-‘Arabi,18,43,60.

İbn ‘Arabşâh,XIV.

İbn el-Fenârî(bkz.Fenârî).

İbn Hacer el-‘Askalânî,11.

İbn el-Hacîb,XI,XIX,33.

İbn el-Hatîb,XII.

İbn Haydar,25.

İbn Hişâm(‘Abdullah b.Yûsuf),X,XI,XX.

İbn Kemal Paşa,79,80.

İbn Mâlik(Cemâleddîn Ebû ‘Abdullah Muhammed b.‘Abdullah et-Ta‘î),XI,XII, XX.

İbn es-Sa‘îğ(bkz.ez-Zumurrudî).

İbn Sînâ,60.

İbrâhîm İznîkî,40.

İmâm Muhammed eş-Şeybânî,55.

İsmail Cerrahoğlu,19.

İsmail H.Uzunçarşılı,1.

K

Kâdî Bulât Abdullatîf b.Celâleddîn,77.

Kâdî Burhâneddîn İbrâhîm b.Alî b.Ahmed(bkz.Tarsûsî).

Kâdî Hızır Bey,4.

Kara Hoca(bkz.Alâeddîn Esved).

Kara Yakûb,11.

Karamanoğlu Alâeddin Bey(Karaman Beyi),18,67.

Kâtip Çelebî,75,79,80.

Kâsım b.Abdullatîf,52.

Kâsım b.Hasan,32.

Keçi Mehmed Ef.77.

el-Keydânî,79.

Kırımlı Molla Saîd,39.

Kuhustânî,79.

Kul Ahmed,25,32.

Kunevî(Sadreddîn Muhammed İbn İshâk el-Kunevî)1,43.

M

Mahmûd b.Bâyezîd,51.

Mahmûd b.İsrâîl(bkz.Şeyh Bedreddîn).

Mahmûd b.Pîr Muhammed el-Fenârî,61.

Marçais,XVIII.

Mecduddin Ebû Tâhir eş-Şirâzî(bkz.Fîrûzâbâdî).

Mehmed(bkz.Fenârî).

Mehmed Bey,18.

Mehmed Rifat,8.

Mehmed Zihnî Ef.19.

el-Mekkûdî,XII.

Melik Mu'eyyed,6.

el-Merginânî,49.

Mesûd-i Rumî,16.

Mesûd eş-Şirvânî,16.

Mevlâ Yegân,11.

Mevlânâ Haydar Acemî,XVII.

Moh.Ben Chenîb,XI.

Molla Gürânî,4.

Muhammed b.'Abdurrahmân b.'Alî Ebu'l-Hasen(bkz.ez-Zumurrudî).

Muhammed b.Âcurrûm,XII.

Muhammed b.Alî Fenârî,58.

- Muhammed b.el-Hatib,28.
 Muhammed b.İbrahim,29.
 Muhammed b.Muhammed,52.
 Muhammed b.Muhammed b.Muhammed Ekmeleddin(bkz.el-Bāberti).
 Muhammed b.Mûsâ b.Yûsuf,40.
 Muhammed b.Pîr Muhammed el-İstanbûlî(bkz.Şehri).
 Muhammed b.‘Omer er-Râzî,73.
 Muhammed Emîn,32.
 Muhammed Ekmeleddin(bkz.el-Bāberti).
 Muhammed Emin b.Muhammed,27.
 Muhammed el-Fenârî(bkz.Fenârî).
 Muhammed el-Hâdimî,15.
 Muhammed el-İznikî,11.
 Muhammed Şâh,7,10,33,56,63,67,73,74.
 Muhsin-i Kayserî,XIV.
 Muhyiddin İbn el-‘Arabî(bkz.İbn el-‘Arabî).
 Muhyiddin el-Kāfiyecî,11.
 MurâdII,XIV,XVII,11.
 Mûsâ Çelebî,XVII.
 Mustafa b.Ahmed,54.
 Mustafa b.Muhammed,31.
 Mustafa b.Yûsuf,27.
 Muṭarrızî,XVI,77.
 M.Şerafeddin Yaltkaya,XVI,XVII.

N

- en-Nisābūrî(‘Abdullah b.Muhammed el-Huseynî),XI.
 Nuri b.Molla Murâd,30.

O

- Orhan Gazi,XV,2.
 ‘Omer Rızâ Kehhâle,49.

Ö

- Ömer Nasuhi Bilmen,35,36,37.

R

er-Râzî, 33, 60, 68.

Rûmî (bkz. Mesûd-i Rûmî).

S

Sadreddîn Muhammed İbn İshâk (bkz. Kunevî).

Salih Muhammed b. Şemseddîn, 71.

Sarı Yakûb, 11.

es-Secâvendî (Sirâcuddîn Ebû Tahir Muhammed b. Muhammed Abdurraşid), 49.

Seyyid Şerîf (bkz. Curcânî).

Sirâcuddîn Ebû Tahir (bkz. es-Secâvendî).

Sirâcuddîn el-Ermevî, 84.

Sultan Bâyezîd Hân Veli, 76.

Ş

Şehri (Muhammed b. Pîr Muhammed İstanbûlî), 77.

Şemseddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî (bkz. Fenârî).

Şeyh Bedreddîn, XVI, XVII.

T

Tâcuddîn el-Kerderî, 49.

Taftâzânî, 16, 60, 78.

Tâhiru'l-Mevlevî, 47.

Tarsûsî, XV.

Taşköprülü-zâde, 3, 33, 73, 75, 79, 80.

Timurlenk, 6.

U

Ümmü Kûlsûm, 7.

Y

Yahya b. Hacı Tosun, 45.

Yıldırım Bâyezîd, XIV, XVII, 6, 10, 11.

Yûsuf Bâlî,7.

Yûsuf b.Hacı Mahmûd,53.

Yûsuf b.İbrâhîm el-Mağribî,33.

Yûsuf b.el-Mağribî,40.

Z

Zâhir-zâde Mehmed Râğîb,31.

ez-Zencânî(İzzeddîn Ebu'l-fezâ'îl İbrâhîm b.Âbdulvahnâb b.İmâduddîn
b.İbrâhîm),XIX.

ez-Zemahşerî,60,68.

ez-Ziriklî,12.

ez-Zumurrudî(Muhammed b.Âbdurrahmân)XI.

KİTAP İSİMLERİ İNDEKSİ

A

- el-A'lām, III, XI, XII, XV, XIX, 4, 5, 7, 8, 12.
el-Ācurrūmiye, XII.
'Arā'is el-enzār, 15.
Āsāmī el-funūn (bkz. 'İşrūn kıt'a fī 'İşrīn 'İlm)
'Avāmil el-mi'e, XIX.
'Avişāt el-efkār, 12, 15, 16.
'Ayn el-a'yān, 5, 10, 13, 18, 21, 22, 23, 82.

B

- Baḥs fi'n-nāsiḥ ve'l-mansūḥ min Tefsīr el-Fātiḥa, 82.
Baḥs el-Mevlā el-Fenārī ve 'ulemā Mısr, 82.
Bilbānī, 55.
Buḡyet el-vu'āt, X, XII, XX, 1, 3, 5.
Burnāneddīn hāşiyesi, 32.

C

- el-Cāmi' el-kebīr, 55.
Cevāhir el-Ḳur'ān, 43.
Cihet-i vahdet, 32.

D

- ed-Durar el-kāmine, XI, XX.

E

- Elfiye, XI, XII, XX.
Encyclopaedia of İslam, 1.
Enmūzec el-'ulūm, 72, 73.
Esās eş-şarf, 63, 66.
Es'ile 'alā 'İşrīn su'āl li vālidih (bkz. 'İşrūn kıt'a fī 'İşrīn 'İlm).
Es'ile el-'Allāme (bkz. 'İşrūn kıt'a fī 'İşrīn 'İlm).

F

- Fâtiha tefsîri (bkz. Ayn el-a yan).
 Ferâ'iz es-Sirâciye, 49.
 Ferâ'iz el-'Osmâni, 49.
 Fenârî mecmuası (bkz. el-Fevâ'id el-Fenâriye).
 el-Fevâ'id el-Fenâriye, X, 2, 4, 10, 25, 26, 27, 30, 32, 82.
 el-Fukûk, 43.
 Fuşûl el-bedâ'i' fî uşûl eş-şerâ'i', 9, 10, 12, 13, 33, 39, 55, 68, 70, 84.
 Fuşûş el-hıkem, 5, 43.
 Futûhât el-Mekkiye, 18.

G

- GAL, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XIX, XX.
 Gâyet et-tahrîr el-câmi', 33.
 Geschichte der arabischen Literatur, IV.

H

- Hadâ'ik el-envâr fî hakâ'ik el-esrâr, 73.
 el-Hâdiye, 43.
 Hak Dini Kur an Dili, 20.
 Hediye el-'ârifîn, XIII, XIV, 82.
 Hâşiye 'alâ Şerh el-Miftâh li's-Seyyid, 72, 75.
 Hâşiye 'alâ Şerh eş-Şemsîye, 82.
 Hâşiye 'alâ Hırz el-emâni, 82.
 Hâşiye 'ale 'z-Zav', 72, 77.
 Havâşî el-Metâli', 84.
 Havâşî el-'Osmâni, 84.
 Hukûk-i İslâmiyye ve ıstılâhât-ı fıkhiyye kâmusu, 35, 36, 37, 60.

I

- 'İlm et-te'vîl, 82.
 İmâd hâşiyesi, 32.
 'İşrûn 'ılm fî 'İşrîn kıt'a, 67, 68.
 'İşrûn kıt'a fî 'İşrîn 'ılm, 67.
 el-'İzzî, XX.

İA(İslam Ansiklopedisi),IV,XI,XVI,XVII,XVIII,2,47.

el-İftitāh fî şerh el-Mısbāh,XVI.

İlmiyye salnâmesi,2,9.

İsâgüçî(bkz.el-Fevâ'id el-Fenâriye).

İslam Ansiklopedisi(bkz.İA).

Kâdıkcık hâşiyesi,77.

el-Kâfiye,XIX.

Kāmūs el-a'lām,8,11.

Kāmūs el-muhîṭ,XIII,73.

Ḳaṭr en-nedā ve bell eş-şadā,XX.

Kara Halîl hâşiyesi,32.

Ḳaṣīde el-lāmīye fi'n-naḥv,XII.

Keşf el-estār'an vucūh 'Avīṣāt el-efkār,15,17.

Keşf eş-şevārid ve'l-mevānī',33.

Keşf ez-zunūn,X,XI,XII,XIII,XV,XX,15,16,25,33,49,55,67,73,77,77,
79,82,84.

el-Keşşāf'an ḥakā'ik et-Tenzîl,60.

Kısās-ı enbiyâ,7,11.

Kitāb et-terācim,X.

el-Kuşārā,XIII.

el-Lubāb,XI.

el-Maḥşul,33.

el-Maḥşūd,XVII.

Merāḥ el-ervāḥ,XV,XVI,XVIII.

Mesnevi dibâcesi şerhi,48.

Mesnevî-i ma'nevî,47.

Mesnevi tercüme ve şerhi,47.

el-Meṭāli',15,16,84.

Mevzûât el-'ulûm,10.

Meydan Larousse,1.

el-Mısbāh,77.

Mısbāh el-uns beyn el-ma'kul ve'l-meshūd fī şerh Miftāh gayb el-cem' ve'l-vucūd,XVI,9,10,43,45.

el-Miftāh,77.

Miftāh el-ğayb,43.

Minhāc el-'abidīn,43.

Mıyār,16.

Mizān,35.

el-Mu'cem el-vaşit,73.

Mu'cem el-mu'ellifin,IV,XI,XII,XIII,XIV,XV,XVI,XVIII,XIX,XX.

el-Muhtaşar,33.

el-Mukaddimāt el-aşere(bkz.Taḥkik ḥakā'ik el-eşyā' ve deḳā'ik el-'ulūm ve'l-ārā').

Muḡni'l-lebib'an kutub el-e'ārib,XI,XX.

Mukaddimet eş-şalāt,72,79,80.

Murşid el-muşallī,82.

N

en-Nefahāt,43.

Nimet-i İslām,19.

O

OM(Osmanlı müellifleri)1,2,4,5,7,8,9.

Osmanlı Devleti ilmiyye teşkilâtı,1.

Osmanlı Şeyhülislamı,1.

R

er-Rā'id,73.

Risāle der taşavvuf,58.

er-Risālet el-Esirīye(bkz.el-Fevā'id el-Fenāriye).

Risāle fī ādāb el-baḡs,82.

Risāle fī ricāl el-ğayb,82.

Risāle fī māhiyet eş-şeyātīn ve'l-cinn,82.

Risāle fī menākīb eş-Şeyḥ'Alāeddīn en-Naḳşibendī,82.

Risāle fī't-taşavvuf,58,59.

er-Risālet el-ḳudsiye fī beyān el-ma'ārif eş-şūfiye, 82.
 Risāle en-nikāt, 84.
 er-Risālet el-mufşıha, 43.

S

eş-Şihāh, XV.
 Sicill-i Osmani, 67.
 es-Sirāciye (bkz. Ferā'ız es-Sirāciye).
 Supp., XI, XII, XIII, XIV, XV, XVII, XIX, 15.
 Süleymānî, 55.

Ş

eş-Şāfiye, XI, XIX.
 eş-Şekā'ik, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, 1, 2, 3, 4, 5, 7, 11, 33, 73, 75.
 Şemsiye hāşiyesi, 82.
 Şerḥ alğāz el-Mevlā el-'Allāme el-Fenāri (bkz. 'İşrūn kıt'a fī 'İşrīn'ilm).
 Şerḥ 'Azudiye, 10.
 Şerḥ el-Cevāhir el-keḷām, 82.
 Şerḥ el-Fevā'id el-Ğiyāsiye, 82.
 Şerḥ İisāğüci (bkz. el-Fevā'id el-Fenāriye).
 Şerḥ mantık (bkz. el-Fevā'id el-Fenāriye).
 Şerḥ el-Merāh, XVI.
 Şerḥ Mukaddimet Meşnevi, 47.
 Şerḥ mukaddimet eş-şalāt, 79.
 Şerḥ es-Secāvendî (bkz. Şerḥ es-Sirāciye).
 Şerḥ es-Sirāciye, 49, 84.
 Şerḥ Telḥiş (el-Cāmi' el-kebir), 10, 55, 56.
 Şerḥ Uşul el-Pezdevi, 82.
 Şurut es-salat, 80.
 Şuzur ez-zehab, XX.

T

Tabakāt es-seniye, X, 1.
 Tahkik ḥakā'ik el-eşyā' ve deḳā'ik el-'ulūm ve'l-ārā', 58.
 Ta'lika 'alā evā'il el-Keşşāf, 12, 60.
 Ta'lika 'alā Şerḥey es-Seyyid ve's-Sa'd, 75.
 Tārīḥ el-ādāb el-'Arabīye, XII, XIII.

Târih-i Devlet-i Osmâniyye,8.

Tefsîr ba'z es-suvar(bkz.'Ayn el-â'yân).

Tefsîr Fâtîha(bkz.'Ayn el-a'yân) .

Tefsîr sûret el-Fâtîha(bkz.'Ayn el-a'yân).

Tefsîr usulü,19,20.

et-Telhîş(bkz.Şerh Telhîş el-Câmi' el-kebir).

Telhîş el-Fuşul ve tersîş el-uşul,33.

Te'sîs el-kavâ'id harfen bi-harf fî şerh makâsîd Esâs eş-şarf,63.

Tezkirat fi'n-nahv,XI.

Türk Lugatı,16,34.

U

'Umdet el-kârî',XIX.

el-Uşul,33.

V

el-Vâfi fi'n-nahv,XIII.

el-Vikāye,16.

Y

Yâdigâr-i Şemsî,2.

Z

eż-Zav'(bkz.Hâşiye ale'z-Zav').

eż-Zav el-lâmi',X.

KÜTÜPHANE İSİMLERİ İNDEKSİ

A

Ali Emîrî,24.

Amca zâde Hüseyin Paşa,17,24,79.

Antalya Tekelioğlu,15.

Âşir Ef.28,77.

Ayasofya,26,29,59,66,79,82.

B

Bağdatlı Vehbi Ef.42,53.

C

Ârullah(bkz.V.Ârullah).

Ç

Çorlulu Ali Paşa,41.

D

Dâmâd İbrâhim Paşa,41.

Dârulmesnevî,79.

Denizli,31,79,82.

E

Esad Ef.45,47,79.

F

Fatih,23,25,26,27,29,32,42,53,54,58,66,73,77.

Feyzullah Ef.23,29,46,53,75.

G

Giresun,54.

H

Hacı Beşir Ağa,33,34,39,84.

Hacı Mahmut Ef.XVII,30,31,42,77,79.

Hâlet Ef.41.

Hamîdiyye,15,17,27,28,41,84.

Harput,79.

Hüsrev Paşa,52,73.

H.Hayri Abdullah Ef.24.

H.Hüsnü Paşa,23,49,51,52,84.

İ

İbrahim Ef.79.

İzmir,79,82.

İzmirli İsmail Hakkı,24,42,79.

K

Kadı zâde Burhâneddin,30,32.

Kasideci zâde,15,48,79.

Kılıç Ali Paşa,77,78.

Köprülü,29,40,42,67,71.

L

Lâleli,27,28,52,53,55,66,75,77,79,80,82.

M

Mahmut Paşa,27.

Millet,23,24,29,46,53,75.

M.Hafîd Ef.58.

N

Nâfiz Paşa,30.

Nazîf Ef.54.

Nuruosmaniye,46.

R

Reisülküttâb,22,40.

Rşd.58.

S

Selimiye(Edirne)67.

Serez,30,52,77.

Servili,77.

Süleymaniye,15,16,17,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31,32,33,34,37,
39,40,41,42,45,47,48,51,52,53,54,55,57,58,59,60,61,66,
71,73,75,76,77,79,82.

Ş

Şehit Ali Paşa,18,22,41,45,60,61,73,74,77,78.

T

Tahir Ağa,24.

Tırnovalı,32.

Turhan H.Sultan,40.

V

V.Ârullah,15,16,23,45,51,55,57,75,76.

Y

Yazma Bağışlar,31,32,52,53,67,71,77,79,82.

Yeni Cami,22,23,57.

Yenişehir,1.

Yozgat,30.

ÜLKE,ŞEHİR VE MEDRESE İSİMLERİ İNDEKSİ

A

Afyon,XV.
Anadolu,VIII,3.
Ankara,III.
Antakya,6.
Amasya,51.

B

Basra,12,60,66,70.
Bursa,III,XVI,XVIII,1,4,6,7,10,11,40.

E

Edirne,67.
Eleşkirt,51.
Erzurum,28.

F

Fâs,X.
Fenâr,1,2.

H

Halep,XI.
Hicâz,6.
Horasân,X.

İ

İnegöl,1.
Îrân,XIII,XIV.
İspanya,X.
İstanbul,32.

İznik, III, 6.

K

Kāhire, XIV, XVIII.

Karaman, XV, 6, 68.

Koṣṭantīniye, 27, 29.

Ḳudūs, XVIII, 6.

Kûfe, 12, 60, 64, 70.

Kuzey Afrika, X.

M

Manastır Medresesi, 4.

Medreset el-Mu'eyyed, XVIII.

Merzifon, 52.

Mısır, X, XI, XIII, XIV, XVIII, 3, 4, 6, 10, 11.

S

Ṣuriye, X, XI, XIII.

Ş

Şam, XIV.

T

Tokat, 27.

Z

Zincirli Medrese, XV, 3.